

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

**SELÇUKLU VE OSMANLI DEVLETLERİNDE DEVLET
ADAMININ SİYASET FİLOZOFU OLARAK PORTRESİ**
(Nizamülmülk ve Lütfi Paşa Örneği)

AYŞE GÖZEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi MEHMET HARMANCI

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE GÖZEL
	Numarası	158102021006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/İslam Felsefesi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI
	Tezin Adı	Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Devlet Adamının Siyaset Filozofu Olarak Portresi (Nizamülmülk ve Lütü Paşa Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Devlet Adamının Siyaset Filozofu Olarak Portresi (Nizamülmülk ve Lütü Paşa Örneği)” başlıklı bu çalışma 03/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İsmail TAŞ	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Ömer Ali YILDIRIM	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet HARMANCI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE GÖZEL		
	Numarası	158102021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/İslam Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Devlet Adamının Siyaset Filozofu Olarak Portresi (Nizamülmülk ve Lütü Paşa Örneği)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

AYŞE GÖZEL

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE GÖZEL		
	Numarası	158102021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/ İslam Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI		
Tezin Adı	Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Devlet Adamının Siyaset Filozofu Olarak Portresi (Nizamülmülk ve Lütü Paşa Örneği)			

Antik dönemden bu yana devlet adamlarının sahip olması gereken nitelikler üzerine tartışmalarda devlet adamının aynı zamanda filozof olması gerektiği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada da Selçuklu ve Osmanlı devri devlet adamlarının siyaset filozofu olarak portresini ortaya çıkarmaya gayret ettik. Bunu yaparken de her iki dönemin de ihtiyaçları doğrultusunda siyasetname türünde eserler veren aynı zamanda devlet adamı rolü üstlenen iki isim üzerinden çalışmaya yön verdik. Tarih envanterine kimi yalnızca devlet başkanı veya devlet adamı, kimi yalnızca filozof ya da düşünür olarak kayıtlı isimlerin aynı anda her iki sıfatı haiz olabileceklerini Selçuklu ve Osmanlı devri (Nizâmülmülk ve Lutfi Paşa örnekleri) üzerinden göstermeye gayret ettik. Zikrettiğimiz örnek isimlerin devlet adamı ve siyaset filozofu olarak çift kimlikli profillerini ortaya çıkarmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İslam, Siyaset, Filozof, Devlet, Selçuklu, Osmanlı.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	AYŞE GÖZEL		
	Student Number	158102021006		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / Islamic Philosophy		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Faculty Member Mehmet HARMANCI		
Title of the Thesis/Dissertation	Portugal of Stateman as Politika Philosopher in Selçuklu and Ottoman States (Nizamülmülk ve Lutfi Pasha Example)			

Since the antiquity, statesmen should have the qualifications and debates that statesmen should have at the same time be philosophers. Here we tried to reveal the portrait of the Seljuk and Ottoman statesmen as political philosophers. In doing so, he was examined in two periods. Some of the history inventory, the president or statesman, some method philosopher who or whatever thinker currently has both titles on the Seljuk and Ottoman era (Nizâmülmülk and Lutfi Pasha varieties) were tried to be explained. As a statesman and political philosopher, we tried to reveal the double-identity profiles of the mentioned individuals.

Key Words: Islam, Politics, Philosopher, State, Seljuk, Ottoman

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	II
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	IX

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SİYASET FELSEFESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Kavramsal Çerçeve.....	1
1.1.Siyaset Kelimesinin Etimolojik Kökeni	1
1.2.Siyaset Felsefesi	2
2. Siyaset Felsefesinin Tarihsel Gelişimi	3
2.1. Felsefe Tarihinde Siyaset Felsefesinin Gelişimi	3
2.2.İslam Düşüncesinde Siyaset Teorisinin Gelişimi	7

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU VE OSMANLI DEVLETLERİNDE SİYASET FELSEFESİ TEORİLERİ VE ÖNCÜLERİ

1. Selçuklu Devletinde Siyaset Felsefesi Teorileri ve Öncüleri	11
1.1.Selçuklu Devlet Teşkilatının Oluşumu	11
1.2.Selçuklular Devrinde Siyaset Felsefesi	13
1.2.1.Keykâvus b. İskender	15
1.2.2. İmamü'l-Haremeyn el-Cüveyni.....	17
1.2.3. Gazzâfî.....	20
1.2.4.Mâverdî.....	23

2. Osmanlı Devleti'nde Siyaset Felsefesi Teorileri ve Öncüleri	26
2.1.Osmanlı Devlet Teşkilatının Oluşumu.....	26
2.2.Osmanlılar Devrinde Siyaset Felsefesi.....	28
2.2.1. İdrîs-i Bitlisî.....	29
2.2.2.Gelibolulu Mustafa Âlî	31
2.2.3.Kınalızâde Ali Efendi.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET ADAMI VE SİYASET FİLOZOFU OLARAK NİZÂMÜLMÜLK VE LUTFİ PAŞA

1. NİZÂMÜLMÜLK.....	38
1.1.Hayatı, Hususiyetleri ve Eserleri.....	38
1.2.Devlet Adamı Olarak Nizâmülmülk	41
1.3.Siyaset Filozofu Olarak Nizâmülmülk.....	43
1.3.1. Devlet.....	46
1.3.2. Devlet Yönetiminin Unsurları.....	46
1.3.3. Devlet Yönetimi	49
2. LUTFİ PAŞA.....	53
2.1. Hayatı, Hususiyetleri ve Eserleri.....	53
2.2. Devlet Adamı Olarak Lutfi Paşa	63
2.3. Siyaset Filozofu Olarak Lutfi Paşa	66
2.3.1.Devlet.....	68
2.3.2.Devlet Yönetiminin Unsurları.....	68
2.3.3.Devlet Yönetimi	73
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	76
BİBLİYOGRAFYA	79
ÖZGEÇMİŞ	87

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn.
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Inc.	: Incorporated Company
İA	: İslam Ansiklopedisi
İSTEM	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
M.Ö	: Milattan Önce
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
USAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Üniv.	: Üniversite
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık

ÖNSÖZ

İnsan yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır. İnsanın bu toplumsal yapısının bir sürece tabi olarak ilerlemesi siyaset denilen olguyu ortaya çıkarmıştır. Siyaset en geniş anlamda toplumların ve bireylerin hayatlarını düzenleyen genel kurallar, ilkeler olarak tanımlanabilir. Başlangıçta sözlü gelenekle, sonraları ise yazılı kaynaklarla taşınan idari ve ahlâkî ilkeler, yaşam ve yönetim tecrübeleri, siyaset düşüncesi ve pratiğine bir zemin oluşturmuştur.

İnsanların birlikte yaşamaları belli kuralları gerektirdiğinden tarihin ilk dönemlerinden bu yana yönetim konusu hep gündemde olmuştur. Antik dönemden itibaren devlet adamının sahip olması gereken vasıfları içeren, ideal yönetici profilini ele alan birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu konuda yöneticilere yol göstermek, devlet adamını ve devlet hayatını idealize etmek amacıyla birçok eser kaleme alınmıştır. İslam düşünürleri de siyasetname türünde ortaya koydukları eserlerde kendi devlet anlayışlarını izah etmişler ve devlet adamlarında olması gereken vasıflar üzerinde değerlendirmeler yapmışlardır.

İslam siyaset felsefesi temelli çalışmalarda son yıllarda araştırmacılar siyâsetnâmeler üzerine de yoğunlaşmış ve bu alanda kapsamlı bir külliyat oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.

Biz de bu çalışmamızda siyaset felsefesini devlet adamları ve devlet adamlarının siyâsetnâmeleri üzerinden değerlendirmek istedik. Yalnızca devlet adamı ya da yalnızca filozof sıfatlarıyla anılma sorunsalından hareket ettik. Bu nedenle araştırmamız için iki farklı dönem ve iki örnek isim belirledik. Devirlerinin önemli devlet adamları olarak kayıtlarda yer alan Selçuklu veziri Nizamülmülk ve Osmanlı veziri Lutfi Paşa üzerinden çalışmamıza şekil verdik. Söz konusu örnekleri seçmemizin sebebi ikisi de yaşadıkları dönemde devletin üst kademelerinde görev almış devlet adamlarıdır ve ikisi de siyâsetnâme türünde eser vermiş isimlerdir.

Çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde siyaset kavramı üzerinden kavramsal tahlile başladık ve siyaset felsefesi ve siyasi düşüncenin İslam dünyasındaki gelişimini ele almaya gayret ettik.

Birinci bölümde ise tezimizin evrenini oluşturan iki dönemi yani Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini ele aldık. Bu iki dönemin genel karakteristiğini çizmeye çalıştık ve dönemlerdeki hâkim siyaset teorilerini incelemeye çalıştık. Bu iki dönemin siyaset felsefesi teorilerinden örneklerle dönemlerin analizini yapmaya çalıştık. Bunu yaparken örnekleri hacmi genişletmemesi maksadıyla kısıtlı tuttuk.

Çalışmanın ikinci bölümünde, devlet adamlarının yalnızca siyasetin pratiğinin uygulayıcıları olarak görülmesi meselesinden hareket ettik. Bunu yaparken de araştırmamıza örneklem olarak seçtiğimiz Nizamülmülk ve Lutfi Paşa adlı devlet adamlarını siyâsetnâme türündeki eserleri üzerinden incelemeye gayret ettik. Araştırmamızın bulgularını bir sonuç ile değerlendirdik.

Bu çalışmayı yapmaya bizi teşvik eden, çalışmamın bütün aşamalarında ilmi birikiminden ve yönlendirmelerinden son derece istifade ettiğim, bizlere değerli vaktini ayıran hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Harmancı Bey'e saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamız boyunca ve akademik süreçte ufkumuzu açan bölüm hocalarımız Prof. Dr. İsmail Taş ve Prof. Dr. Tahir Uluç hocalarımıza bizden desteklerini esirgemedikleri için müteşekkirim. Çalışmamın tüm aşamalarında yardım ve destekleriyle her zaman yanımda olan arkadaşım Arş. Gör. Hatice Tekin'e ve kıymetli aileme sabırları için teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe GÖZEL
KONYA-2019

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SİYASET FELSEFESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamıza başlarken önce ilgili kavramların sözlük ve ıstılah anlamlarını vermek konuya giriş yapma açısından fayda sağlayacaktır. Özellikle siyaset kelimesinin etimolojik kökenini anlamak çalışmanın seyri açısından oldukça gereklidir.

1.1. Siyaset Kelimesinin Etimolojik Kökeni

Siyaset kelimesi kökeni Arapça olan, birçok farklı lügat ve ıstılah anlamı olan bir kelimedir. Siyaset, Arapça “s-v-s” veya “sa-se” kökünden gelen bir isim fiildir. Sözlükte, “ağaç ve habbelerine kurt düşmesi, koyun yününün, elbiselerin ve yiyeceklerin kurtlanması, hayvanları terbiye etmek, insanların önderliğini yapmak ve işleri düzeltmeye çalışmak, idare etmek”¹ “bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak; hayvanı ehlileştirmek, atı terbiye etmek”² “hâkim olmak, işi idare etmek, düzene koymak”³ gibi anlamlara gelir.

Siyaset kelimesi ıstılahta ise en genel şekilde insan topluluklarını yönetme sanatı olarak tanımlanır.⁴ Devletlerarası münasebetleri yolu ve usulünce yürütme⁵ anlamına gelen siyaset; bir bölgenin yönetimi ile ilgili faaliyetler, özellikle de iktidardakiler arasındaki tartışma,⁶ toplumun işlerini üzerine alma, yürütme, yönetme işi⁷ olarak da tanımlanır.

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn. Manzûr, *Lisanü 'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, C. VI, s. 107.

² Fîrûzâbâdî, *Şâmûsü 'l-muĥîf*, “svs” Kâmus Tercümesi, C. II, s. 938-939.

³ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, C. III, s. 2581.

⁴ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *DİA*, C. XXXVII, s. 294-299.

⁵ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay., Ankara, 2011, s. 1188.

⁶ *Oxford Wordpower Dictionary*, ed.: Sally Wehmeier, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 686.

⁷ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 938-939.

Kamu idaresi ile ilgili bir terim olarak kullanılan siyaset kelimesi, Osmanlı Devleti’nde hükümdarın “ülke idaresi” anlamının yanında “idam cezası”⁸ ifadesini de karşılıyordu. Kelimenin idam cezası anlamından ötürü bu cezanın infaz edildiği meydanlara da Osmanlı Devleti’nde “siyasetgâh”⁹ denilir. Siyaset kelimesinin kavramsal tahlilinin ardından, kavramın siyaset felsefesiyle ilişkisini inceleyelim.

1.2. Siyaset Felsefesi

Antik Yunan’da ortaya konulan siyasi düşünceler felsefeden ayrı değerlendirilmemiştir. Felsefenin “bilimler bilimi” olarak kabul edildiği klasik dönemde siyasetle ilgili sorunların felsefi bir söylem içine yerleştirildiği görülür.

Düşünce tarihi boyunca insanlar, yönetim biçimleri ve ideal yönetimin ne olabileceği, ideal toplum hayatının özellikleri, ideal toplumun dayanakları gibi konularda zihin yorup birçok farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler sistematik düşünce ve tetkiklerin ürünü olduğu zaman “siyaset felsefesi” şeklinde isimlendirilen alanı oluşturmaktadır. Siyasete ilişkin olan, olgular, olaylar, adâlet, eşitlik, özgürlük, ideal idare biçimleri gibi konular siyaset felsefesinin inceleme alanına giren konulardır.¹⁰

Siyaset felsefesinin temel konusu siyasal gücün ahlâkî açıdan değerlendirilmesidir. Siyasal güç adı verilen mefhumun başlıca tezahürü ise, toplumun tüm kurumları, bunların işleyişleri ve yasaları üzerinde en fazla yetkiyle donatılmış olan devlet kurumunda kendini gösterir. Siyaset felsefesi bu üst düzey yetkili siyasal muktedirleri ahlâkî açıdan denetleyebilecek kıstaslar getirmeyi kendine konu edinir.¹¹

Siyaset felsefesinin temel konusu idare teşkilatının ve toplumların başlıca ahlâkî meseleleriyle ilgilidir. Bu meseleler en genel şekilde üç grupta kategorize edilebilir:

1) Toplum hakkındaki genel meseleler

⁸ Doğan, *a.g.e.*, s. 1158.

⁹ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 4.

¹⁰ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998, s. 7.

¹¹ Alan Gewirth, “Siyaset Felsefesi”, Çev.: Ahmet Kesgin, *AÜİFD*, 2011, S. 52, s. 350.

- 2) Devlet/Yönetim hakkındaki genel meseleler
- 3) Devlet/Yönetim hakkındaki özel meseleler¹²

Sonuç olarak siyaset felsefesi toplum için ideal bir yönetimi ve herkes için ortak iyiyi gerçekleştirmenin imkanlarını tartışan bir alandır. Şu anki durumdan daha iyisine nasıl ulaşılabileceği ve daha iyinin hayata uygulanması sorunu siyaset felsefesinin önemli konularıdır.

2. Siyaset Felsefesinin Tarihsel Gelişimi

Siyaset felsefesinin felsefe tarihinde hangi akımla ya da filozofla başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bu konuda Fârâbî (ö.339-950), felsefenin Keldanilerden Mısır'a, sonra Yunanlılara, oradan Süryanilere, Süryanilerden de Araplara geçtiğini söyler.¹³ Fârâbî'nin bu ifadeden kastı şudur ki: Fârâbî'nin kendi felsefî sisteminde mühim bir yeri olan siyaset felsefesi, felsefe ve hikmetin bünyesinde yer almaktadır.¹⁴

2.1. Felsefe Tarihinde Siyaset Felsefesinin Gelişimi

Siyaset felsefesinin felsefe tarihinde ne zaman ele alınmaya başladığı konusundaki ilk görüş Karl Popper'a aittir. Karl Popper, bu konuda Heraklitos'un (M.Ö.480) "değişmeyen hiçbir şey yoktur" ilkesinden hareket eder. Bu ilkenin toplumsal hayat, ahlâk, sosyal hayat ve hatta siyasi alan için de bir anlamı olduğunu dile getirir. Devamında da Heraklitos'un siyasî problemlerle ilgilenen filozofların ilki olduğunu iddia eder.¹⁵

Diğer yandan bazı siyasi düşünce tarihçileri, siyaset felsefesiyle ilk meşgul olanların, felsefelerinin öznesi insan olan Sofistler oldukları görüşünü dile

¹² Alan Gewirth, *a.g.e.*, s. 352-353.

¹³ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, Neşr. Muhsin Mehdi, 2. Baskı, Beyrut 1990, s. 159.

¹⁴ Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, (Ankara Üniv, S.B.E, Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 30.

¹⁵ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul, 1994, s. 29-32.

getirmişlerdir. Protagoras'ın (M.Ö.411) “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” ilkesinin siyaset felsefesinin oluşmasında mühim bir temel olduğu ileri sürülmektedir.¹⁶

Tam anlamıyla ilk olarak Platon'la (M.Ö.348) bir bütünlük kazanmış olmakla birlikte siyasal düşünce, daha öncesinde Antik Yunan'da oldukça gelişmişti. Yunanlıların şehir devletlerinde toplumsal yaşamın politik karakteri belli bir düzeye ulaşmış olmanın yanında sürekli bir değişim hali içindeydi. Bu da siyasal sorunları ister istemez önemli kılıyordu. Özellikle yasalar, Yunan siyasal düşüncesinin gelişiminde önemli bir role sahiptir.

Eski Yunan düşüncesinde siyasetin felsefi bir sorun olarak kapsamlı ve detaylı bir biçimde ele alındığını Platon'da görürüz. Platon, Eski Yunan kültürünü biçimlendiren büyük düşünsel yönelimlerin, kendisinde yaratıcılığıyla yeni biçimler kazanarak var olduğu bir düşünürdür. Platon'un yaşadığı M.Ö. 5. yüzyıl, Eski Yunan'da siyasal sorunların, düşünsel çalışmaların odağına yerleştiği bir dönemdir. Bilgelik, bu ortamda daha çok siyasal bilgelik olma yolunda ilerlemektedir.¹⁷ Platon'un siyaset felsefesine dair görüşlerini içeren eserleri: *Devlet*, *Devlet Adamı* ve *Kanunlar*'dır.

Platon'un en meşhur eseri olan *Devlet* ideal devletin kurulması, sosyal hayatın düzenlenmesi, siyasî kurumların yapılanması, ideal yöneticinin vasıfları, filozof ve toplum arasındaki ilişkisinin sınırlarının çizilmesi meseleleriyle ilgilidir. Felsefe tarihinin en önemli eserlerinden biri olan *Devlet*'te, ütopyik bir siyasal yapılanmadan hareketle toplumsal ilişkilerin her aşamasını idealize eder. Her vatandaşın, içinde taşıdığı ve doğuştan getirdiği yetenekleri göz önünde bulundurulmalı ve eğitimi ve devlette alacağı görev ona göre belirlenmelidir. Kimileri yönetici olacak iken kimileri koruyuculuk görevini yerine getireceklerdir. Toplumun en alt tabakasını oluşturacak olan insanlar ise zanaatkarlar ve köleler olmalıdır. Yöneticiler içlerinde altın, koruyucular gümüş, zanaatkarlar ise demir ve tunca tekabül eden bir cevher

¹⁶ Yavuz Abadan, *Devlet Felsefesi*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1959, s. 7

¹⁷ Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çev.: Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 72,79.

taşımaktadır.¹⁸ Platon bu eserinde kadın-erkek tüm vatandaşların eğitimleri, toplumsal mertebeleri, sanatların eğitime etkisi gibi konuları ele alarak kendi ideal devlet yapısını kurgulamaktadır.

Buradan hareketle, toplumun yöneticisi; bu işi en iyi şekilde yapabilen ve o iş hakkında en sağlam bilgiye sahip bulunan kimsedir. Bu kişi aynı zamanda, ideal düzeyde bilgi, beceri ve dünya görüşüne sahip olan filozoftur. Topluma hükmetme yetkisi de ancak onun sahip olması gereken bir görevdir. Diğer tüm bilimler gibi siyaset de bilimsel bir disiplindir. Tıpkı hastanın doktora, geminin kaptana emanet edilmesi gibi toplum idaresi de siyaset konusunda uzman olan filozof idarecilere emanet edilmelidir. Kişiler kendilerini mutlu edecek işlerle meşgul olmalıdır çünkü bu yolla topluma fayda da sağlayacaklardır. Köle çalışmaktan memnun olurken, asker korumaktan, bilge ise yönetmekten mutlu olacaktır.¹⁹

Platon'un siyasete dair eserlerinden ikincisi *Devlet Adamı*'dir. Platon, *Devlet Adamı*'nda ilk önce bilgi türlerini inceler ve politik bilginin türünü ve mahiyetini siyaset kavramının mahiyetini ve içerdiklerini, bu ilmin diğer pratik ilimlerle olan alakasını ele alır ve inceler.

Platon'un siyasetle ilgili son eseri *Kanunlar*'dır. Bu eserinde Platon, bahsi geçen eserlerinde olduğu gibi siyasete ilişkin konuları incelerken ideal bir tavır içine girmez. *Kanunlar*'da diğer eserlerinin diyaloglarındaki gibi felsefî bir üslup göze çarpmaz. Hayatı daha realist bir perspektiften ele alan tarzda bir eserdir.

Aristoteles'ten (M.Ö.322) itibaren en bilinen tanımıyla insan bir zoon politikondur. Başka bir şekilde söylemek gerekirse insan varoluş koşullarını diğerleriyle birlikte paylaşmaya ve hatta birlikte kurmaya mecburdur. Üstelik bu mecburiyet sadece diğerine duyulan ihtiyaçtan dolayı da belirmez; iyi yaşamın kendisine ilişkindir.²⁰ Bu yüzden siyaset felsefesinin anahtarının Aristoteles'te olduğu

¹⁸ Platon, *Devlet*, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 14. Baskı, İstanbul, 2013, s. 107.

¹⁹ George H. Sabine, *A History of Political Theory*, Holt, Rinehart and Winston Inc., New York, 1960, s. 46.

²⁰ Fatmagül Berktaş, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2010, s. 5.

söylenbilir: Siyaset felsefesi, birlikte “iyi yaşam”ın neliğine dair bir sorgulamayı içerir.²¹

Aristoteles’in, siyasete dair görüşlerini ele aldığı eserleri: *Politika*, *Nikomakhos’a Etik*, *Eudemos’a Etik*, *Magna Moralia*, *Atinalıların Devleti* ve *Retorik*’tir. Aristoteles’e göre felsefe, teorik ve pratik şeklinde ikiye ayrılır. Bu tasnife göre siyaset pratik felsefe kategorisindedir. Yani Aristoteles, Platon’un tersine felsefeyi doğa bilimlerinin bir dalı olarak ele alır.

Siyaset üzerine ünlü eseri *Politika*; hem mevcut devlet yapıları ve yönetim biçimlerini hem de ideal devlet tasavvurlarını ele alır. Aristoteles’in bu eseri, bu anlamda hem siyaset felsefesi hem de siyaset bilimi açısından incelenebilecek bir eserdir. Bilindiği üzere bu eseri, verdiği derslerde öğrencileri tarafından tutulan notların bir araya getirilmiş halidir.

Siyaset üzerine diğer eseri, *Atinalıların Devleti*’dir. Aristoteles, bu eserde Atina tarihini anlattıktan sonra Atina devletinin yapısı ve işleyişine değinir. Atina demokrasisi ve kurumları hakkında bilgiler verir.²²

Siyasete ilişkin temel görüşlerini içeren bu eserlerde Aristoteles; ideal devlet biçiminin site devleti olduğunu ve bunun da doğaya uygun tek yöntem olduğunu belirtir. Doğa empirik olarak bir amaç (*telos*) içerir ve bu erek iyidir. Bir devlet yönetimi veya toplum yapısı, kusursuz bir sisteme sahip olan doğaya ne kadar benzerse ve doğayla ne kadar uyumlu bir yapı arz ederse kusursuzluğa o kadar yaklaşır. Platon’un daha ılımlı bir ifadeyle dile getirdiği şeyi Aristoteles, açıkça dile getirmekten çekinmez; ona göre insanlar doğalarının gerektirdiği gibi hareket etmelidirler. Bazı insanlar doğal olarak köle iken, bazıları aristokrattırlar. O halde toplumdaki etkinlikleri de buna uygun olarak devam etmelidir.²³

²¹ Ahu Tunçel - Kurtul Gülenç, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, Doğubatı Yay., Ankara, 2017, s. 16.

²² Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, Çev.: Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.

²³ David Miller, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, “Political Philosophy” md., ed.: Edward Craig, Routledge, New York, 1998, s. 506.

Platon ve Aristoteles'in eserlerini kendilerine has bir tarzda yorumlayan bir akım olan Yeni Platonculuğun siyaset felsefesi hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmadığı ve bu sahada fikir beyan etmedikleri son yıllara kadar herkes tarafından kabul edilen bir konuydu. Ancak son yıllarda yapılan birtakım araştırmalar Yeni Platoncu akımın, özellikle Platon'un siyasete dair eserlerini sistemli bir biçimde ele aldıklarını ve kendilerine özgü sistemleriyle değerlendirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Buna göre Yeni Platonculuğun da kendilerine has bir siyaset felsefesi anlayışları olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Plotinus, siyasi birtakım erdemlerin kılavuzluğunda insanların daha yüce ve mistik erdemlere ulaşabileceğini ve tanrıya benzeme bahsinde mühim bir aşamanın böylelikle geçilebileceğini iddia eder.²⁴ Yeni Platonculuğun siyasetle ilgili görüşleri de Platon ve Aristoteles'e yazdıkları şerhler başta olmak üzere derlemeler üzerinden çeviri hareketleriyle birlikte Arapçaya çevrilmiştir.²⁵

2.2. İslam Düşüncesinde Siyaset Teorisinin Gelişimi

Başlangıcından günümüze dek İslam düşüncesinde siyaset; fıkıh, kelam, felsefe, siyâsetnâme/nasihatname gibi kapsamı oldukça geniş entelektüel sahalarda incelenen bir alan veya yazım türü olarak kabul görmüştür. Siyaset kavramı ve bu kavramın karşılık bulduğu anlam sahası, İslâmî metinlerde çeşitli idare şekilleri ve farklı pratik uygulamalara atıf yapılarak birçok şekilde kullanılmıştır. İslam âlimleri, eserlerindeki bilimler sınıflaması tasniflerinde ahlâkla ilgili husus ve unsurları ve devlet idaresine dair hükümdarlara/devlet başkanlarına yönelik öğütleri siyaset başlığı altında değerlendirmişlerdir.

İslam dini, insanların hem dünya hem de ahiretteki saadetini hedefler. İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in söz ve fiillerinde yalnızca ahirete dair emir ve düzenlemeler yoktur.²⁶ En genel şekilde ifade edilecek olursa

²⁴ Plotinus, *Enneadlar*, II., 2, Çev.: H. Vehbi Eralp, *Felsefe Arkivi Dergisi* (sayı 19'dan ayrı basım), İstanbul, 1974, s. 91.

²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1997, s. 140-166.

²⁶ el-Müminun 23/16, el-İnfitar 82/19.

klasik İslam siyasetinin de Allah'ın ve Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu temel ilke, buyruk ve uygulamalar neticesinde şekillendiği söylenebilir.

İslam siyaset geleneğinden bahsetmeye başlamak için en uygun hareket noktası Hz. Muhammed olacaktır. Çünkü İslam dünyasında ortaya çıkmış ve geliştirilmiş tüm siyasal gelenek ve teoriler Hz. Muhammed'in bireysel ve toplumsal deneyimleri çerçevesinde şekillenmiştir. Hz. Muhammed'in Hicaz bölgesindeki Arapları devlet düzenine geçirmek için yaptıklarının İslam siyaset geleneğinin prototipi olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte başlayan süreçte Medine İslam toplumu etrafında cereyan eden hadiseler İslam dünyasının ilk siyaset tartışmalarıdır. Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslam toplumunun karşılaştığı ilk sorun yönetim meselesidir.²⁷ Klasik dönem İslam siyaset düşüncesinin üzerinde yoğunlaştığı en temel konu, devlet başkanlığı (hilafet, imamet) bahsidir. Müslümanların karşılaştıkları ilk sorunun genel anlamda yönetim ve idareyle yani yönetici profiline ilişkin olması İslam hukukçuları ve kelimcilerin yanı sıra filozofları da bu konuda fikir yürütmeye itmiştir.

İslam'ın daha dört halife döneminde geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla farklı kültürlerle sahip toplumlar egemenlik altına alınmıştır. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyası kaçınılmaz bir etkileşim sürecine girmiştir. Buna ek olarak Müslümanlar, Abbasiler döneminde kurumsallaşan Beytü'l-Hikme'de yoğun olarak yürütülen tercüme faaliyetleriyle farklı kültür ve felsefi eserlerle karşılaştılar. Bu iki faktör de İslam siyaset düşüncesini kavramak için oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. Özellikle tercüme faaliyetleri İslam'da siyasal düşüncenin oluşmasına katkıda bulunmuş en önemli etkenlerdendir.

İslam'da özellikle kelim ve fıkıh geleneği ile Yunan tarzı felsefe yapan geleneğin siyasal teoriler geliştirdiği söylenebilir. Fıkıh ve kelim geleneği, Kur'an-ı

²⁷ Nezih Eyûbî, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev.: Yavuz Alagan, Varlık Yay., İstanbul, 1993, s. 12.

Kerim, hadis ve İslam siyasal tecrübesinden yararlanarak bir siyasal teoloji geliştirmiştir.

İslam felsefesinin klasik çağının başlangıç döneminde, siyasetle ilgili yapılan çeviriler ve doğuşundan bu döneme kadar İslam'ın nazari-pratik siyasi birikimi siyaset felsefesinin konuları hakkında canlı bir zihin dünyasına işaret eder. Bu birikimin eşliğinde Meşşâî filozoflar siyaset felsefesini felsefi düşüncenin bir gereği olarak görmüşler ve bu alana dair kendilerine özgü birtakım siyaset teorileri geliştirmişlerdir.²⁸ Eski Yunan felsefesinin aktarılmasıyla bu geleneği işleyen Kindi (ö.252-866), Fârâbî (ö.339-950), İbn Sina (ö.428-1037), İbn Bâcce (ö.533-1139), İbn Rüşd (ö.520-1126) gibi filozoflar yetişmiştir. Bu filozoflar Antik Grek düşüncesinin birikimleriyle İslam'ın ana kaynaklarını uzlaştırma yoluna giderek siyaset ve ahlâk disiplinleri arasında uyumlu ve makul bir sistem kurmuşlardır. Farabi, felsefi ve dini geleneğin birikimini gözeterek özgün teorilere ulaşmıştır. İbn Sina ise ahlâk ve ev yönetimiyle ilgili teorileriyle ön plana çıkmıştır. İbn Rüşd de Platoncu ve Fârâbîci ekseninde yorumladığı siyaset felsefesine birtakım çözümler yapmıştır. Sonraki dönemlerde Kınalızâde (ö.979-1572), İbn Haldûn (ö.808-1406) gibi isimler de bu birikimden faydalanmışlardır. Sonuç olarak İslam filozofları da siyasî sorunlara ve bunlara dair çözümlere, kendi felsefi sistemleri içinde yer vererek düşünce dünyasına katkılarıyla fayda sağlamışlardır.²⁹

Mutasavvıflar içinden de siyaset ve siyaset felsefesiyle ilgilenenler çıkmıştır. Devlet tasavvuru, siyaset düşüncesi, tasavvufun bu tasavvur ve düşüncenin oluşumundaki etkisini, devlet-tekke münasebetlerini içeren eserler de vermişlerdir.

İslam dünyasında devlete ve yönetimine dair bilhassa hükümdarlara ve devlet adamlarına yazılan siyâsetnâme türündeki eserler de 8. yüzyılın ortalarından itibaren yazılmaya başlanmıştır.³⁰ Bu yüzyılda yazılmış iki eser siyâsetnâme geleneğinin ilk örnekleri sayılabilir. Bunlar; İbnü'l- Mukaffâ'nın (ö. 142-759) "*Risaletü's-Sahabe*"

²⁸ Şenol Korkut, "Siyaset: Felsefe ve Din" *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed.: M. Cüneyt Kaya, 2. Baskı, İsam Yay., İstanbul, 2013, s.718.

²⁹ Şenol Korkut, *a.g.e.*, s.718.

³⁰ Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyasetnameler'in Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, C. V, S. 2, s. 2-22.

ve Abdülhamîd el-Kâtib'in (ö.132-750) yazdığı “*Doğu'nun Hükümdarı*” adlı eserlerdir.³¹ Türklerin bu alanda yazmış olduğu ilk örneklere ise müslüman olmalarından sonra rastlanır. Türklerin ilk siyâsetnâmesi Yusuf Has Hâcib'in (ö. 469-1077) “*Kutadgu Bilig*” adlı eseridir.³²

Siyâsetnâme türündeki eserler yazıldıkları dönemin hükümdar ve devlet adamlarına tavsiyelerde bulunmak, nasihat etmek ve onlara adil bir idare ortamını sağlamak için fikirler veren siyasi, ahlâkî ve dini içerikli eserlerdir.³³ Siyâsetnâmeler, genel olarak hükümdarlar için kaleme alınır. Fakat kamu görevlileri, vezirler için yazılanları da mevcuttur.

İslam, içerisinde Emeviler (661-750), Abbâsiler (750-1258), Memlûkler (1250-1517), Selçuklular (1040-1308), Osmanlılar (1299-1922), Babürlüler (1526-1858) gibi tarihî çok sayıda devleti ihtiva eden, çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren ve bünyesinde birçok farklı din ve milletlerden müteşekkil insanların birlikte yaşadığı on beş asırlık tarihi ve siyasi tecrübeye sahip bir dindir.³⁴ Bu süreçte muhtelif siyasi tecrübeler ve bunların yaslandığı bir siyasi düşünce altyapısına şahit olunmaktadır. Bunun son örnekleri Selçuklu ve Osmanlı Devletleridir.

Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti, Türk- İslam Devletleri içindeki en büyük siyasi oluşumlardan ikisidir. Selçuklu ve Osmanlılar gerçekleştirdikleri siyasi, askeri, dini, sosyal ve kültürel faaliyetlerle hem kendi dönemlerine hem de sonraki dönemlere etki etmiş aynı zamanda İslam medeniyetinde ve düşüncesinde yeni devirler açmış devletlerdir. Konumuzun ana evrenini oluşturması sebebiyle çalışmamızın birinci bölümünde zikrettiğimiz bu devletlerle ilgili daha detaylı bilgiler verilecektir.

³¹ Kadir Canatan, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 8.

³² İbrahim Kafesoğlu, “Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1970, S. 1, s. 1-38.

³³ Adahoğlu, *a.g.e.*, s. 3.

³⁴ Hızır Murat Köse, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. XIV, S. 27, s. 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU VE OSMANLI DEVLETLERİNDE SİYASET FELSEFESİ

TEORİLERİ VE ÖNCÜLERİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmamızın evrenine temel olan iki dönemin genel karakteristiğini çizmeye çalışacağız. İslam siyasi tarihinin en büyük devletlerinden ikisi olan Selçuklu ve Osmanlı devletlerindeki siyaset felsefesi teorilerini ve bunların konumuz özelindeki öncülerini incelemeye çalışacağız.

1. Selçuklu Devletinde Siyaset Felsefesi Teorileri ve Öncüleri

Türkler tarih boyunca yaşadıkları geniş coğrafyalarda pek çok devlet kurmuşlardır. Bu devletlerin en önemlilerinden biri de Büyük Selçuklu Devleti'dir. Selçuklu Devleti, Türk ve İslam menşinden gelen unsur ve müesseselerin katkısıyla kurulmuş bir devlettir. Çalışmanın bu kısmında Selçuklu Devleti ve 11. Yüzyıl siyâsetnâmelerine değinilecektir.

1.1. Selçuklu Devlet Teşkilatının Oluşumu

Selçuklu Devleti'ne hükümdar ailesinin atası sayılan Selçuk Bey'e nispetle Selçuklular denilmiştir.³⁵ Selçuklular'ın soyu, Hazar Denizi ile Aral gölünün kuzeyinde yaşayan Oğuzların Kınık boyuna dayanır.³⁶

Selçuklular ataları Selçuk Bey zamanında Gök Tanrı dininden ayrılıp İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bu olay Selçuklu tarihinde de Türk-İslam devletleri tarihinde de çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Selçuklular İslam dinini kabul ederek hem kendi benliklerini korumuş hem de İslam dünyası için koruyucu duruma gelmişlerdir.³⁷

³⁵ Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, I-II, Çamlıca Yay., Manisa, 2007, C. I, s. 1.

³⁶ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 206.; Çağfer Karadaş, "Selçuklular'ın Din Politikası", *İstem*, Konya, 2003, s. 95.

³⁷ Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi I-V*, Çev.: Zeki Megamiz, İletişim Yay., İstanbul, 1974, C. IV, s. 350.

Selçuklular Cend bölgesine göçlerinin ardından askeri başarılar ile kendilerinden söz ettirmeye başladıkları zaman bölgede Oğuz Yabgu Devleti ve ikisi Türk, üç büyük müslüman beylik daha vardı. Bunlardan birincisi Karahanlılar (840-1212), diğeri Gazneliler (963-1186), üçüncü büyük devlet ise Samanoğulları (819-1005) idi.³⁸ Maveraünnehir ve Horasan bölgelerinde varlık mücadelesi veren Selçuklular Tuğrul Bey'in önderliğinde Gazneliler ile yaptıkları Dandanakan Savaşı (1040) sonunda kendi devletlerini kurdular.³⁹ Tuğrul Bey (1040-1063) yeni kurulan devletin ilk hükümdarı oldu. Abbasi halifesine de fetihnameler göndererek bağımsızlıklarını ilan ettiler.⁴⁰ Selçukluların ilk hükümdarı Tuğrul Bey adına hutbe okutup, sikke bastırılmışlar, nevbet çaldırmışlardır. Bu gelişmelerin ardından da devletin bürokratik kurumlarını inşa etmeye başlamışlardır.⁴¹

Sultan Tuğrul döneminde başta Anadolu coğrafyası olmak üzere diğeri bölgelerde sürdürülen fetih hareketleri Alparslan (1064-1072) ve Melikşâh'ın (1072-1092) saltanatlarında da hızla devam ettirilmiştir.⁴² Selçuklular Kuzey Afrika dışındaki bütün İslam ülkelerini kendi egemenliklerinde birleştirmeyi başarmışlardır. Fetih hareketlerinin ardından ilim ve kültür hayatının gelişmesi için de çalışmalar yapmışlar bu sayede de birçok ilim, kültür faaliyeti yapılmış ve müesseseler kurulmuştur.⁴³

Selçuklular 1040 yılında devletleştikten sonra devlet olmanın gerektirdiği kamusal ve idari yapılanmaları oluşturmuşlardır. Saltanat, vezâret, sadâret gibi idari yapılanmalarla devletin kurumsal yapısını hızla inşa etmeye başlamışlardır.⁴⁴ Selçuklu sultanları hükümlerlerini kısa zamanda geniş sahalara taşıdıktan sonra Horasan ve İran'a yerleştiler. Bu sebeple devlet adamlarının ve vezirlerinin büyük çoğunluğu da İran kökenli oldu. Selçuklu Devleti'nin en etkili ve nüfuzlu veziri Nizamülmülk de

³⁸ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 207-208.

³⁹ Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Südûr*, Çev.: Ahmet Ateş, Ankara 1957, s. 100.

⁴⁰ Arslan Tekin, *Selçuklu Tarihi*, Kariyer Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 107.

⁴¹ Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *Selçukluların Yeniden Keşfetmek, Büyük Selçuklular*, Timaş Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2002, s. 41-42.

⁴² Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK, Ankara, 1988, s. 2.

⁴³ Zeydan, *a.g.e.*, s. 351.

⁴⁴ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 324-325.

İranlı idi.⁴⁵ Selçukluların devlet teşkilatı Sultan Melikşâh devrinde vezir Nizâmülmülk'ün de çabalarıyla dönemin zirve noktasına ulaşmıştır.⁴⁶ Bu dönemde Nizâmülmülk'ün çabalarıyla Nizâmiye medreseleri kurulmuş,⁴⁷ ilme teşvik edilmiş ve bilim adamları yüceltilmiştir.

Selçukluların kısa sürede küçük bir beylikten büyük bir devlete dönüşmeleri dikkate değer bir husustur. Bu minvalde Selçukluların devlet teşkilatının oluşmasında ve gelişmesinde İslam öncesi Türk devlet geleneğinin İslami esaslarla entegre olması ve bölgede kendinden önce kurulmuş olan devletlerin, özellikle kadim İran kültürü, devlet geleneği ve tecrübe birikimlerinin izlerini görmek mümkündür.⁴⁸

1.2. Selçuklular Devrinde Siyaset Felsefesi

9. ve 12. yüzyıllar arasında Abbâsî topraklarındaki beylikler güçlenmeye başladı: Sâ mânîler (819-1005), Hamdânîler (905-1004), Büveyhîler (932-1062) ve Tâhirîler (821-873) egemenliklerini güçlendirdi. Ayrıca siyasi karmaşanın hâkim olduğu bu dönem din sahasında itikadî ve fikhî mezheplerle ilgili tartışmalar ve gerginliklerin olduğu bir dönemdi.⁴⁹

11. yüzyıl güçlü olan devlet ve beyliklerin topraklarında siyasi istikrarın korunmasına rağmen, genelde gerginliklerin ve çatışmaların yaşandığı bir dönem oldu. Dolayısıyla bu yüzyılda yeni kurulan devlet ve beyliklere hitap eden çok sayıda siyâsetnâme/nasihatname yazıldı. Buna ek olarak özelde Abbâsî ve Selçuklu devletlerine hitaben de çok sayıda siyâsetnâmenin yazıldığı görülür. Farklı coğrafyalardaki birçok din âlimi, filozof ve devlet adamı yaygın bir adet haline gelen, öğüt veren eserler yazdılar. Bunlar bir taraftan yeni hükümdarlara iyi yönetim taktikleri veren, iyi yönetim esaslarını içeren eserlerdi diğer taraftan ise Abbâsî

⁴⁵ Zeydan, *a.g.e.*, s. 351; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, İmge Kitabevi Yay., 4. Baskı, Ankara, 2005, s. 105.

⁴⁶ Ayhan Afşin Ünal, "İbnü'l-Esir'in el-Kâmil fi't-Tarih İsimli Kaynak Eserinin Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bakımından Bir Değerlendirmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1999, S. 8, s. 116.

⁴⁷ Abdülkerim Özeydin, "Melikşah", *DİA*, Ankara, 2004, C. XXIX, s. 57.

⁴⁸ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 293.

⁴⁹ Ömer Dinçer, *Siyasetnameleri Yeniden Okumak (Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce)*, Klasik Yay., İstanbul, 2018, s. 226.

halifelerine gücünü muhafaza etmesi ve kurumsal bir devlet oluşturması için yol gösteren eserler olmuştur.

Bu dönemin en önemli özelliği İslam siyaset düşüncesini şekillendiren ve sonraki dönemler üzerinde de etkilerini hissettiren düşünürlerin ortaya çıkması ve onların yazdıkları siyâsetnâme/nasihatnâme türündeki eserleridir. Bu dönemde, kamuya ve kamu idaresine ait birçok alan kurumsallaşmaya başlamıştır. Vezâret kurumu ve hisbe⁵⁰ teşkilatı bu dönem en çok ilgi gören konulardandır.⁵¹

10. yüzyılın ortalarından itibaren ve 11. yüzyılda siyaset kavramının anlamı ve kullanımı da zamanın değişmesiyle paralel bir şekilde yön değiştirmeye başladı. Diğer anlamları yanında ağırlıklı olarak “cezai icraat” anlamı da kazandı. Siyaset kavramını Nizâmülmülk “devlet idaresi” anlamında kullanmaya devam ederken; İranlı yazar Râvendî ve Keykâvus “sert disiplin”, Mâverdî ise “cezalandırma gücü” gibi anlamlar vererek kullanmaya başladılar.⁵²

Bu yüzyılda özellikle siyâsetnâme/nasihatnâme türünde eser veren isimlerden bazıları; Ebu Mansur es-Seâlibi (ö.429/1038) *Âdâbü'l-mülûk*, İmam Mâverdî (ö. 450-1058) *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Yusuf Has Hâcib (ö.469-1077) *Kutadgu Bilig*, Ebu Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458-1066) *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Nizâmülmülk (ö. 485- 1092) *Siyâsetnâme*, İmam Gazzâlî (ö. 505-1111) *Nasihâtü'l-mülûk*, Keykâvus b. İskender (ö. 475-1082) *Kabûsnâme*, İbn Miskeveyh (ö. 421-1030), İbn Hazm (ö.456-1064) *Kitâbü's-siyâse* ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö.478-1085) *Gıyâşü'l-ümem fi iltiyâşi'z-zulem*'dir.⁵³ Zikrettiğimiz bu isimler ve eserlerinin önemi yalnızca kendi dönemlerini kapsamaz. İslam siyaset düşüncesine ve devlet yönetim sistemine yön veren niteliktedirler.

⁵⁰ Hisbe: Sözlükte “hesap etmek, saymak” gibi anlamlara gelen hisbe, İslam tarihinde genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetleri ile bu faaliyetleri yürüten ve denetleyen teşkilatı ifade eder. Bu işle görevli memura muhtesib denir. Bkz: Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., İstanbul, 2009, s. 231.

⁵¹ Dinçer, *a.g.e.*, s. 226.

⁵² Bernard Lewis, “Siyaset”, Çev.: Cengiz Kallek, *BİSAV Bülten*, I/11, 1990, s. 7.

⁵³ Dinçer, *a.g.e.*, s. 226.

1.2.1. Keykâvus b. İskender

Bu dönemde Selçuklu topraklarında etnik kökeni Arap olmayan iki isim; Keykâvus ve Nizâmülmülk siyâsetnâme külliyyatına damga vuracak eserler miras bırakırlar. *Kabûsnâme*⁵⁴ adlı eseriyle tanınan Ziyârî hükümdarı Keykâvus, *Kabûsnâme*'yi yazdığı h. 475/1082 yılında altmış üç yaşında olduğuna göre h. 412'de doğmuş olmalıdır. Eserinin içeriğinden anlaşıldığı üzere döneminin âlimlerinden iyi bir eğitim görmüştür. Keykâvus, hükümdar olmadan önce Sultan I. Mesud'un kızı ile evlenmiş ve Gaznelilerle akrabalık ilişkisi kurmuştur. Sekiz yıl boyunca Sultan Mevdûd b. Mes'ud'un sarayında hükümdarın yardımcısı olarak bulundu. Sultan'ın h. 441/1049'de vefatının ardından Ziyârî tahtına geçti. Fakat sultanlığını Selçuklu Devleti'ne biat ederek devam ettirebildi. *Kabûsnâme*'yi kaleme aldıktan bir süre sonra da vefat etti.⁵⁵

Hazar Denizi'nin güneyinde hüküm süren Ziyâroğulları'nın⁵⁶ sultanı olan Keykâvus, oğlu Giylânşah için *Kabûsnâme* adıyla meşhur olan nasihatnâmesini yazdı. *Kabûsnâme* en genel anlamda bir ahlâk kitabı olsa da içerdiği konular bakımından çok yönlülük teşkil eder. Temelde nasihatnâme türünde bir eser olduğu söylene de dönemin siyasetine yönelik bilgiler vermesi sebebiyle siyâsetnâme özelliği taşıdığını da söyleyebiliriz.

Keykâvus bu eserini devletin başına geçtiğinde, hükmetmesi gerektiği zaman nasıl davranması gerektiğine dair oğlunu bilgilendirmek maksadıyla kaleme almıştır. *Kabûsnâme*; *Enderzname*, *Pendname*, *Kitabü'n-Nasihât*, *Nasihâtname* isimleriyle de bilinir. Kırk dört bab ve bir mukaddimeden oluşan eser döneminin siyasî, sosyal, iktisadî, ilmi, hukukî durumu, eğitim faaliyetleri hakkında bilgiler verir. Ayrıca çiftçilik, tüccarlık, nedimlik, mutriplik, şairlik, münşilik, tabiplik gibi çeşitli meslekleri tarif etmekte ve görgü kuralları, şarap içmek, yemek yeme adabı, nasıl latife söylemek gerektiği, hamama girme, cima etme ve uyumanın incelikleri gibi günlük hayata dair meseleler üzerine de bilgi vermektedir. *Kabûsnâme*, Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si

⁵⁴ Keykâvus b. İskender, *Kabûsnâme*, Çev.: Mercimek Ahmed, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.

⁵⁵ Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender", *DİA*, C. 25, s. 357.

⁵⁶ Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA*, C. 44, s. 498-499.

ile aynı yüzyılda kaleme alınmıştır ve Farsça edebiyatın en nadide örneklerinden biridir. Eserde ele alınan konular, ayet ve hadisler, hikâyeler hikmetli sözler, atasözleriyle zenginleştirilerek anlam kolaylığı da sağlanmıştır.⁵⁷

Keykâvus b. İskender, kökenleri *Binbir Gece Masalları*'na kadar uzanan bir geleneğin yansıması olarak kitabını kısa hikâyelerle süslemiştir. O yalnızca öğüt vermemekte, verdiği öğütleri canlı ve eğlenceli hikâyelerle temellendirmektedir.⁵⁸ Bu dönemdeki siyâsetnâme/nasihatnâme türündeki eserlerin genelinde sıkça bu tekniğin kullanıldığını görüyoruz.

Kâbüsnâme gerçekte bir siyâsetnâme olmaktan ziyade babadan oğula verilen öğütleri içeren bir nasihatnâme görünümündedir. Ancak babanın hükümdar gözüyle yaptığı bu tavsiyeler bir gelecekte yönetime talip olan bir şehzadeye yöneliktir. Dolayısıyla bu eser siyasi bir anlam kazanır. Ayrıca kırk dört bölümlük eserin sonlarında doğrudan kamu idaresiyle ilgili, devlet adamları ve muhtelif görevleriyle ilgili öğütlere yer verir.

Keykâvus b. İskender, yazdığı kitapla kendisinden sonraki dönemde göreve gelecek tecrübesiz yöneticiye bir kılavuz hazırlar. Sağlık, yemek adabı, binek ve eş seçimi, evlenmek, şiir, müzik, şarap, avlanma, bölgede yaşayan ırk ve kavimlerin özellikleri, düşmanla ilişkiler vb. Bu içeriğiyle eser pratik hayatın felsefesi sayılır. Her siyâsetnâmede olduğu gibi Allah'ı bilmeyi ve Peygamber'in sünnetine tabî olmayı öğütleyerek başlayan eser diğer nasihatnâmelerden farklı olarak “baba ve ana hakkını yerine getirme” ve “Hüner arttırmanın cevher arttırmaktan yeğ olduğu” konuları üzerinde durur.⁵⁹

Genel olarak dönemin hayat tarzını, örf ve adetlerini herhangi bir kısıtlayıcı değere bağlanmadan yansıtan eser pek çok siyâsetnâmede hükümdarlar için hoş görülmeyen eğlence ve davranışların usûl ve adabını anlatır.

Keykâvus yaratılışı sırasıyla hikmet, nimet, insan, siyaset ve nübüvvet şeklinde hiyerarşik aşamalara bağlar ve hayatın anlamını da nübüvvetin ortadan kalkmasıyla

⁵⁷ Rıza Kurtuluş, “Keykâvus b. İskender”, DİA, C. 25, s. 357.

⁵⁸ Timur Aydın, *Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kâbüsnâme*, (MSGSÜ, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2018 s. 22.

⁵⁹ Keykâvus b. İskender, *a.g.e.*, s. 98-103; 105-127.

siyaset üzerinden açıklamaya çalışır. Siyaseti ise ölüm ve ahiret hayatı üzerinden denetler. Keykâvus'a göre Allah, hayatı ve ölümü yaratarak siyaset yapmıştır:

“Allah Teala bu cihanı oyuncak yaratmadı, maksudu için yarattı, maksudu oldur ki çün rızık için yarattı, pes diledi kim bu rızka bir yiyici yarada. Eğer yiyici olmasa, ol rızık bidat olurdu ve şöhret tutmazdı. Pes Allah Teala Adem'i yarattı ve ol nimetin tamamlığın Ademle kıldı. Çünkü nimet tamamlığı Ademle oldu; Adem'in tamamlığı dahi siyaset ile, yani ölümledir. Eğer ölüm olmasa, Âdem dahi bidat kalırdı. Yani rızık verip kendiyi yaradandan bihaber olurdu. Pes siyaset tertip kıldı, amma bu siyaset tertibi dahi kılavuzsuz olsa ol dahi bid'atlık nişanı olurdu. Yani Âdem durtsa, bir uğurdan fena etse, Âdem gafil kalırdı maksuddan. Eyle olsa Adem'in ön ölenin son kalanına kılavuz verdi, ta kim nimet şükrün bile.”⁶⁰

Netice olarak *Kâbüsnâme*, açık anlaşılır ve doğrudan tarzı, birçok aforizması ve tarihi alıntılılarıyla özellikle İran ve Osmanlı Devleti'nde hep gündemde kalmıştır.⁶¹ Başka bir yönüyle de eserde İslam öncesi Fars kültür ve edebiyatının etkisi de görülebilir.

1.2.2. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, 419/1028 yılında Nişâbur civarında Ezazvar köyünde doğdu. Bölgenin önde gelen müderrislerinden olan babası ve amcasından dersler aldı. Babasının vefatının ardından oldukça genç bir yaşta, henüz yirmili yaşlarına ulaşmadan babasından boşalan müderrislik makamına geçti. 1053 yılında Kundurî fitnessi sebebiyle Nişâbur'dan ayrılmak zorunda kalınca Bağdat'a gitti. Bağdat'ta da kargaşa hakimdi ve itikadi mezhepler arasında şiddetli ihtilaflar yaşanıyordu. Abbâsî yöneticilerinin de farklı fikir ve görüşlere tahammülü yoktu.⁶² Daha sonra Mekke ve Medine'ye giden Cüveynî, Hicaz bölgesinde büyük bir şöhret kazanmıştır. Ünü geniş bir coğrafyaya yayılan Cüveynî'ye “İmâmü'l-Haremeyn” denilmiştir.⁶³

⁶⁰ Keykâvus b. İskender, *a.g.e.*, s. 32.

⁶¹ İbn Zafer, *Adil Hükümdar: Uyrklarının Düşmanlığı Hakkında Yöneticiye Öğütler*, Çev.: Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul, 2009, s. 36.

⁶² Abdülazim Mahmud ed-Dib “İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî”, *DİA*, C. VIII, s. 141-144.

⁶³ Özgür Kavak, “Cüveynî'nin el-Giyasi'sinde Kat'iyat Zanniyat Ayrımı ve Modern Yorumları”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2009, C.14, S.27, s.23.

Cüveynî, Tuğrul Bey'in vefatının ardından Nizâmülmülk'ün de vezir olmasıyla başlayan süreçte h. 455/1063 tarihinde Nişâbur'a dönmüştür. Dönüşünün ardından Nizamiye medresesi müderrisliğine tayin edilen Cüveynî'ye vakıfların idaresi vazifesi de verilmiştir. Bu istikrarlı dönemde önemli bir konum elde eden Cüveynî, bir yandan tedris faaliyetlerine devam ederken, bir yandan da temel eserlerini ilmi teşviklerin olduğu bu dönemde kaleme almıştır.⁶⁴ Cüveynî, Nizâmülmülk'ün bu dönemdeki etkisine eseri *el-Gıyasi*'de de değinmiştir.⁶⁵

İslam topraklarındaki çatışma ortamına, şiddetli ihtilaflara şahit olan ve istikrarsızlığın sonuçlarını tecrübe eden Cüveynî, Nişabur'a geri dönünce Nizâmülmülk'e ithaf ettiği *Gıyasü'l-Ümem fi'l-tiyasi'z-zulem* adlı eserini yazdı. Bu nedenle Müslümanlar arasında kısaca *el-Gıyasi* olarak anılan kitabı, İslam imamet konusuna odaklanarak ve bu konudaki ihtilafları çözmeye, krizden çıkışı yönetmeye çabaladı.⁶⁶ Eser, isminden de anlaşılacağı üzere⁶⁷ yalnızca yazıldığı döneme hitap etmez, yazıldığı dönemi aşma ve geleceğe yön verme iddiası bulunduğu da söylenebilir.

Cüveynî'nin günümüzde karşılığı kamu idare hukuku kapsamında değerlendirilebilecek olan eseri üç ana bölümden oluşmaktadır. Eserin en geniş kısmını oluşturan birinci bölüm "imamet" bahsine ayrılmaktadır ve sekiz alt başlıktan müteşekkildir:

- a. İmamet kavramının tanımı ve hükmü.
- b. İmamete atanma yolları.
- c. Ehlü'l- hal ve'l-akdin nitelikleri ve bunların sayıları.
- d. İmamın nitelikleri.

⁶⁴ Abdülazim Mahmud Ed-Dib, *a.g.e.*, s.141-144.

⁶⁵ Eserde Nizamülmülk ile ilgili "insanlığın efendisi, din ve dünyanın destekçisi" "adeletin zulmün karanlıklarına ışık saçtığı, yoksulluğu ortadan kaldırdığı" "İslam toprakları sahipsiz bir vaziyette iken onun sayesinde sükunete kavuşmuştur." gibi ifadeler yer verilmektedir. Bkz: İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Gıyasi: İslam'da Başkanlık Sistemi*, Çev.: Abdullah Ünalın, Mevsimler Kitap, İstanbul, 2016, s. 21-305.

⁶⁶ Abdülazim Mahmud ed-Dib, *a.g.e.*, s.141-144.

⁶⁷ Gıyas: Yardım ve imdat, İltiyas ise karışıklık olarak tercüme edilebilir. Bu sebeple eserin adını "Karışıklığa düşen milletlere yardım edilmesi" şeklinde tercüme etmek de mümkündür.

- e. İmamın azledilmesi meselesi.
- f. İmam seçiminde fazilet dereceleri.
- g. Çok sayıda imam seçimi.
- h. İmamın görevleri.⁶⁸

İkinci bölümde “İmamın ve yöneticilerin/idarecilerin olmadığı zamanlar” konusu ele alınmaktadır. Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar:

- a. İmamlarda olması gereken sıfatların eksik olması durumu.
- b. İmametın ele geçirilmesinde zor kullanılması.
- c. İmamdan ve yöneticilerden ya da idarecilerden yoksun olunması durumu.⁶⁹

Eserin üçüncü bölümünde "bir ümmetin müctehidlerden ve şeriat davetçilerinden yoksun kalması" konusu ele alınmaktadır. Bu bölüm dört alt başlıktan oluşmaktadır:

- a. Zamanın müctehid müftüleri barındırması gerektiği hususu.
- b. Herhangi bir zamanın müctehidsiz kalması ve yalnızca imamların mezheplerini aktaranların kalması durumu.
- c. Herhangi bir zaman diliminin müftülerden ve mezheplerin naklinden yoksun kalması.
- d. Herhangi bir dönemin usul-i şeriattan yoksun kalması durumu.⁷⁰

Hem kitabına isim verirken hem de bu eseri kaleme almadaki amacını açıklarken Cüveynî oldukça iddialıdır: “Müslüman milletler imamsız; İslami gerekçeleri anlatanlardan, birlik ve beraberliklerini kuran liderlerden yoksun kaldıkları ve sahipsizlik, başıboşluk ve cehalet karanlıklarında bocaladıkları zaman, bu kitabım çare ve kurtuluş reçetesi olarak imdatlarına yetişecektir.”⁷¹

⁶⁸ İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Gıyasi: İslam'da Başkanlık Sistemi*, Çev.: Abdullah Ünalın, Mevsimler Kitap, İstanbul, 2016, s. 21-305.

⁶⁹ el-Cüveynî, *a.g.e.*, s. 307-393.

⁷⁰ *a.g.e.*, s. 395-527.

⁷¹ *a.g.e.*, s. 22.

Yazar hükümlerinde otoriter ve normatif bir tavır takınır. Öyle ki sorun bir kere çözülsün, kurala bağlansın ve sonraki dönemler Müslümanlar arasında ihtilaf doğmasını yaklaşımı açıkça hissedilir. Oldukça sistematik bir plana ve konuları tartışırken genelden özele (tümdengelim) hareket eden bir yönteme sahip eser, her sorunu bütün çözüm seçeneklerini inceledikten sonra yazarın kesin ve kökten hüküm vermesiyle sonlanır.⁷²

Yazar dönemin yaygın eğilimlerinden etkilenmez ve çözümlerinde farklı bir yol izler: İmanın seçimini vacip kılarak hanedanlık sistemine⁷³ nakli-şer'i delilleri esas alarak akli teorilere⁷⁴ seçim usulünü beşerî tercihlere bırakarak konuyla ilgili ileri sürülen nas iddialarına⁷⁵ imamet meselesini siyasi bir konu görerek itikadi bir mesele gibi tartışanlara⁷⁶ karşı çıkar. Her ne kadar akli delilleri nas karşısında görmezden gelirse de "imamın Kureyşîliği" veya bir nesebe bağlanması konusunu akla aykırı bulur.⁷⁷ Özellikle Kureyşîlik şartından vazgeçmesi ve güçlü bir askeri liderin istila yoluyla başa geçmesini onaylaması hususları sebebiyle Cüveynî'nin görüşleri uzun yıllar göz ardı edilmiştir.⁷⁸

1.2.3. Gazzâlî

11. yüzyılda İslam siyaset düşüncesinin önemli isimlerinden bir diğeri Gazzâlî'dir. Gazzâlî h. 450/1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinde, yetiştirdiği meşhur âlimler ve devlet adamlarıyla tanınan Tûs şehrinde doğdu.⁷⁹

Gazzâlî'nin Tus'da doğumundan Bağdat'a geldiği h.481/1091 tarihi arasındaki dönem hakkında kaynaklara sahip olamasak da üç büyük olay Gazzâlî'nin eğitim yıllarından itibaren siyaset meselesiyle ilgilenme sebeplerini anlamamızı sağlamaktadır: Bunlardan ilki, Gazzâlî'nin eğitiminin henüz başlarında fıkıh konusunda aldığı eğitim; ikincisi hocası Ebu-l-Ma'ali el-Cüveynî'den aldığı dersler;

⁷² Dinçer, *a.g.e.*, s. 237.

⁷³ el-Cüveynî, *a.g.e.*, s. 36-38 ve 61-64.

⁷⁴ *a.g.e.*, s. 39-66.

⁷⁵ *a.g.e.*, s. 45-50.

⁷⁶ *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁷ *a.g.e.*, s. 85-86.

⁷⁸ Özgür Kavak, "Cüveynî'ye Göre Halife'nin Vasıfları Yahut Nizamülmülk'ü Hilafete Teşvik Etmek", *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, II. Uluslararası Selçuklu Bilim ve Kültür Medeniyeti Sempozyumu*, Konya, 2011, C.I, s. 300.

⁷⁹ Mustafa Çağrırcı, "Gazzâlî", *DİA*, C. XIII, s. 530-534.

son olarak da Vezir Nizâmülmülk'ün onu himayesi altına almasıdır.⁸⁰ Bu üç olay Gazzâlî'nin siyasetle ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Gazzâlî'nin siyaset anlayışını değerlendirirken bu üç aşamayı göz önünde bulundurmak gerekir.

Gazzâlî siyasete ilişkin görüşlerini *el-iktisad fi'l-itikad*, *el-Müstazhiri*, *İhya*, *et-Tibrü'l-mesbuk fi Nasihati'l-mülük* adlı eserlerinde dile getirmiştir. *El-iktisad fi'l-itikad* adlı eserinde siyasete ilişkin görüşlerini klasik açıklamalar şeklinde yapmıştır. *El-Müstazhiri* adlı eserinde ise bu görüşleri yumuşatmıştır. Daha sonra *İhya*'da İslam cemaatinin birliğinin sembolü olarak hilafet kurumunu koruma çabasıyla Selçuklu sultanının fiili iktidarına boyun eğmiştir.⁸¹

Gazzâlî imamet konusuyla ilgili hususları *İhya*'dan ziyade *el-Müstazhiri*'de, *el-İktisad*'da ve *Nasihât*'ta daha metodik bir şekilde ele almıştır. Önemi ise sultan ve halifeden oluşan ikili bir yapıya sahip ve çift başlı bir organizasyonu şer'i açıdan bağdaştırmaya gayret etmesinden gelmektedir. Bağdat'taki Halifeye Rey'deki Sultanı, kendine has bir yöntemle oluşturduğu imamet teorisiyle birleştirmeyi ve meşrulaştırmayı başarabilmiştir. Bununla birlikte *İhya*'da “Zalim Sultanlarla İhtilat” adında özel bir bab açmış ve bu konuda hükümdarın zalim olması durumunda onunla nasıl ilişkiler kurulması gerektiği konusunda fikirlerini dile getirmiştir. Güncel dille ifade edecek olursak, bu konuda pasif direnişi çağrıştıran düşünceleri vardır.⁸²

Gazzâlî, *el-Müstazhiri* adlı eserinde halifelere bazı tavsiyelerde bulunsa da Gazzâlî'nin gerçek siyâsetnâmesi *et-Tibrü'l-mesbuk fi Nasihati'l-mülük*'tur. Siyâsetnâme/nasihâtnâme geleneğinin önde gelen eserlerinden biri olan *Et-Tibrü'l-Mesbuk*, Gazzâlî'nin Selçuklu Sultanı Melikşâh için Farsça olarak telif ettiği *Nasihâtü'l-Mülük* adlı eserin Safiyüddin Ali b. Mübarek Erbili tarafından h. 6. Asırda Musul Atabeyi'nin isteğiyle yapılmış olan Arapça tercümesidir.⁸³ Eser klasik bir siyâsetnâme türünün tam bir örneğidir. Eser içerik ve üslubuyla, konuları ele alış sırasıyla, verdiği öğütlerle, delil olarak gösterdiği ayet ve hadislerle, aktardığı tarihi

⁸⁰ İslam Özkan, *Gazzâlî'de Siyaset Felsefesi*, (Marmara Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 4.

⁸¹ Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, Çev.: Ali Çaksu, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 56-57.

⁸² İslam Özkan, *a.g.e.*, s. 84.

⁸³ İlker Kömbe, “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2018, S.44, s. 41.

olaylar ve hikayelerle, filozofların düşünceleri ve hikmetli sözlerle klasik siyâsetnâmelerin özgün bir kalıbı kabul edilebilir.

Gazzâlî hükümdarla yönetilenler arasındaki iyi yönetimin anahtarı olarak “başkan başkası olsaydı, onun kendisine nasıl muamele yapmasını isterse, başkanın da halka öylece muamele etmesi” şeklinde izah eder. Kitabın sonunda hükümdarlara yakışan davranışlar ilkelerini, sultanların vezir ve halka nasıl yaklaşması gerektiğini öğütler.⁸⁴ Gazzâlî'nin bu eserinde gerçek ve ideal bir sultanda muhakkak olması gerektiğini iddia ettiği tek nitelik adâlettir.⁸⁵ Gazzâlî'ye göre iyi bir vezirin sahip olması gereken niteliklerin başında iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak gelir. Gazzâlî'nin bu eserinde onun siyaset düşüncesinin geneline sirayet etmiş olan ıslah düşüncesi de göze çarpan hususlardan biridir.

Mâverdî ve Gazzâlî'nin aynı adı taşıyan eserleri, referansları, öğütlerin içeriği ve amaçları itibariyle büyük benzerlikler taşımaktadır. Gerekçe olarak sunulan ayet ve hadisler, birçok örnek hikâye ve hikmetli söz nev'inden aforizmalar iki eserde de fazlasıyla benzerlik gösterir. Sadece önem ve öncelik verilen konular yaşadıkları coğrafyanın siyasi ve sosyal şartlara göre farklılaşır. Mâverdî egemenliğini güçlendirmek istediği Melik'e özgüven aşımaya çalışırken, Gazzâlî Allah'ın sıfatlarını hatırlatarak iman ve ibadeti iktidar için ön şart olarak koyar; Mâverdî hükümdarların/devlet başkanlarının sahip olması gereken vasıfları uzun uzadıya sıralarken Gazzâlî kısaca değinir. Siyasi istikrarsızlık ve halk arasında huzursuzlukların olduğu coğrafyada yaşayan Mâverdî düşman ve suçlularla mücadele, ordu yönetimi ve savaş stratejileri, melikin özel hayatında dikkat edeceği hususlara yer verirken; istikrar içindeki ülkede yaşayan Gazzâlî din bilginleriyle sohbet, halka şefkat ve adâlet, günlük yaşamda takva üzerinde yoğunlaşır.⁸⁶

Gazzâlî'nin siyaset alanındaki düşünceleri, İslam dünyasında oluşturulacak siyaset teorileri bakımından da önemlidir. Sonuç olarak Gazzâlî'nin modern anlamda bir siyaset felsefesi yapmadığı daha ziyade pratik siyaset üzerinde durduğu hususu da

⁸⁴ Gazzâlî, *Devlet Başkanına Nasihatler*, Çev.: Osman Şekerci, Sinan Yay., İstanbul, 1995, s. 25.

⁸⁵ Ann K. S. Lambton, “Gazzâlî'nin Nasihatül Mülük'unda Adalet Teorisi”, Çev: Seyfi Say, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, C.I, S.2, s. 218.

⁸⁶ Dinçer, *a.g.e.*, s. 233.

gözlerden kaçmamalıdır. Gazzâlî'nin yaşadığı dönemin siyasi arka planı da düşünüldüğünde mevcut problemlere pratik çareler sunmaya gayret etmiştir.

1.2.4.Mâverdî

Tam adı Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî olan alim bu dönemin en önemli düşünür ve siyaset yazarlarından biridir. H. 364/974'te Basra'da doğdu. Babası gül suyu (mâü'l-verd) işiyle iştigal olduğundan mütevellit Mâverdî lakabıyla ünlendi. İlk fıkıh tahsilini memleketinde Mu'tezile âlimi Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymerî'den aldı. Mâverdî, Kâim-Biemrillâh (1031-1075) tarafından 422/1032, 428/1037 ve 435/1043-44 yıllarında Büveyhî emîrleri Ebû Kâlicâr, Celâlüddevle ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e gönderilen diplomatik heyetlerde vazifelendirildi. Bu vazifelerin ifasının ardından Emîrlerin ikram ve ihsanına mazhar oldu.⁸⁷

Mâverdî, *el-Ahkamüs's-Sultaniyye*, *Nasihatu'l-Mülûk*, *Teshîlü'n-nazar* ve *ta'cîlü'z-zafer*, *Adabü'l-Kadi*, *Siyaseti'l-mülk* ve *Edebü'l-vezir* adlı eserleriyle yaşadığı döneme damga vurmuştur. Kendisinden sonraki yüzyıllarda da eserlerinin etkisi devam etmiştir.

Döneminin kamu idare hukuku olarak kabul edilebilecek olan eseri *el-Ahkamüs's-Sultaniyye*, günümüzdeki devlet teşkilat yapısı, amaç ve görevleri, ilke ve atama esaslarını içeren düzenlemelerin tamamını kapsar.⁸⁸ Eser bu tarafıyla o döneme kadar yazılan bütün siyaset kitapları ve siyâsetnâmelerden farklılık gösterir ve İslam dünyası için kamu idare hukuku teorisine bir başlangıç oluşturur.

Eserde hilafet sistemi, halifenin seçimi ve atama esasları, görevleri ve uygulamada ortaya çıkabilecek sorunlar hakkında oldukça önemli hükümler ve gerekçeler yer alır. Aynı konuda o zamana kadar ortaya atılmış olan görüşleri inceleyen Mâverdî, kendi düşüncelerini gerekçeleriyle ortaya koyar ve idare hukuku normlarını oluşturur. Bu süreçte Mâverdî'nin savunmasına Kuran ayetleri, Hz. Peygamber ile dört halifenin uygulamaları zemin oluşturur. Hiç yorumlamaksızın

⁸⁷ Cengiz Kallek, "Maverdi", *DİA*, C. XXVIII, s. 180-186.

⁸⁸ Dinçer, *a.g.e.*, s. 228.

delillere teslim olan Mâverdî, itaat etmesi gerekenleri tasnif etmeden ve itaatın nitelik ve kapsamını tanımlamadan halifeye itaati ve onun Kureyş'ten olmasını şart koşar.

Mâverdî, halifenin Kureyş'ten olması konusunu referans aldığı hadisin sıhhatini hiç tartışmadan kabul eder. Ayrıca halifeye mutlak itaat konusunda oldukça ısrarcıdır.⁸⁹ Birlikte çalıştığı Abbâsîler'in iktidarının zayıflamasını tehlikeli bulan ve iç çatışma çıkmasından endişe eden Mâverdî, onları tereddütsüz destekler. Nitekim Abbâsî halifelerinin hakkı olduğu gerekçesiyle Büveyhilerin cuma hutbelerinde Şehinşah gibi büyüklük belirten unvanları kullanmalarına da karşı çıkmıştır.⁹⁰

Mâverdî'nin en dikkat çeken görüşlerinden biri de halifeliğin konumudur. Mâverdî, Mezopotamya kültürünün bir uzantısı olarak İslam siyaset düşüncesine de yansıyan hükümdarlığın “Allah'ın halifesi olduğu fikrine⁹¹ karşı çıkar ve nübüvvetin halefi olarak görür. Dolayısıyla Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak değil, peygamberin dünya işlerindeki halefidir ve insanların işlerini görmekle mükelleftir. Başlıca görevleri ise; dini koruma, sosyal ve siyasi istikrar (adil olma ve zulmetmeme), ekonomik refahın sağlanması, bireyin hak ve özgürlüklerini temin, güvenlik ve savunma, vergi toplama, yatırım yapma, sosyal yardımlar, kamu görevlilerini tayin etme ve ücretlendirmedir.⁹²

Mâverdî, hükümdarın iktidarını güçlendirecek, zaferini garanti altına alacak ve muhtelif durumlarda uygulaması gerekebilecek çok sayıda tedbirin yanında, toplumun farklı grupları ile devlet görevlileri arasında aktif bir ilişkinin önemine de değinir. İyi bir itibara sahip olmakla birlikte alçakgönüllü bir adam olan Mâverdî, siyaset kuramcısı, hukukçu, devlet adamı ve saray danışmanı işlevlerini çok iyi bir biçimde mezcetmiştir. Mâverdî, İslâmî siyaset teorisinde “zorunluluk doktrini”nin yazarı olarak kabul edilir çünkü bölgesel valilere dağıtılan kontrolsüz gücün kargaşa ortamına neden olabileceği görüşündedir.⁹³

⁸⁹ Ebü'l-Hasan el-Maverdi, *İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku: el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Çev.: Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul, 1976, s. 5-6.

⁹⁰ Maverdi, *a.g.e.*, s. 8.

⁹¹ Alaaddin Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998, s. 57-68.

⁹² es-Sealibi, *Hükümdarlık Sanatı*, Çev.: Sait Aykut, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 5-19.

⁹³ İbn Zafer, *a.g.e.*, s. 34-35.

Düşüncelerini aktarırken konuyla ilgili tartışmaları ve farklı görüşleri tahlil eden Mâverdî, *Edebü'l-Vezir* adlı eserinde ise vezirlik sistemini kurumsallaştıracak hukuki bir altyapı sunar. Hem vezirliği sistemleştirmeye çalışan hem de vezire başarılı olması için açıkça öğüt veren eser, hükümdarlar için rehber, vezirler için de tavsiye niteliğindedir.⁹⁴ Mâverdî'nin *Edebü'l-vezir*'i sahasındaki ilk eserlerden biridir. Mâverdî'ye kadar neredeyse vezirlik ve vezirlere yönelik nasihat kitabı yazılmamıştır. Bu dönemde devlet yönetiminde vezirlik kurumu ağırlık kazanmaya ve kamu yöneticisi olarak ortaya çıkmaya başlar. Dolayısıyla bu dönem vezirlik kurumuna yönelik eserlerin yazılması süreci ile paralellik gösterir.

Mâverdî'nin bir diğer kitabı *Nasihatü'l-mülûk* ise siyâsetnâme türünün en önemli eserlerinden biridir. Yukarıda sözünü ettiğimiz iki eseri de siyasi içerikli kitaplar olmasına karşın, *Nasihatü'l-mülûk*'ün gerçek anlamda bir siyâsetnâme olduğu söylenebilir. Toplam on bölümden oluşan eser nasihatleri kabul etmeye teşvik bölümüyle başlar. Hükümdarlara bilgi verecek bilginler, işlerini yapacak yardımcılar her zaman bulunur. Ancak melikin ve memleketin gidişatı hakkında doğru bilgileri aktaracak, iyi ve kötü olanı gösterecek, başarılı bir yönetimin kurallarını öğretecek, diniyle ilgili yol gösterecek, halkın zayıflarının sorunlarından haberdar edecek faziletli nasihatçiler bulmak zordur.⁹⁵ Dolayısıyla hükümdarın öncelikli görevi kendisine danışman ve yardımcılar kadar nasihatçiler de bulmasıdır.

“Güçlü bir din mülkün esasıdır” diyen Mâverdî, bu eserin ilk bölümlerinde ahlâk ve erdem sahibi bir melik olunması gerektiğini öğütler. Sonra sistematik bir şekilde ailesine ve yakınlarına, saray çalışanlarına, kamu yöneticilerine ve halkın yönetimine dair giderek genişleyen halkalar şeklinde ilke ve siyaset önerilerinde bulunur. Daha sonra kötüler, suçlular ve düşmanla mücadele için alınacak tedbirler izah edilir. Son olarak bir melikin yapmaması gereken davranışları değinen Mâverdî, diğer siyâsetnâmelerde pek rastlanmayan “zâlim ve zorba bir sultanla çalışma”

⁹⁴ Mavardi, *Bilge Yöneticinin El Kitabı: Edebü'l-Vezir*, Çev.: İbrahim Barca, Klasik Yay., İstanbul, 2014.

⁹⁵ Mavardi, *Siyaset Sanatı: Nasihatü'l-Mülk* Çev.: Mustafa Sarıbyık, İstanbul, Özgü Yay., 2016, s. 98.

konusuna değinir. Mâverdi bu konuda, ölüm korkusu ya da hayra ve iyiliğe niyet yoksa zâlim ve zorba ile çalışmayı meşru görmediğini açıklar.⁹⁶

Mâverdi'nin eserlerinin ortak özelliği düşüncelerini gelişigüzel bir anlatımla değil, konuları metodolojik bir plan dahilinde sunmasıdır. Anlatımda konu bütünlüğünü korur ve mutlaka nakli delilleri ve raşid halifelerin uygulamalarını bağımsız bir değişken olarak kabul eder. Mâverdi öğüt verirken akılcı ve hatta pragmatik bir tavır sergiler.⁹⁷

2. Osmanlı Devleti'nde Siyaset Felsefesi Teorileri ve Öncüleri

Türklerin tarih boyunca kurduğu devletlerden biri de 1299-1922 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devleti'dir. Büyük Selçuklu Devletinde olduğu gibi Türk-İslam menşei unsurlardan müteşekkil bir devlettir. Konumuzla ilgisi gereği Osmanlı Devleti'nin genel karakteristiğine değineceğiz. Devamında da devletin belli başlı siyaset felsefesi teorilerini ve bunların teorisyenlerini incelemeye çalışacağız.

2.1. Osmanlı Devlet Teşkilatının Oluşumu

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına varlığını sürdüren oldukça uzun ömürlü bir siyasal kuruluştur. Osman Gazi'nin kuruculuğunda, Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır boyunda, Söğüt ve Domaniç arasında küçük bir uç beyliği olarak kurulan devlet, 16. yüzyılın sonlarına doğru üç kıtada hükmettiği toprağı olan çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Birbirine kilometrelerce uzak olan bölgeler tek merkezden yönetilerek tek bir otoritenin egemenliği altında birleşmişlerdir. Uzun bir tarihi süreçte varlığını sürdüren bu devlet dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Bu üç dönem şu şekilde adlandırılır: Klasik, Klasik Sonrası ve Modernleşme⁹⁸

Zikrettiğimiz dönemlerden ilki olan Klasik dönem, devletin ana sistemlerini kurguladığı ve bu sistemlerin içerisine yerleştirdiği kurumlarını işlevsel hale getirdiği

⁹⁶ Maverdi, *a.g.e.*, 1996, s. 352-354.

⁹⁷ Dinçer, *a.g.e.*, s. 232.

⁹⁸ Abdüllatif Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler" *Akademik Bakış*, 2001, C.5, S.9, s. 140.

dönemdir.⁹⁹ Klasik dönem Osmanlı tarihçilerinin hemfikir olduğu bir kabule göre, devletin kuruluşundan 16. yüzyılın sonlarına kadar sürer.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal teşkilatları İslam öncesi Türk devletleri ve İslam'dan sonraki Müslüman Türk devletlerinin mirasının başarılı bir şekilde sentezlenmesine örnek oluşturur.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, kendisinden önce varlığını sürdüren ve devlet idaresi hususunda oldukça tecrübeli olan bu devletlerin birikiminden istifade etmiştir. Klasik dönemde Osmanlı Devletindeki yönetici ve ilmiye sınıfı Anadolu'daki Selçuklu kurumları ile Ortadoğu devlet yönetimiyle ilgili hususları Osmanlı Devleti'ne yerleştirmişlerdir. Hint-İran kaynaklı bu devlet ve yönetim kavramı, İslam öncesi dönemlerde gelişmiş, İranlı ve Hıristiyan devlet adamlarının devlet kadrolarında istihdam edilmesi sebebiyle de Abbâsîlere geçmişti. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle değişmiş haliyle de Osmanlılara geçmiştir.¹⁰¹

Osmanlı'ya devlet terimi, esasen Hint-İran kaynaklı Ortadoğu'dan gelmiş olmakla birlikte, devlet idaresinde eski Türk geleneklerinin sürdürüldüğü de görülür. Bu bakımdan Osmanlı'nın kendisinden evvelki devletlerin mirasını devraldığı da söylenebilir. Osmanlılar, özellikle mirasçısı olduğunu iddia ettikleri kendisinden önceki Türk-İslam devleti olan Anadolu Selçukluları ve İlhanlılara ait teşkilat ve kanunları örnek olarak geliştirmişlerdir. Osmanlı'nın bu mirasa sahip çıkmasındaki en büyük paylardan biri de Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren devlet adamlarıdır. Bu devlet adamları hizmetlerini sürdürürken bilgi ve tecrübelerini aktararak Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasını kolaylaştırmışlardır.

102

Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşması ve devlet teşkilatının en gelişmiş hale ulaşması 16. Yüzyıla tekabül eder. Osmanlılar, kendilerinden önceki devlet

⁹⁹ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar" Osmanlı, ed.: Güler Eren, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. IV, Ankara, 1999, s. 32.

¹⁰⁰ Halil Cin - S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Çağ Üniv. Hukuk Fakültesi Yay., Adana, 2000, s. 169.

¹⁰¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev.: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, s. 71, 73.

¹⁰² M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1977, s. 18.

geleneklerine ait birçok unsuru almış ve bunları geliştirmişlerdir. Hükümdarın otoritesi merkezden taşraya ve devletin bütün topraklarında hâkim hale getirilerek devlet merkezîyetçi bir karaktere bürünmüştür. Devletin bu merkezîyetçi yapısının ardından hükümdarlık, divan, ordu ve hukuki kurumlar mükemmel halini almıştır.

2.2. Osmanlılar Devrinde Siyaset Felsefesi

Osmanlılarda İslam aleminde olduğu gibi siyâsetnâme geleneği çevirilerle başlamıştır.¹⁰³ İslam aleminde bu çeviriler Hind, İran ve Yunan tercümeleleriyle başlamışsa da Osmanlı’da bütünüyle Arapça ve Farsçadan aktarılmıştır.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti’nin siyasi düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan siyâsetnâme/nasihatname tarzında eserlerin devlet idaresine ilişkin siyasal bir kuram geleneğinin oluşmasında önemli etkileri olduğu iddia edilebilir. Halil İncalcık’ın da değindiği gibi bu tür eserler yalnızca hükümdarı aydınlatmaz, aynı zamanda devlet adamlarına da kamu yönetimi konusunda yol gösterirler.¹⁰⁵

15. asırda Osmanlı Devleti’nde mutlak bir hakimiyet anlayışının yerleştiği malumdur. Fakat Osmanlı’nın devlet nizamının bozulmaya başladığı Kanuni dönemi siyâsetnâmelere bakıldığında bu hakimiyet anlayışının yerini eski düzene dönme çabalarına bıraktığı görülür. Bu bağlamda 16. Yüzyıldan sonraki gerileme dönemine şahit olan ıslahatçıların, açıkça Kanuni’nin altın çağını yeniden canlandırmak için birtakım yollar aradıkları söylenebilir.¹⁰⁶ Osmanlı devri siyaset düşünürleri ve ıslahatçılarının hemfikir olduğu ve üzerinde uzlaşma sağladıkları bir nokta olan kanun-ı kadime dönüş fikri devletin kurtuluşu için başat bir yol olarak görülmekteydi.

Bilhassa 16. yüzyılın son zamanlarında toplumda ahlâkî çöküşler vuku bulmaya başlamıştı. Devlet kurumlarındaki işleyiş aksaklıkları da eklenince tüm bunlardan rahatsız olan aydınlar hükümdara yönelik siyâsetnâme, ıslahatname gibi

¹⁰³ Orhan M. Çolak, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnameler Bibliyografyası”, *TALİD*, C. I, S. 2, 2003, s. 341.

¹⁰⁴ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁰⁵ Halil İncalcık, “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet” *İslâmiyât: Üç Aylık Araştırma Dergisi*, C. I, S. 4, s. 142.

¹⁰⁶ Halil İncalcık, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, S. 11, s. 30.

eserler kaleme almaya başlamışlardır. Bu eserlerin klasik İslâm siyaset geleneğine ait çerçeveyi kullanmakla beraber, bu tür eserlerden ayrıldığı söylenebilir.¹⁰⁷

Siyâsetnâme türünde yazılan ve siyasî/idarî tavsiyelerin yanı sıra ahlâkî birtakım amaçların yöneticiye iletilmesi amacını da güden bu eserler, İslâmi geleneğin öngördüğü temel kuramsal çerçevede yazılmışlardır. Fakat bu eserlerde yazılanlar dönemlerinin karakteristiğini de içerir. Bu da bu eserlere belli bir özgünlük kazandırmakta ve bunları kendilerinden önce üretilen eserlerden bir ölçüde ayırmaktadır.

Diğer taraftan, Osman Turan'ın da belirttiği gibi, Osmanlı tarih ve siyaset teorisyenleri, devletin “devlet-i ebed müddet” bulunduğuna inanırlar. Bu inanış onları İbn Hâldun'un devletle ilgili görüşlerinden uzaklaştırmış gibidir.¹⁰⁸ Çünkü bu kişilerin devletin herhangi bir şekilde yok olacağı düşüncesini kabul etmeleri oldukça zordur. Bu durum da yazar ve düşünürlerin, bozulma ve çözülme belirtileri karşısında sürekli olarak Kanûn-ı Kadîm'e dönmenin gerekliliğini vurgulamalarına yol açmış görünmektedir.

2.2.1. İdrîs-i Bitlisî

861/1457 yılında Doğu Anadolu bölgesinde dünyaya gelen, bölgenin sayılı alimlerinden olan Osmanlı devlet adamı İdrîs-i Bitlisî, “Hakîmüddin” ve “Kemâleddin” unvanlarıyla da tanınır. Uzun Hasan'ın 1478'de ölümünden sonra yerine geçen Yâkub Bey zamanında Akkoyunlu sarayında münşilik yaptı ve hükümdar çocuklarına lalalık hizmetinde bulundu. Bu arada Abdurrahman-ı Câmî, Kadı Seyfeddin Savucbulağı, Vezir Necmeddin Mesud, Molla Şehîdî ve Kadı İsâ es-Sâvecî gibi âlimlerle görüştü. Akkoyunlu Devleti'nin (1340-1514) Şah İsmâil (1501-1524) tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Şah'ın Tebriz'e davetini reddedip Osmanlı Devleti'ne sığındı. Devlette kısa sürede tanınan Bitlisî, Osmanlı sarayında büyük bir saygı ve itibara mazhar oldu ve kendisine yüksek maaş bağlandı.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Eşref Altaş, *Kâtip Çelebi'de Islahat Düşüncesi*, (Marmara Üniv., SBE, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s. 109.

¹⁰⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, C. I-II, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 56.

¹⁰⁹ Abdülkadir Özcan, “İdrîs-i Bitlisî”, *DİA*, C. 21, s. 485-488.

II. Bayezid vakanuvistliği yani resmi tarih yazıcılığını başlatma düşünceyle 1502 yılında bu görevi Bitlisî'ye verdi. *Heşt Behişt* adlı Osmanlı tarihi ile ilgili eserini yazmaya başladı ve eserini otuz ay içinde tamamlayıp 911/1506'de padişaha sununca 50.000 akçe nakit verilerek ödüllendirildi.¹¹⁰ İdrîs-i Bitlisî Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde de itibarlı bir konuma geldi ve sultana danışmanlık yaparak Doğu bölgesi siyasetinde aktif rol oynadı. Aynı zamanda ilmi çalışmalarını sürdürdü.

İdris-i Bitlisî, döneminin belli başlı ilimlerine vakıf olduğundan, yazdığı eserler farklı farklı konuları içermiştir. Felsefeden tıbbı, siyasetten tarihe, seyahatten, tasavvufa, hadis, tefsir ve fıkha kadar birçok ilim dalında eser yazmıştır. Eserlerini Farsça, Arapça, Türkçe olmak üzere telif, tercüme ve şerh mahiyetinde kaleme almıştır.¹¹¹

Kânûn-ı Şâhenşâhî, İdrîs-i Bitlisî 'nin 1520'de yazdığı Farsça eserlerindedir. *Kânûn-ı Şâhenşâhî*, Nizâmülmülk'ün *Siyerü'l-mülûk* veya *Siyâsetnâme*'si tarzında, padişahların ve devletin uymaları gereken ahlâki kuralların anlatıldığı siyâsetnâme türünde bir eserdir.

Eser, şehzâde Süleyman'a takdim edilmiş olup, tarz ve üslup bakımından *Mir'âtü'l-Cemâl* adlı eserine benzemektedir. İdris, Celaleddin Devvani'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'sinden alıntılarla; Câmî, Senaî, Firdevsî, Hafız ve Sadî gibi şairlerin söz ve şiirlerinden nakillerde bulunmuştur. *Kânûn-ı Şâhenşâhî* adlı eseri dönemin kamu idare hukuku kapsamında değerlendirilebilir. O dönemde Manisa Sancakbeyi olan şehzade Süleyman'a sunulan eser *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* ve benzerlerinin yaklaşık bir tekrarıdır.¹¹²

Kânûn-ı Şâhenşâhî, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin önemli siyâsetnâmelerinden biridir. İçeriği tamamen eski fakihlerin es-Siyasetü's-şer'iyye veya el-Ahkâmü's-sultaniyye adlı eserlerini yansıttığı ve zikredilen hükümdar şeri esaslara dayandırdığı için, bir yasa gibi padişahı ve diğer üst düzey görevlileri

¹¹⁰ Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 7.

¹¹¹ Mehmet Törehan Serdar, "İdris-i Bitlisi ve Heşt Behişt Eseri", *Atatürk Üniv. SBE Dergisi*, 2016-20 (2), s. 501.

¹¹² Dinçer, *a.g.e.*, s. 268.

bağlamaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Fatih Kanunnamesi'nden sonra Osmanlı amme hukukuna dair en önemli kaynaklardan biri olduğu söylenebilir.¹¹³

2.2.2. Gelibolulu Mustafa Âlî

Osmanlıların önemli devlet adamlarından Gelibolulu Mustafa Âli çeşitli sahalardaki geniş kültürü ve tecrübesini yansıtan çok sayıdaki eserleriyle görüşlerinin hususiyeti ile 16. yüzyılın en dikkate değer isimlerinden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri gelen aydın ve bürokratlarından Gelibolulu Mustafa Âli, 948/1541 tarihinde Gelibolu'da dünyaya geldi.¹¹⁴ Asıl adı Mustafa'dır. Fakat daha ziyade doğum yerine nispetle Gelibolulu mahlasıyla birlikte anılmaktadır. Daha önce Çeşmî mahlasını kullanan Mustafa Âli, on yedi yaşından itibaren ise, ulu, yüce manâsına gelen, Âli mahlasını kullanmaya başlamıştır.¹¹⁵ Gelibolulu'nun babası, Ahmed adında bir tüccardır. Dedesinin, Boşnak-Hırvat soyundan olması kuvvetli bir ihtimal dâhilindedir. Çünkü Âli, eserlerinde bahsettiği türlü milletleri yererken, Hırvat ve Boşnakları ise çok övmektedir.¹¹⁶

Gelibolulu küçük yaşta eğitim hayatına başlamıştır. Yirmi yaşları civarında medreseden mezun olmuştur. Yaşadığı devrin yüksek ilim müesseseleri olan medreseleri bitirenler temel İslâmî ilimlere vakıf oluyorlardı. Bu öğrenim iyi bir Arapça ve Farsça bilgisini de içeriyordu. Mustafa Âli de bu nitelikleri edinerek medreseyi bitirdikten sonra telif hayatına şiirler, hâşiyeler ve şerhler yazarak başlamıştır. Genç yaşta yazma alışkanlığı kazanan Mustafa 'Âli, daha çok tarihe ve biyografi ile sosyal hayata dair çalışmalara yönelmiştir.¹¹⁷ Hayatı boyunca Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde defterdârlık ve dîvân kâtipliği gibi görevlerde bulunmuştur. Ama resmi hizmetlerde pek fazla dikkat çekemeyen müellif, kendini eser neşrine

¹¹³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yay, İstanbul, 1991, C. III, s. 13-40.

¹¹⁴ Bekir Kütükoğlu, "Gelibolulu Mustafa Ali", *DİA*, C. II, s. 414-416

¹¹⁵ Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, TTK, Ankara 1997, s. 2.

¹¹⁶ Nihal Atsız, *Âli Bibliyografyası*, MEB, İstanbul, 1968, s. 1.

¹¹⁷ Atsız, *a.g.e.*, s. 6.

adamıştır.¹¹⁸ Daha üst görevler alabilmek için birçok eser yazmış ve kendi amirlerine sunmuştur.

Kaynakların Mustafa Âlî hakkında ittifakla belirttikleri nokta onun çok gururlu olduğu ve lâıyk olduğuna inandığı hakettiği makama bir türlü ulaşamadığı ve hakkının verilmediğine inandığı için de herkese karşı hırçın tavırlar takınmaktan çekinmeyen, hatta bunu çoğu zaman geçimsizliğe kadar götüren birisi olduğudur. Bu yüzden çok iyi bir eğitim almış, özellikle iyi görevlerde bulunmuş olmasına rağmen sürekli hâlden şikâyet etmiş ve en ciddî eserlerine bile kendi şahsına ve değerinin bilinmediğine veya haksızlığa uğradığına dair bölümler eklemiştir.¹¹⁹

Uzun yıllar divan katipliği ve defterdarlık yapan Gelibolulu Mustafa Ali, Osmanlı Devleti'nde gördüğü veya duyduğu kanun ihlalleri neticesinde zuhur eden aksaklıklar üzerine 1581'de *Nushatü's-Selatin* adlı eserini kaleme almıştır.¹²⁰ Eser III. Murad (1574-1595) döneminin sorunlarını ve yozlaşmasını cesaretle tartışır. Bu yönüyle eser hem siyasi tarih belgesi hem de siyasi bir reform önerisi niteliğindedir.

Eser, bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimedden meydana gelmiştir. Hatimedden sonra “Tezyîl ve Teznîb” başlıklı iki ek bölüm daha vardır.¹²¹ Müellif, böyle bir eser kaleme alma sebebini şu şekilde ifade ediyor:

“İmdî ma ‘lûm oldiki bu devrün hayr u şer havâdisi ve e‘âlî ayakda kalub adânî tefevvuk itdüğü bid‘atlerün mebâhisi bi'l-küllîye vüzerânun şürûrından ve pâdişâh-i kişvergüşânun ‘adem-i şu‘ûrından olub bevâ‘is-i ihtilâl olan dâd-îstâd-i fazâhat-me‘âl ‘alâ tarîki'l-îcâz ve'l-icmâl tahrîr olunmak münâsib görüldi ve bu risâleye nâm-i güzîn Nushatü's-Selâtîn ta'yîn olunub ibtidâsında bir mukaddime ve intihâsında bir hâtime ile dört bâbınun tafsîline mübâşeret olundi.”¹²²

Müellif, bu izahından sonra dönemin yozlaşmasına neden olan sebepleri izâh etmek için bâblara geçiyor. Birinci babda sultanlar için gerekli olan işlerden bahsediyor. Bu babı da “Lazime” adını verdiği onyedî bölüme ayırıyor. İkinci babda

¹¹⁸ Bekir Kütükoğlu, “Gelibolulu Mustafa Ali”, *DİA*, C. II, s. 414-416.

¹¹⁹ Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Ali*, Şule Yay., s. 6.

¹²⁰ Kasım Ertaş, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti İsihat Düşüncesi Bağlamında Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatü's-Se/atin isimli Eseri”, *Şırnak Üniv, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, C.II, S.2, s. 131.

¹²¹ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushetü's-Selatin*, Haz.: Faris Çerçi, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2015.

¹²² Gelibolulu Mustafa Ali, *Nasîhatü's-Selâtîn*, vr. 21a.

ise kanuna aykırı davranışlar neticesinde olan olaylar ve karışıklıklar anlatılarak bu durumu önleyecek tedbirler anlatılıyor. Bu tedbirleri de “tarik” adını verdiği sekiz bölüm/yolla izah ediyor.

Nushatü's-Selatin üslup ve muhtevasıyla, Osmanlı edebiyat ve siyasal düşünce tarihinde de bir kilometre taşını temsil eder.¹²³ Eser hem ilginç bir siyâsetnâme hem de onun içinde özel türler olan ıslahatname ve şikayetname örneği olarak gösterilebilir. Orta kademedeki bir bürokrat ve aydın, yönetimde yer alan ve görevi gereği çeşitli bölgeleri gören Mustafa Âli'nin bu eseri gözlem ve deneyimlerinden kaynaklanan çok geniş bir ayrıntılar bütünü ve seleflerinin yapıtlarında görülmeyen bir özgürlük ve uygulanabilirlik özelliğine sahiptir. Sosyal meselelere ve toplumsal meselelere büyük önem veren müellifin sosyal, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim meselelerini ve kurumsal kargaşayı bu kadar açık ve ihatalı bir şekilde irdeleyen ilk Osmanlı siyasal yorumcusu olmasına rağmen *Nushatü's-Selatin'de* kuramsal devlet ve toplum modellerine pek rastlanmaz.¹²⁴ Eserde bilhassa liyakat, dürüstlük, basiret, adâlet gibi hususlara dikkat çekilirken rüşvet, ahlâksızlık gibi sosyal meseleler de vurgulanır. Bu işlere bulaşan devlet memurlarının görevden uzaklaştırılması gerektiği üzerinde durur.¹²⁵

Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Fusulü'l-hal ve'l-akd ve usulü'l-harc ve'n-nakd* adlı diğer eseri de benzer bir içerik taşır. Bu eser dirlik ve düzenin yerini yozlaşma ve karışıklığa bıraktığı III. Murad (1574-1595) devrinin devamı olan III. Mehmed (1595-1603) döneminin bir ürünüdür. Otuz iki hanedanın kuruluş ve yıkılış sebeplerini anlattığı bu eserinde Gelibolulu Mustafa Âli hem teorik hem de somut problemlere değinir. *Nushatü's-Selatin* adlı eserinde olduğu gibi somut problemler arasında en çok eleştirdiği konular rüşvet, işlerin ehline verilmemesi, liyakate dikkat edilmemesi ve özellikle toplumdaki herkesin kendi yerini bilip ona göre davranmaması gibi meselelerdir.¹²⁶

¹²³ Coşkun Yılmaz, “XII. ve XVII. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi”, (Sakarya Üniv. SBE Doktora tezi, 2002), s. 56.

¹²⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 56.

¹²⁵ Ertuş, *a.g.e.*, s.141.

¹²⁶ Mehmet Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde: Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, Dergâh Yay., 2015, s. 23.

2.2.3.Kınalızâde Ali Efendi

Kınalızâde'nin asıl adı Ala'eddin Ali b. Emrullah'tır.¹²⁷ Kınalızâde Ali Efendi 1511 yılında Isparta'da doğmuş, 1572 yılında da vefat etmiştir. Babası Emrullah Efendi kadılık yapmış, dedesi Abdülkadir Hamidî ise bir dönem Fatih Sultan Mehmet'in hocalığını yapmıştır.¹²⁸

Kınalızâde, ailesinin bulunduğu konum gereği iyi bir tahsil görmüş, devrinin önde gelen alimlerinden ders almıştır. Kınalızâde'nin çocukluğu ve gençliğinin ilk zamanlarının Isparta'da ilim tahsiliyle meşguliyetle geçtiğini ve döneminde yaşayanları kendisine hayran bıraktığını oğlu Hasan Çelebi'nin (ö. 1012-1604) eserinden öğreniyoruz.¹²⁹ Eğitimini tamamladıktan sonra müderris veya kadı olarak atanmak için sıraya girmiştir. Mesleki kariyeri 32 yaşında Edirne'de müderrisliğe atanmasıyla başlamıştır. Bursa, Edirne, İstanbul gibi Osmanlı'ya başkentlik yapmış kültür merkezlerinde hem müderris hem de kadı olarak görev yapmıştır.¹³⁰

Kınalızâde kaynaklarda nezih bir kişi olarak tanıtılmakta,¹³¹ ahlâkının bütünüyle güzel, soyunun temiz olduğuna işaret edilmektedir.¹³² Kınalızâde'nin ilmi ve edebi kişiliği onun üstün ahlâkî kişiliğini gölgede bırakacak derecede başarılı ve çok yönlüdür. Hatta bu sebeple onun kişiliğinden bahseden bütün eserler konuyu muhakkak ilme olan sevgisine ve gayretine, ilmi ve edebi başarılarına getirirler.¹³³

Osmanlı coğrafyasında en çok dikkate değer eserlerden biri Kınalızâde Ali Efendi'nin ona asıl şöhretini kazandıran eseri *Ahlâk-ı Alâî*'sidir. Kınalızâde, Tûsî'nin (ö. 672-1274) *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı eseri ile Celaleddin Devvânî'nin (ö. 908-1502) *Ahlâk-ı Celâli* adlı eserlerini incelemiş ve bu eserlerin yoğun etkisi altında yazılan *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserini yazmıştır. Eserinin genel ahlâk kitaplarının Osmanlı uyarlaması olduğu söylenebilir. Fakat Kınalızâde eserini felsefi temelleri olan,

¹²⁷ Adnan Adıvar, "Kınalızade Ali Efendi", *İA*, C.VI, s.709; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiiretü'ş-Şuâra (Tezkire)*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara, 1989, C. II, s. 654.

¹²⁸ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi Yay., İstanbul, s. 79.

¹²⁹ Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s. 659-660.

¹³⁰ Hasan Aksoy, Kınalızade Ali Efendi, *DİA*, C. 25, s. 416-417.

¹³¹ Adıvar, *a.g.e.*, s.709;

¹³² Katip Çelebi, *Mizaniü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk, En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, Haz: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1980, s. 30.

¹³³ Ayşe Sıdıka Oktay, "Kınalızade Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlak-ı Alai İsimli Eseri", *Divan: Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi*, 2002, C.VII, S.12, s. 201.

kapsamlı bir şekilde kaleme almak istemiştir. Zikrettiğimiz diğer eserler Farsça olduğu için de Kınalızâde bu eseri Türkçe kaleme almak istemiştir.¹³⁴ Kaynaklarda eserin yazılış tarihi olarak 972 yılı verilmektedir.¹³⁵

Ahlâk-ı Alâî'de kendisinden önce yazılan diğer siyâsetnâmeler gibi önce Allah'a dua ile başlamakta, bu bölüm Peygamberlere ve Osmanlı padişahlarına dua ile devam etmektedir. Daha sonra müellif eserini yazma sebeplerine değinerek, eserini ithaf etmektedir. Bundan sonra giriş bölümü başlamaktadır.¹³⁶

Hükümdara tavsiyelerinde Kınalızâde de yaşanan sorunlardan bağımsız, idealist ve kural koyucudur. Eser uyulması gereken doğruları ve ahlâkî kuralları vaz eder ve bunların “yerleşik hal ve davranışlar” olması gerektiğini vurgular.¹³⁷

Ana hatlarıyla üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde ahlâk felsefesi konu edilir. İnsan, insanın biyolojik varlığı (beden) manevi varlığı (ruh) ve bunların karışımından doğan hal ve davranışlar (refleks) tekil davranış ve yerleşik davranış başlıca tartışma konularıdır. Faziletler, reziletler ve kötü ahlâkın yansıması olan ruh hastalıkları ve ilaçları uzunca anlatılır.¹³⁸

Hiç şüphesiz en faziletli huy adâlettir. “İnsan faziletinin aslı dört huydur; hikmet, adâlet, iffet ve şecaat. Bunlarda itidal esastır. Bu dört faziletin her birinin ifrat ve tefriti vardır ki iki tarafı da rezilettir. Adâletin ifrat ve tefriti olmaz, zıddı zulümdür. Adâlet denilen huy hikmet, iffet ve şecaatin birleşmesinden meydana gelir. Bu üç huyun birleşip kaynaşmasından faziletlerin kemali ve tamamı olan adâlet meydana gelir.¹³⁹

Adâlet onun gözünde kurumsal veya sistemik bir kavram değil, bireysel bir davranış tarzıdır. Adâlet “eşitlik”, eşitlik “birlik” demektir, birlik ise “birliğin aslına dönüp Allah'a bağlanmak ve yakınlıktır.¹⁴⁰ Adâlet, tüm muamelelerde, malların taksiminde ve suçluların cezalandırılmasında hukuka uygun ve eşit davranmakla

¹³⁴ Oktay, *a.g.e.*, s. 210.

¹³⁵ Adıvar, *a.g.e.*, s. 709.

¹³⁶ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak (Ahlâk-ı Alai)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974, s. 2-52.

¹³⁷ Dinçer, *a.g.e.*, s. 270.

¹³⁸ Kınalızade, *a.g.e.*, s. 52-236.

¹³⁹ Kınalızade, *a.g.e.*, s. 94-95.

¹⁴⁰ Kınalızade, *a.g.e.*, s. 135.

sağlanır. Bu tür bir adâletin ön şartı ise emaneti ehline vermektir. Kınalızâde'ye göre adâlet emaneti ehline vermekle başlar. Başka bir ifadeyle, emaneti ehline vermek “hakkın tevzii” olarak hem adâlettir hem de adâlet sağlamanın amacıdır.¹⁴¹

İkinci bölüm aile ve ev ekonomisidir. Aile insanın sosyal bir ihtiyacı olarak kabul edilir. Modern bilimin fizyolojik bir ihtiyaç olarak kabul ettiği cinsel ilişki *Ahlâk-ı Alâî*'de neslin devamı için sosyal bir içerik kazanır.¹⁴²

Hepsinden önemlisi İslam dünyasında yazılan neredeyse bütün siyâsetnâme kitaplarında hükümdarın esas görev ve sorumluluğu olarak tanımlanan “emr-i bi'l-maruf nehy-i an'il-münker” Kınalızâde de insanların birlikte yaşamalarının gereği ve sosyal bir ihtiyaç olarak görülür. İnsanlar arasında ortak ihtiyaçlar için iş birliği ve eşgüdüm, insanların başkalarının zararına olduğu halde kendi nefsi arzularını tatmin etmesini önlemek için meydana gelecek çatışma ve bozgunculuğun ortadan kalkması gerekir. İnsanların “her biri bir yönden birbirlerine muhtaçtırlar. Bu duruma göre insanların kendi cinsleri ile bir arada yaşamaları, birbirlerine yardımda bulunmaları zaruridir.”¹⁴³

Şehir ve devlet yönetiminin işlendiği son bölümde, şehirler ve içinde yaşayan halk tasnif edilir. Her bir gruba yönelik davranış tarzları ve alınacak tedbirler öngörülür. Devlet yönetiminin merkezinde hükümdar yer alır ve çalışkanlık, isabetli karar verme, azim ve kararlarda sebat, sabır ve tahammül, halkın ve ordunun bağlılığı iktidarın şartları olarak sıralanır. Pek çok siyâsetnâmede yer alan “adâlet dairesi” devlet yönetiminin başarısı ve devletin devamı için Kınalızâde'nin de mutlak şekilde vurguladığı bir husustur.¹⁴⁴

Ahlâk-ı Alâî 16. yüzyılın edebi diline göre kaleme alındığı için dili oldukça ağırdır. Kınalızâde özellikle ilk başlarda edebi gücünü göstermek için oldukça ağır bir üslubu tercih etmiş, görüşlerini sık sık beyit, mesnevi, rubai, şiir adını verdiği manzumelerle özetlemiştir. Metni anlamayı zorlaştıran bu yazım tarzından sonra

¹⁴¹ Kınalızade, *a.g.e.*, 1974, s. 227.

¹⁴² Kınalızade, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Çev.: Ahmet Kahraman, Tecüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974, s. 39.

¹⁴³ Kınalızade, *Devlet ve Aile Ahlakı*, s. 137.

¹⁴⁴ Kınalızade, *Devlet ve Aile Ahlakı*, s. 215, 283.

eserin yalnızca seçkinler için kaleme alındığı düşünülmektedir. Ancak eserin felsefi bilgilerin verildiği veya kişisel ahlâkla, aile ve devlet ahlâkının işlendiği bölümlerde bu ağır ifadelerin oldukça hafiflediği ve metnin daha anlaşılır hale geldiği görülür.¹⁴⁵

Kınalızâde'nin eserini kaleme alırken kendisinden evvelki ulaşabildiği bütün bilgileri ve bu büyük kültürel mirası bilgi birikiminin süzgecinden geçirerek tekrar değerlendirdiğini ve felsefi, tasavvufi, dini yönlerini de ihmal etmeyip sentezleyerek bir eser meydana getirdiği söylenebilir. Bu nedenle *Ahlâk-ı Alâî* kendi döneminin geleneği içinde özgün bir eserdir.

Buraya kadar olan bölümde çalışmanın evrenini oluşturan Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde siyaset felsefesi teorilerini ve onların öncülerini incelemeye çalıştık. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu iki dönemden seçtiğimiz örnek isimlerle dönemlere farklı bir açıdan bakacağız. Selçuklular dönemi için Nizâmülmülk ve Osmanlılar dönemi için Lutfi Paşa'yı çalışmamıza örnek olarak seçtik.

Zikrettiğimiz dönemlerden bu isimlere odaklanmamızın sebebi, ikisinin de devrinde üst makamlara gelmiş mühim devlet adamları olmalarıdır. Devlet adamlığı yani aktüel siyasetin uygulayıcıları olmalarının yanında *siyâsetnâme* türünde verdikleri eserlerle siyaset felsefesi yapmış olmalarıdır.

¹⁴⁵ Oktay, *a.g.e.*, s. 216.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET ADAMI VE SİYASET FİLOZOFU OLARAK NİZÂMÜLMÜLK VE LÜTFİ PAŞA

Araştırmamızın evreni Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde devlet adamının siyaset filozofu olarak portresinin ortaya çıkarılmasıdır. Örnekleme ise Selçuklu dönemi için Nizâmülmülk ve Osmanlı dönemi için Lutfi Paşa'dır. Çalışmanın bu bölümünde iki dönemden seçtiğimiz bu örnek isimleri *siyâsetnâme* türündeki eserleri üzerinden incelemeye çalışacağız.

1. NİZÂMÜLMÜLK

Bu bölümde kısaca Nizâmülmülk'ün hayatı ve devlet adamı olarak üstlendiği vazifelere ve devlet adamı profiline değindikten sonra konumuz özelindeki eseri *Siyâsetnâme* üzerinden Nizâmülmülk'ün siyaset anlayışı ve felsefesi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

1.1. Hayatı, Hususiyetleri ve Eserleri

Selçuklu Devleti'nin en büyük vezirlerinden olan ve daha ziyade Abbâsî halifesi tarafından kendisine verilen Nizâmülmülk unvanıyla tanınmış olan düşünürümüzün asıl adı Hasan bin Ali bin İshak El-Tusi'dir. Horasan'ın yetiştirdiği alimler ile tanınan Tus şehrinin Nukan kasabasında, h. 408/1018'de doğmuştur. Nizâmülmülk'ün babası Nukan dihkani Ali bin İshak'dır.¹⁴⁶

Nizâmülmülk, erken yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra dönemin meşhur muhaddislerden hadis dersi almıştır. Ayrıca devrinin meşhur âlim ve fakihlerinden dersler alıp ilimde ileri bir seviyeye ulaşmıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Mehmet Harmancı, *İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi (Farabi, Maverdi, Nizamü'i-Mülk, İbn Teymiyye'nin Siyâsetnâmelerine göre)*, (SÜ, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1999, s. 47.

¹⁴⁷ Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk", *DİA*, C. XXXIII, s. 194.

Gençlik yıllarında babası ile birlikte Gazne Devletinin Horasan Valisi Ebu-Fazl Es- Sûri'nin emrinde çalışmıştır. 1040 yılındaki Dandanakan savaşından sonra, Tuğrul Bey (1040-1063) zamanında, Belh valisi Ebu Ali bin Şadân'ın emrinde görev alarak Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir.¹⁴⁸

Tuğrul Bey kendisinden sonra yerine geçecek olan Alparslan'a (1064-1072), Nizâmülmülk hakkında: “Ona dikkat et, ondan faydalanmaya bak! Tedbiri geniş, ilmi derindir. Bir gün devletin başına geçersen, sana güvenebileceğin bir vezir olur.” demiştir. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra, yerine geçen Alparslan da onun bu tavsiyesini dinleyerek Nizâmülmülk'ü yanına alıp 6 Aralık 1063'te baş veziri tayin etmiştir. Gösterdiği üstün maharetten dolayı zamanın halifesi el Kaim bi Emrillah'ın övgüsüne mazhar olmuş ve devletin düzeni anlamına gelen Nizâmülmülk ve Kıvam'üd-Devle ve'd-din unvanlarıyla onurlandırılmıştır. Nizâmülmülk bu unvanlardan başka, görevindeki üstün başarılarından dolayı pek çok sıfatlarla da taltif edilmiştir. Vezir'ül Kebir, Hâce-i Buzurg, Tacü'l-Hazreteyn, Kıvamü'd Din, Atabeg, el Vezirü'l Adil, Seyyidü'l-Vera bunlardan bazılarıdır.¹⁴⁹

Nizâmülmülk, 1071'deki Malazgirt muharebesi hariç (Alparslan tarafından her ihtimale karşı, memleketi idare etmek vazifesi ile Hamedan'a gönderildiği için katılamamıştır) bütün savaşlara sultanla birlikte katılmıştır. 25 Kasım 1072'de Sultan Alparslan şehit edilince oğlu Melikşâh'ın (1072-1092) tahta çıkması için gayret göstermiştir.¹⁵⁰ Nizâmülmülk'ün akıllı, tedbirli, temkinli, adâletli idaresi ve yönetimi sayesinde Melikşâh'ın hükümdarlığı dönemi, aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olmuştur.

Vezirliği sırasında Nizâmülmülk'ün devlet yönetiminde çok yetkili bir konuma gelmesinden ve çok fazla yetkiyle donatılmasından rahatsız olan bazı devlet adamları, Nizâmülmülk'ün idari takdirlerini, yakınlarının devlette mühim mevkilere geçirilmeleri gibi sebepleri öne sürerek onu Sultan'a şikâyet ettiler. Sultan da bu

¹⁴⁸ Özaydın, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁴⁹ Harun Han Şirvani, *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare*, Çev.: K. Kuşçu, İrfan Yay., İstanbul, 1965, s. 84.; Harmanacı, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁵⁰ H. Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (1-14)*, Çağ Yay., C. VII, İstanbul, 1992, s. 128, 140.

şikayetler üzerine her defasında Nizâmülmülk'ü yanına çağırıp dinledi ve açıklamalarının ardından onu haklı bularak yetkilerini artırdı. Fakat ilerleyen zamanlarda muhaliflerinin bu yoğun çabaları sonuç verdi ve Sultan Melikşâh ile Nizâmülmülk'ün arası açıldı.¹⁵¹

Nitekim Sultan Melikşâh'ın Nizâmülmülk'e gönderdiği mektupta: “Sen benim devletimi ve memleketimi istila eyledin; evlatlarına ve damatlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı göstermiyor, halka zulmediyor, sen de bunları tedip ediyorsun. İster misin ki vezirlik divitini elinden, sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım.”

Nizâmülmülk ise verdiği cevapta, sultana yaptığı hizmetleri belirttikten sonra: “Devlete benim de ortak olduğumu bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarık, senin tacın ile o derece alakalıdır ki diviti aldıktan sonra tac da kalmaz, gider” ifadesini kullanmıştır.¹⁵² Tarih kayıtlarına geçen bu sözlere rağmen Nizâmülmülk görevinde kalmaya devam etmiştir.

Nizâmülmülk 485/1092 yılında sultanın ardından İsfahan'dan Bağdat'a giderken Nihavend/Sihne bölgesinde, 15 Ekim 1092 tarihinde Batinî fedailerinden, Deylemli bir genç tarafından hançerlenerek, suikaste uğramıştır. Naaşı oradan İsfahan'a getirilmesinin ardından defnedilmiştir.¹⁵³ Öldürülmesinde Melikşâh'ın diğer veziri Tacü'l-Mülk'ün parmağı olduğu ileri sürülmüşse de bu iddia ispat edilememiştir. Nizâmülmülk yaklaşık 30 yıl süren vezareti döneminde ülkeyi refah ve huzura kavuşturmuştur. Vefatının ardından aile üyeleri Selçuklu Devletine hizmet etmeye devam etmişlerdir.¹⁵⁴

Vezir Nizâmülmülk, Selçuklu Devletinde Sultan'dan sonra tek söz sahibi kişiydi.¹⁵⁵ Devlet yönetme anlayışındaki yetenekleri ve yüksek bilgeliği sayesinde bu

¹⁵¹ Özaydın, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁵² M. Altay Köymen, *Siyaset-Name*, 4. Baskı, TTK, Ankara, 2018, s. (Ön söz) 19.

¹⁵³ Özaydın, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁵⁴ H. Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 140; Harmancı, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁵⁵ Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi (Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, (I-II)*, Çamlıca Basım Yayın, Manisa, 2007, C. I, s. 141.

derece ünlü olmuştu.¹⁵⁶ Nizâmülmülk'ün bunların dışında da faziletleri sayılamayacak kadar çoktur. Görevine bağlı, cesaretli, iyi ahlâk sahibi bir devlet teorisyeni idi.¹⁵⁷ Nizâmülmülk yalnızca iyi bir siyaset adamı değil aynı zamanda mükemmel bir ilim ve düşünce adamıydı¹⁵⁸. *Siyâsetnâme* adlı eseriyle de bunu ispatlamıştır.

Nizâmülmülk memleket işlerini adil bir şekilde yöneten, erdemli, âlim, cömert, hikmet sahibi, sadakası ve iyiliği çok olan güzel ahlâk sahibi bir vezir idi. İlim tahsil eden öğrenciler için çok sayıda medrese vakfetmişti. İlim sahipleriyle ilim meclislerinde hasbihal eder, onlara izzet ve ikramda bulunur, onları gözetirdi.

Nizâmülmülk, idareciliği boyunca halkın hukukuna özen gösterilmesi hususu üzerinde ısrarla durur,¹⁵⁹ bilhassa insanların zulme uğramaması ve haksızlığa maruz kalmamaları için gayret gösterirdi. Devlet kapısının türlü rahatsızlıkları olan şikayetçilere her zaman açık olması gerektiğini söylerdi. Âlimlere ve sufilere büyük saygı gösterir, onlar geldiği zaman ayakta karşılar ve onların sohbet meclislerine iştirak etmekten zevk alırdı.¹⁶⁰ Nizâmülmülk üst mertebede bir devlet adamı olarak üstün ahlâk ve erdem sahibi bir portre çizmesi bakımından da oldukça dikkat çeker niteliktedir.

Bugüne kadar yapılan araştırmalara göre Nizâmülmülk'ün tek eseri *Siyâsetnâme* olup *Siyer'ül-Mülük* adıyla da bilinmektedir. Konumuzun ilerleyen aşamalarında eseri *Siyâsetnâme* ile ilgili daha detaylı tahliller yapılacaktır.

1.2. Devlet Adamı Olarak Nizâmülmülk

Nizâmülmülk devlet örgütlenmesinde Gazneliler ve Samaniler'in sistemlerini incelemekle birlikte eski İran geleneklerinden de etkilenmiştir.¹⁶¹ Bir devlet adamı

¹⁵⁶ Vlademir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev.: Azer Yaran, Onur Yay., 1. Baskı, Ankara, 1988, s. 276.

¹⁵⁷ Niyazi Kahveci, *İslam Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*, Ankara, 1996, s. 172.

¹⁵⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklular Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü-Türkler*, Ankara, 2002, C. V, s. 270.

¹⁵⁹ Gordlevski, *a.g.e.*, s. 276.

¹⁶⁰ Özeydin, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁶¹ H. Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 128-140.

olan Nizâmülmülk, Selçuklu devlet idaresinde görev aldığı dönemde, önemli yenilikler ve birçok gelişme sağlamıştır.

Bunlar arasında idari, adli, mali, sosyal ve kültürel sahada getirdiği yeni düzenlemeler, vezirlik kurumuna yaptığı katkılar, devlet bürokrasinin oluşması, devleti mezhep kavgalarından kurtarmak, İslam esaslarına dayalı mahkemeler ve ikta/dirlik¹⁶² sistemini benimseyerek toprak mülkiyetinin devlete bağlanması hususlarından bahsetmek mümkündür.¹⁶³ Nizâmülmülk'ün devlet idaresinde hayata geçirdiği bu yeni sistemler birtakım değişikliklerle birlikte sonraki Türk İslam devletlerince de devam ettirilmiştir.

Nizâmülmülk'ün devlet adamı olarak yaptığı hizmetlerden bahsetmeye başlanılacak ilk husus, yaşadığı dönemde yayılmaya ve gittikçe gücünü arttırmaya çalışan bozuk fırkalara ehl-i sünnet akaidinin sistemli bir şekilde öğretilmesi için çalışmalar yapmasıdır. Bu sebeple İslam dünyasında ilk kez çok iyi örgütlenmiş yüksek öğretim yapan resmi akademiler mahiyetindeki medreseleri kurmuştur. Bu medreselerin en meşhuru Bağdat'ta 1065-67 yılları arasında faaliyete geçmiş olan Nizamiye Medresesi'dir. Bunu besleyecek olan diğer medreseler Isfahan, Belh, Nişabur, Herat, Basra, Musul, Tus gibi imparatorluğun çeşitli merkezlerinde kurulmuştur. Ebu İshak-ı Şirazi ve İmam Gazzâlî isimler bu medreselerde ders vermiştir. 11. Yüzyıldaki karışıklıkların giderilmesinde ehl-i sünnet akidesine hizmet eden Nizamiye medreselerinin büyük hizmeti olmuştur.¹⁶⁴

İkinci olarak Osmanlı devleri tarafından da uygulanan askeri “ikta” sisteminin temellerini Nizâmülmülk'ün attığı bilinmektedir. Bu sistemle birlikte, daha evvel Türk boylarının katılımıyla oluşturulan ordu düzeni, devletin sınırlarının genişlemesiyle

¹⁶² İkta; devlet arazilerinin melik, vali ve diğer umeraya derecelerine göre verilmesidir. İkta sahibi ölürse ikta normal olarak oğluna aktarılır. İkta sahipleri, ikta sahalarına göre mahiyetlerinde asker yetiştirmeye mecburdur. Umera ve ileri gelenlere ait iktalar hizmet karşılığı verilir. Kendilerine ikta verilenler ancak şer'an ve örfen belirtilen vergiyi almakla yükümlü olup başka bir hakka sahip değildirler. İkta sahibi devlet hizmetinden azledilirse veya yetkisini aşarsa iktası elinden alınır. Bkz. H. Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁶³ *a.g.e.*, s. 202.

¹⁶⁴ *a.g.e.*, s. 208-209.

birlikte, yerini maaşla çalışan düzenli orduya ve topraklı (tımurlu) askerlere bırakmıştır.¹⁶⁵

Üçüncü olarak Nizamülmülk'ün astronomi ve takvimle ilgili çalışmaları, "Celâli Takvimi" denilen yeni bir takvim sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Bu takvim hakkında modern bir astronom, "bizim bugün kullandıklarımızdan daha ince, daha dakik" diye bahsetmektedir.¹⁶⁶

Nizâmülmülk tüm bu ilmi, askeri, idari hizmetlerinin yanında imar ve bayındırlık faaliyetleriyle de ilgilenmiş, birçok farklı şehirde cami, çeşme, medrese, mescid, bimaristan ve surlar yapılmasına vesile olmuştur.¹⁶⁷

Nizâmülmülk ve devlet adamlığı hakkında zikredebilecek birçok husus daha varken üç maddede özetleyerek konu hakkında genel bir fikir vermekle yetinmek istedik.

1.3.Siyaset Filozofu Olarak Nizâmülmülk

İslam dünyasında devlet yönetimi ve hükümdarlara, devlet adamlarına yol göstermek, öğüt vermek amacıyla yazılan eserlere siyâsetnâme denir. Siyâsetnâmeler içinde siyasi düşünce ve siyasetin pratiğiyle ilgili öğütlerin yer aldığı özel bir edebi türdür.¹⁶⁸ Arapça "siyaset" ve Farsça mektup, risale anlamına gelen "nâme" sözcüğünden meydana gelmiş bir terkiptir.¹⁶⁹

Siyâsetnâmelerin içeriği yazılış amaçlarına göre farklılık gösterebilir. Yine de hepsinin en genel amacının "iyi yönetici olma" bilgisini öğretmek, "iyi yaşama dair ipuçları" vermek olduğu söylenebilir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ *a.g.e.*, s. 208-210.

¹⁶⁶ A. Necati Akgün, "Celali Takvimi", *DİA*, C. VII, s. 257-258.

¹⁶⁷ Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri", *USAD*, 2018, S. 8, s. 2.

¹⁶⁸ Dinçer, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶⁹ Canatan, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁷⁰ Dinçer, *a.g.e.*, s. 32.

Selçuklu Sultanı Melikşâh aralarında Nizâmülmülk'ün de bulunduğu ilim adamlarından ülkesinin durumu hakkındaki düşüncelerini açıklayan ve daha önceki sultanlar tarafından izlenen, kendisinin de uygulayabileceği yönetim ilkelerini belirtmelerini isteyen bir yarışma düzenledi. Bunun üzerine Nizâmülmülk tüm bilgisine ve tecrübesine dayanarak *Siyâsetnâme* adlı eserini yazdı.¹⁷¹

Siyâsetnâme Nizâmülmülk'ün hassaten Selçuklu Devleti'ndeki bütün düzenleme ve değişiklikleri detaylı bir şekilde ve oldukça kapsamlı tetkik eden, devlet idaresine dair kendi görüşlerini, icraatlerini ve bunlara dair gerekçelerini içeren, bu tetkik ve tecrübelerini gelecek nesillere aktarmak maksadıyla, Farsça yazdığı *Siyâsetnâme* isimli eseri, bugün siyâset ilmiyle uğraşanların başucu kitapları arasında gösterilmektedir. *Siyâsetnâme*'de Türk-İslam devletlerinin idâri, mâli, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yönlerini inceleyip değerlendirmekte ve bunlara dair öneriler sunmaktadır.

Siyâsetnâme'nin tam ve ilavesiz nüshası, İstanbul'da Süleymâniye Kütüphanesi, Molla Çelebi kısmında 114 numarada kayıtlı bulunmaktadır. *Siyâsetnâmenin* eski bir yazma nüshası ise (673/1274 tarihli) Tahran Ulusal Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser birçok dile (İngilizce, Almanca, Rusça, İtalyanca) tercüme edilerek yayımlanmıştır.¹⁷² Biz çalışmamızda Mehmet Altay Köymen'in çevirisini kullanacağız.

Siyâsetnâme'de konular elli bir bölümde ele alınmıştır. Bölümlerde işlenen konuyla ilgili bir kısmı Nizâmülmülk'ün kendi yaşadığı döneme bir kısmı da Selçuklulardan önceki dönemlere ait hikayelere yer verilmiştir.¹⁷³ Eserindeki mottolar da denebilecek asıl tavsiyelerini her bölümün başındaki girizgâh kısımlarında yapmıştır. Daha sonra ileri sürdüğü fikirlerini destekleyecek menkıbelerle anlatımını zenginleştirmiştir. Peygamber kıssalarından, kendinden daha evvelki devirlerde

¹⁷¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. (ön söz) XXI.

¹⁷² Özeydin, *DİA*, s. 195.

¹⁷³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s.(önsöz) XXI.

yaşamış adil hükümdarlardan, halife ve hükümdarların hayatlarından, Müslüman beldelerden, İslam öncesi devletlerden ve tarihlerinden örnekler vermektedir.¹⁷⁴

Siyâsetnâme, devlet kurumlarının teşekkülü, işleyişi, bozulan ve aksayan taraflar ve bunlara yönelik alınacak tedbirler hakkında bilgiler içeren, hükümdarın ülkeyi en güzel şekilde yönetebilmesi, din ve dünya işlerinde ihtiyaç duyabileceği tedbirleri alması için öğüt şeklinde hazırlanmış bir kitaptır. Ancak Nizâmülmülk'ün devlet ve teşkilatı ve kurumlarıyla ilgili aktardığı bilgilerin yalnızca kendi döneminin idari anlayışını kapsamadığını söylemek gerekir. Çünkü o, eserinde Selçuklu Devleti'nin idari mekanizmasını olduğu gibi tespit etme kaygısından ziyade dönemin şartlarına, durumuna ve anlayışına göre en ideal devlet nizamının nasıl olabileceğini ve başarılı bir hükümdarın bunun için neler yapması gerektiğini anlatmaya çalışır.¹⁷⁵

Nizâmülmülk'ün bu eseri hakkında, eserin yalnızca siyasetin pratikleriyle ilgilendiğini söylemek bir yanlgı olarak karşımızdadır. Nizâmülmülk'ün ortaya koyduğu pratik siyaset sanatı belli bir düzen ve adâlet anlayışı üzerinde yükselmektedir. Rüşvetin önlenmesi için memurlara yeterli ödenek verilmesi gibi. Bu anlayışın fıkhi boyutlarıyla İslam dinini, teorik boyutlarıyla ise İslam felsefesi üzerine konuşulduğu söylenebilir. Bu durum bu pratiğin bir de teorisi olduğunu ortaya koymakta ve teori- pratik tutarlılığını göstermektedir.¹⁷⁶

Siyâsetnâme, oldukça başarılı ve tecrübeli bir devlet adamının gözüyle siyaset sanatının ve idarenin tüm inceliklerini önümüze serer. Hem olanı hem de olması gerekeni anlatırken teori ve pratik arasında bir bağ kurar. Nizâmülmülk eserinde ideal devlet ve ideal devlet adamı/yöneticinin özelliklerine dair bir hayat ve devlet felsefesi geliştirmeye çalışmıştır. Çalışmamızda *Siyâsetnâme* adlı eserine göre Nizâmülmülk'ün siyaset felsefesini incelerken Mehmet Altay Köymen neşrini esas aldık.

¹⁷⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. (önsöz), XXI.

¹⁷⁵ Ali Ertuğrul, *Bir Kaynak Olarak Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi-Türkler*, Ankara, 2002, C. V, s. 276.

¹⁷⁶ Mustafa Kömürcüoğlu - Şeyma Kömürcüoğlu, "Güç ve Adalet Arasında Bir Devlet Adamı: Nizamülmülk ve Siyasetnamesi", *İlem Yıllık*, S. 4, İstanbul, 2009, s. 64.

1.3.1. Devlet

Nizâmülmülk eserinde devletin tam bir tanımını açıkça yapmamıştır. Devletin görevleri kısmında değindiği ilkelerden hareketle Nizâmülmülk'e göre devlet; adâleti sağlamak, fitne ve fesadı ortadan kaldırmak amacıyla kurulmuş örgüttür diyebiliriz.

Nizâmülmülk'e göre devletin yerleşim, imar ve bayındırlıkla ilgili görevlerinden bazıları şunlardır:

- a) Ülke içinde kanallar açmak
- b) Denizlere ve göllere köprüler yapmak
- c) Nehirlere yataklar kazmak
- d) Kırsaldaki tarım alanlarını iyileştirmek
- e) Yeni yerleşim birimleri kurmak
- f) Yollar üzerinde konaklama tesisleri yapmak
- g) Eğitim kurumları açmak.¹⁷⁷

1.3.2. Devlet Yönetiminin Unsurları

Bu bölümde devlet başkanlığı, devlet başkanı yardımcısı, ordu, hazine hakkındaki Nizâmülmülk'ün görüşlerine değineceğiz.

Nizâmülmülk eserinde devlet başkanı kelimesi yerine padişah ya da sultan kelimelerini kullanmıştır. Fakat biz çalışmamızda bu kelimelerin yerine bunları da kapsayan ve çalışmanın işlevi bakımından devlet başkanı ifadesini kullanacağız.

Nizâmülmülk devlet başkanının ne tür davranışlar içinde olması gerektiği üzerinde durmuştur. Nizâmülmülk'e göre devlet başkanının otoritesi öncelikle Allah'ın hükümdarı yetkilendirmesinden, ikinci olarak da kendisinin siyasî iktidarı kazanma kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Nizâmülmülk'e göre sultanlık vazifesi hem kutsal hem de irsî bir vazifedir. Nizâmülmülk, eski İran'da olduğu gibi sultanlık vazifesinin babadan oğula geçmesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla onun sultanın

¹⁷⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 9.

egemenlik iddialarını ilahî teyit, iktidarın kazanılması ve irsî haleflik şeklinde üçlü bir meşruiyete dayandırdığı görülmektedir.¹⁷⁸

Nizâmülmülk'e göre devlet başkanı Allah tarafından özel olarak seçilmiş biri olduğuna göre bu kişinin özel birtakım niteliklerle donatılmış olması gereklidir. Nizâmülmülk'e göre ideal bir devlet başkanı şu özellikleri taşımaktadır:

- 1) Devlet başkanı dindar olmalıdır. Çünkü din ve padişahlık tıpkı ikiz kardeş gibidir.
- 2) Devlet başkanı ilimle ilgilenmeli ve ilim adamlarıyla dost olmalıdır.
- 3) Devlet başkanı zeki, güçlü ve dikkatli olmalıdır.
- 4) Devlet başkanı istişareye ve görüş alışverişini önemsemeli, fevri kararlar almamalıdır.
- 5) Devlet başkanı geçmiş hükümdarların işlerini nasıl yürüttüğünü bilmelidir.
- 6) Devlet başkanı tutumlarında hep orta yolu takip etmelidir.

Nizâmülmülk'e göre devlete ve devlet başkanına yüklenen görevler aynıdır. Ona göre devlet başkanının birincil görevi huzuru sağlamak, ikincil görevi ise ülkeyi mamur etmektir.

Nizâmülmülk için vezirlik makamı devlet başkanı yardımcılığıdır ve onun için vezirlik çok önemlidir. Nizâmülmülk'e göre, devlet başkanı olan padişah, vezirlerin devlet işlerini usulüne uygun olarak idare edip etmediklerini gizlice de olsa mutlaka soruşturmalıdır. Çünkü padişahın ve devletin iyiliği onlara bağlıdır. Vezir iyi ve parlak olduğu zaman hem memleket mamur olur hem ordu ve halk memnun olur hem de padişahın gönlü ferah olur. Vezir kötü olursa memlekette birtakım problemler meydana gelir ve onun da telafisi oldukça güçtür.¹⁷⁹

Nizâmülmülk'e göre devlet başkanı yardımcılığını bekleyen tehlikeler şu şekildedir:

¹⁷⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 6; Ömer Menekşe, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Maverdi ve Nizamülmülk Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, 2005, S. 3, s. 201.

¹⁷⁹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 20.

- 1) Haksızlık tehlikesi
- 2) Bir tarafı memnun etmek isterken diğer tarafları gücendirme durumu.
- 3) Hal ve hareketleriyle üstte ve kudretli olanın hoşnutsuzluğuna hedef olabilir.
- 4) Kendi hısım ve akrabası olsa dahi idareci, hakim ve yüksek rütbeli memurların hoşnutsuzluğuna ve hiddetine maruz kalabilir.¹⁸⁰

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* 'de değindiği bir diğer husus ordu müessesesidir. Ordu ve güvenlik konularında, mevcut ordu teşkilat sisteminin detayına girmeyen Nizâmülmülk, zamanın askerî problemlerine pozitif katkı sağlayacağını değerlendirdiği çözüm yolları üzerinde düşünmüştür.

Devlet, yöneticileri askeri ve zabıta kuvvetlerine son derece önem vermelidir. Onların arasına yabancı ve kötü niyetli kişilerin girmemesi için önlem almalıdır. Askerlerin maddi durumları düzeltilmeli, servet ile yoldan çıkmamaları ve kötü işlere alet olmamaları için sürekli denetim altında tutulmalıdır. Devlet bu görevlilerin durumlarını ciddiyetle takip etmelidir. Aksi halde devlet bundan büyük zarar görebilir.¹⁸¹

Nizâmülmülk'ün ordu hakkında değindiği hususların en önemlilerinden birisi kuşkusuz ordunun işlevselliği ve etkin harp gücüdür. Nizâmülmülk bu konuda hükümdara Bağdat halifesinin Bâtıniler tarafından kandırılan Yakub için söylediği şu sözleriyle tavsiyede bulunmaktadır. “Ordumun az olmasından hiç korkum yoktur. Sahip olduğum bütün ordu benimdir.”¹⁸² Yine bir başka yerde Bağdat halifesinin “Ne kadar küçük kıtalar büyük kıtalara galip gelmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir” derken ordular için askerinin eğitilmiş olmasının, görevine bağlı olmasının önemine değinmektedir.

Nizâmülmülk'e göre ordu üç ana birliğe ayrılmalıdır: Bunlar:

- 1) Devlet başkanı ve ailesini korumakla görevli iyi eğitilmiş muhafız birliği

¹⁸⁰ Abdullah Yeşil, *Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri: Machiavelli ve Nizamülmülk Örneği*, (MÜ, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s. 67.

¹⁸¹ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁸² *a.g.e.*, s. 12.

- 2) Zamanı gelince ve ihtiyaç duyulduğunda kullanılacak olan ihtiyat birliği.
- 3) Savaşlara katılan, nöbet tutan ve diğer askeri hizmetleri yapan birlik.

Bu askeri ordunun tamamı ülkede yaşayan milletlerden müteşekkil olmalıdır. Ordu herhangi bir tarafa meyilli olursa bu devletin geleceği açısından tehlikeli bir durumdur.¹⁸³

Nizâmülmülk'e göre hazine yöneticinin elinde bir emanettir. Bunu harcarken ne israf edilmeli ne de cimrilik yapılmalıdır. Ölçüler dahilinde memleketin imarı için harcanmalıdır. Devlet boş yere maaş alan kişilerden ve masraflı işlerden sakınmalıdır. Memleketin imarı için çabalamalıdır ki tüccarlar gelsin ve ticaret gelişsin.¹⁸⁴

Devletin her zaman biri asıl diğeri sarfiyat hazinesi olmak üzere iki hazinesi olmalıdır. Gelirlerin çoğu asıl hazineye, az bir kısmı da sarfiyat hazinesine aktarılmalıdır. Zaruret olmadıkça asıl hazineden harcanmamalıdır. Aksi takdirde hazine zorlanır ve devletin itibarı sarsılır.¹⁸⁵

Devlet başkanı hazineyi kendi malı gibi görmemeli, hazinenin halkın malı olduğunu ve kendisinin de onun emanetçisi olduğunu idrak etmelidir. Hazineyi halkın menfaatleri uğruna kullanmalıdır.¹⁸⁶ Halkın karnının doyması hükümdar için çok önemlidir. Aynı zamanda da görevidir.

1.3.3. Devlet Yönetimi

Meşruiyetini tanrıya dayandıran hükümdarın; saltanatını devam ettirmesi, halkına refah ve mutluluk verebilmesi ve her şeyden önce yönetebilmesi için iyi organize olmuş bir kamu teşkilat yapısına sahip olması gerekmektedir. Bu bölümde Nizâmülmülk'ün şekil verdiği kamu yönetimi ve yöneticilerinin niteliklerine değinilecektir.

¹⁸³ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁸⁴ *a.g.e.*, s. 112.

¹⁸⁵ *a.g.e.*, s. 184.

¹⁸⁶ *a.g.e.*, s. 184.

Nizâmülmülk kamu yönetimine çok önem vermiştir. Devletin adil ve iyi bir yönetimle ayakta tutulabileceğine, çalışmanın önceki bölümlerinde zaman zaman yer verilmişti. Nizâmülmülk devlet işleri ile ilgili olarak yöneticilerin kendi alanlarındaki işler üzerinde hassasiyetle durmalarını söyler. Nizâmülmülk bu konuda bolca örnekler verir.

“Vezirlik” makamı bütün yürütme yetkilerini kayıtsız şartsız elinde bulunduran hükümdarın vekili sıfatı ile devletin bütün işlerini sevk ve idare eden en yüksek memuriyettir.

Hükümdar, vezirlerini zaman zaman çağırarak çeşitli konulardaki görüşlerini sormalı hatta bazen hatalı olduğunu bildiği bir işte, vezirlere çeşitli sorular sorarak hem onların kapasitelerini denemeli hem de sadakat ve doğruluklarını anlamaya çalışmalıdır. Bilinçli bir şekilde kendisini yanıltmaya çalışan vezirleri cezalandırmalı ve görevden uzaklaştırmalıdır. Görüş ve düşünceleriyle öne çıkan vezirleri ise mükâfatlandırmalıdır.

Devlet denetçileri saraydan görevlendirildiği için her tarafa yetişmeleri mümkün değildir. İhtiyaç duydukları her şeyi talep etmelidirler. Bu kişiler, kendi eliyle her ilçeye ve şehre, vergilerin ve gelirlerin toplanmasına nezaret etmek üzere, doğru ve namuslu birer vekilini göndermelidirler.¹⁸⁷

İstihbaratçılar sadece hükümdara bilgi veren kamu görevlileridir. İstihbarat uzmanları uzaktaki ya da yakındaki ordu ve halkın durumunu araştırıp öğrenmekle görevlendirilirler. Onların bildirdiklerini yalnızca padişah bilmelidir.¹⁸⁸

Saraydan birçok yere ferman ve emir yazılır. “Her çok olana, saygı olmaz”. Nizâmülmülk mühim olmadıkça saraydan ferman ve emir yazılmaması gerektiğini belirtir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁸⁸ *a.g.e.*, s. 55.

¹⁸⁹ *a.g.e.*, s. 61.

Sarayda önemli işler için kurye olarak görevli gulamlar bulunmaktadır. Nizâmülmülk bu gulamlara ücret olarak hakkının ne kadar olduğunun söylenmesi gerektiğini belirtir. Aksi takdirde bu gulamların halktan fazla para aldıklarını söylemektedir. Ayrıca bu gulamların göreve gitmesi için ferman ve nişan verilmesinin uygun olacağını söylemektedir.¹⁹⁰

Vilayet, iktâ ve hediye işlerine dair sultandan divana ve hazineye sözlü emirler (pervâneler) verilmektedir. Bu emirler sarhoşluk sırasında da verilmesi mümkündür. Bu emirler başka bir zamanda sultana arz edilmedikçe uygulanmamalıdır.¹⁹¹

Nizâmülmülk vekillik müessesesinin yıprandığından bahseder. Şarab-hâne, ahır, oğullar ve maiyet mensuplarının durumu kendisine ait olan kimsenin, her ay, belki de her gün yüksek huzura çıkarak sultana bilgi vermesini ister.

Nizâmülmülk hükümdarların açık saçık konuşan, senli benli bulunan nedimlere sahip olması gerektiğini söyler. Bu nedimlere memuriyet verilmesi gerektiği ayrıca hükümdarın dinlenebilmesi için nedimlerin küstah olması gerektiğini de söyler. Nedim, görgülü, faziletli, neşeli, temiz mezhepli, sır tutucu, temiz giyimli olmalı; kitaplardan hikâyelerden ve nadir şeyleri ezbere bilmeli; iyi rivayet etmeli, iyi yüzlü ve iyi arkadaşı olmalı, tavla ve satrancı iyi bilmelidir. Bir müzik aleti çalmalıdır. Silah kullanabilmelidir.¹⁹²

Nizâmülmülk elçinin görevini ise doğru haberin iletilmesinden başka bir şey olmadığı şeklinde açıklar. Elçilere ülke sınırlarına girdikten sonra eşlik edilmeli, onların geçtikleri yerler gelişmiş olmalıdır.¹⁹³ Çünkü onlara yapılan her şey, onları göndermiş olan hükümdara yapılmış gibi olmalıdır.

Ordu mensuplarına, maaşlarına karşılık, gelirinden faydalandıkları arazi parçası verilmektedir. Bu şekilde ikta sahibi olan ordu mensubu belli sayıda askeri tam teçhizatlı olarak bulundurmaya zorundadır.

¹⁹⁰ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁹¹ *a.g.e.*, s. 76.

¹⁹² *a.g.e.*, s. 76-77.

¹⁹³ *a.g.e.*, s. 81.

Amiller eyalet memuriyetlerindedirler. Bunlar bölgelerinde vergi tahsildarı olarak görev yaparlar. Amiller para ve mal toplayarak padişahın hazinesine gönderirler.

Selçuklu tarihinde vezirler de cezalandırılmıştır. Nizâmülmülk'ün anlattığına göre Melik Behram Gûr, halka zulm eden vezirini idam ettirdikten sonra vezirin memuriyet vermiş olduğu herkesi azletmiş ve memuriyetten almış olduğu herkese tekrar iş vermiştir.¹⁹⁴

Nizâmülmülk, hükümdara; imar, savaş, akın, siyaset, erzak, hediye, makam, seyahat, asker, reâyâ ve buna benzer ülkede meydana gelen her şeyde vezir, devletin büyükleri ve ihtiyarları ile birlikte tedbir almasının daha uygun olacağını tavsiye eder. Çünkü onlar bu hususta daha tecrübeli olduğunu söyler.¹⁹⁵

Hükümdar belli zamanlarda insanları huzura kabul etmelidir. Hükümdarın huzuruna girmenin güçleşmesi yüzünden insanların işleri yüzüstü kalabilir. Hükümdar için hiçbir düzen sık sık kabulden daha iyi değildir.

Hükümdarlar; kadınların, memleket, ordu, hazine ve siyaset hususunda kendisine söz söylemelerine, bu işlere müdahalede bulunmalarına veya bir kimseyi himaye etmelerine izin vermemelidirler. Aksi takdirde hükümdarın haşmeti gider; saraya ve divana saygı kalmaz. Memleket karışıklık içine düşer. Vezirin gücü kalmaz; ordu zarar görür.¹⁹⁶

Nizâmülmülk daha önce de değinildiği gibi memuriyet verilecek şahsın seçilmesinde kişinin yüksek ahlâklı, dürüst, temiz dinli, varlıklı, dolayısıyla paraya tamah etmeyecek, kifayetli ve konusunda ilgili ve bilgili insanların arasından seçilmesi gerektiği belirtilmişti. Nizâmülmülk memurun seçilirken o kadar çok dikkat edilmesine karşın, memurların görevlerini icrası safhasında da kontrolü elden bırakmaz. Padişahların açık açık ya da gizlice memurları kontrol etmesini ister.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹⁵ *a.g.e.*, s. 79.

¹⁹⁶ *a.g.e.*, s. 157.

¹⁹⁷ *a.g.e.*, s. 135.

Nizâmülmülk şehirlerdeki vergi toplamakla görevli olan memurların kontrol edilmesini de ister. Şehir ve kasabalara vergi toplanmasına nezaret etmek için dürüst ve namuslu bir denetçi vekil gönderilir. Bu denetçilerin maaşları merkezden verilir ki, onlar hıyanette bulunmasınlar veya rüşvet almasınlar.¹⁹⁸

2. LUTFİ PAŞA

Bu bölümde kısaca Lutfi Paşa'nın hayatı ve devlet adamı olarak üstlendiği vazifelere ve devlet adamı rolüne değindikten sonra konumuz özelindeki eseri *Âsafname* üzerinden Lutfi Paşa'nın siyaset anlayışı ve siyaset felsefesi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2.1. Hayatı, Hususiyetleri ve Eserleri

Lutfi Paşa eserlerinde ismini genellikle “Lutfi bin Abdulmuîn” şeklinde verir.¹⁹⁹ Devşirme kökenli devlet adamlarının baba ismi yerine “abd” kelimesinden türeyen bir isim kullanmaları teamüldendir.²⁰⁰ Lutfi Paşa'nın hangi tarihte ve nerede doğduğu hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte, getirildiği görevlerden hareketle 1488 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir.²⁰¹

Lutfi Paşa'nın Arnavut kökenli olduğu ve II. Bayezid'in saltanatının ilk yıllarında Avlonya yöresinden devşirildiği ve mezkûr padişahın saltanatı (1481-1512) ortalarında saraya alındığı ifade edilir. Bursalı Mehmet Tahir, Lutfi Paşa'nın İşkodralı olduğunu söyler.²⁰²

Enderun'da iyi bir tahsil gören Lutfi Paşa, saray hizmetlerinde fiilen görev almıştır. Lutfi Paşa, *Âsafnâme* adlı eserinde üstlendiği devlet görevlerini şöyle anlatır:

“Bu risalenin müellifi ez’af-ı ‘ibadullah Lutfi Paşa bin Abdulmuîn vakta ki harem-i hass-ı sultanide bu hakir merhum ve mağfûrû’n-leh cennet-mekan u firdevs-aşıyan Sultan

¹⁹⁸ Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Lutfi Paşa Âsafnâmesi: Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 1.

²⁰⁰ Asım Cüneyd Köksal, *Lutfi Paşa*, İlke Yay., İstanbul, 2017, s. 13.

²⁰¹ Mehmet İpşirli, “Lutfi Paşa”, *DİA*, C. XXVII, s. 234-236.

²⁰² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1975, C. III, s. 92-94.

Bayezid Han hazretleri zamanından beri perverde-i ni'met-i sultani olup bu Asitane-i 'Osmaniyye'ye li'llah hayrhah olup ve harem-i hassda iken niçe zaman tahsil-i ma'ârif idüp ve cülus-ı Hazret-i Sultan Selim Han hayatında çukadarlıktan elli akçe mütefferikalık ile taşra çıkup ba'dehu çaşnigir-başılık, ba'dehu Kastamonu Sancağı, andan sonra Karaman Beğlerbeğisi, andan sonra Anadolu Beğlerbeğisi, andan sonra vizarat 'inayet olundu. Ba'dehu padişahımız Sultan Süleyman Han zamanında sadâret-, 'uzma ('inayet) olundu. Bu hakir-i kesirü't-taksir taşra çıkdıkda niçe 'ulema vü şu'ara vü zürefa ile musâhabet ve münâsebet idüp 'ala kadri't-tâka niçe ma'ârif ü tahsil-i 'ulûm itmekle taltif-i ahlâk itmiş idim."²⁰³

Bu ifadelere göre ilk görevi çuhadarlıktır. Yaygın olarak çukadar şeklinde de kullanılır.²⁰⁴ Bu görevi ifa edenler yünden yapılmış bir çeşit elbise olan çuka (çuha) giyerler, padişahın emrinde çeşitli hizmetlerde bulunurlardı. Şemseddin Sami "çukadar" maddesinde bu görevlileri şöyle anlatır: "Ayak hizmetinde bulunan çuha elbiseli yahud çuhadan olan perdenin haricinde emre muntazır bulunan hademe ki, vaktiyle bir sınıf-ı mahsus teşkil ederlerdi."²⁰⁵

Lutfi Paşa'nın diğer görevi Yavuz Sultan Selim'in cülusunda (1512) 50 akçe ile başladığı "mütefferika"lık vazifesidir. "Mütefferika: Hükümdarla vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin maiyyetinde hademe nevinden olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tabirdir."²⁰⁶ Padişah mütefferikaları itibarı yüksek ve şerefli hizmetlerden biri olduğu için bu vazifeye asil ve itimat edilen, üst düzey kimseler seçilirdi.²⁰⁷

Kronolojik sırayla devam ettiğimizde Lutfi Paşa'nın çaşnigirbaşı olduğu görülüyor. Sofra, yemek hizmetlerini yerine getiren çaşnigirlerin başına bu ad verilmiştir. Hükümdar yemek yemeden önce yiyeceği yemeğin tadına bakarak içine

²⁰³ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 1-2.

²⁰⁴ Abdülkadir Özcan, "Çuhadar", *DİA*, C. VIII, s. 381.

²⁰⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317, s. 521. Çukadarlık hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III)* C. I, s. 385-386.

²⁰⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, Ankara, 1983, C. II, s. 637.

²⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, TTK, 1988, s. 428.

zehir katılıp katılmadığını anlamak çarşınbaşının görevidir. Böyle bir göreve getirilen kişinin sarayın en güvenilir adamlarından biri olması gereklidir.²⁰⁸

Lutfi Paşa, daha sonra yüksek rütbeli bir saray görevi olan kapıcıbaşılığa yükseldi. Kapıcıbaşı, “saray kapıcılarının amiri ve büyük zabiti hakkında kullanılır bir tabirdir. Saray kapıcıları biri Dergâh-ı Ali, diğeri Bab-ı Hümayun olmak üzere iki kısımdı.”²⁰⁹ Saray kapıcılarının görevi sarayın bab-ı hümayun ile orta kapısını beklemektir. 16. Yüzyıl sonlarında bu iki tür kapıcıların sayısı 500 civarındayken 17. yüzyılda sayılarının 2000’i geçtiğinden bahsediliyor. Fatih zamanında bir kapıcıbaşı varken, 16. Yüzyıl ortalarında bu sayı dörde çıkmıştı. 17. asırdan itibaren bu sayının gittikçe arttığı görülmektedir.²¹⁰

Lutfi Paşa’nın bir diğeri saray görevi mîr-i alemliktir. İbarenin aslı “Emir-i alem”dir. Bu makamdaki zat, seferde padişahın yedi alemden oluşan saltanat sancağını taşır ve “tabl u alem” mehterleri denilen bölüğün amiridir. Padişahın önünde çekilen tuğları korumak, alay günlerinde padişahın atının dizginini tutmak, padişahın önemli devlet adamları ile görüşmesinde hazır bulunmak, elçi kabulünde elçinin elindeki mektubu en alt rütbeli vezire ulaştırmak, divan-ı hümayunda yemek yendikten sonra Vezîriâzama havlu tutmak gibi görevleri vardı. Mir-i alem ayrıca bütün Osmanlı vezir, beylerbeyi, sancak beyi ve tayinleri divana ait olup muayyen resim veren diğeri bütün memurların defterini tutar, bu deftere bunları verdiği aidatları kaydederd. 16. Asırda herhangi bir sancakbeyliği boşalınca mir-i alem bu durumu ilgililere bildirirdi. Bu göreve kim tayin edilirse mir-i alem’e durum muhakkak bildirilirdi. Bunun üzerine mir-i alem tayin edilen yeni sancakbeyi İstanbul’da ise onun evine bir mehter takımı gönderir, bunlar nevbet çalarak durumu ilan ederlerdi. Yeni sancakbeyi ertesi günü mir-i alemleri görerek yeni görevini öğrenir ve beraberce divanda sadrazam huzuruna gider ve vazifesini sadakatle göreceğine yemin ettirilir, teşekkür makamında el öper,

²⁰⁸ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 331.

²⁰⁹ Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 167.

²¹⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 396-407.

oradan çıkınca mir-i aleme belirli hediyesini verir, sonra nişancının yazdığı memuriyet beratını da büyük tezkireciden alır.²¹¹

Başta Sehî Bey olmak üzere muasır birtakım kaynaklar Paşa'yı Yavuz Sultan Selim yanında yetişmiş biri olarak tanıtır.²¹² Özellikle Sehî Bey'in *Tezkiresi*'nde, Lutfi Paşa ile ilgili olarak onun Yavuz Sultan Selim'in terbiyesi ile yetiştirildiğini ifade eder, onun hakkında Sultan Selim'in "huzur-ı şeriflerinde gayet makbûlünden olmuştu."²¹³ diye yazar. "Seyyid Muradi'nin Nova (Castelnuovo) Fetih-name'sinde, bir sebepten ötürü Paşa'dan 'yadigar-ı Sultan Selim' olarak bahsetmesi, Yavuz Sultan Selim devrinde Lutfi Paşa'nın türlü hizmetler ile padişahın yakınında bulunduğu bir delil sayılabilir."²¹⁴ Sultan Selim saltanatı döneminde çeşitli devlet kademelerinde görev vererek yetişmesini ve tecrübe kazanmasını sağladığı Lutfi Paşa'ya değer verir, zaman zaman ona fikirlerini anlatırdı.²¹⁵ Kanuni Sultan Süleyman da babasının yanında yetişen ve tecrübeli bir devlet adamı haline gelen Lutfi Paşa'ya çok riayet etmiş, onu dinlemiş ve daima yükseltmiştir. Ayrıca kız kardeşi Şah Sultan'ı onunla evlendirmek suretiyle ona karşı olan güvenini ortaya koymuştur.

Lutfi Paşa Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Kastamonu sancakbeyi olarak tayin edilmiş, oradan da Aydın sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. Rodos muhasarası (1522) sırasında Aydın sancakbeyi olduğu, Rodos'un ele geçirilmesinden sonra kalenin tamiri için görevlendirilen dört sancak beyinden biri olduğu bilinmektedir.²¹⁶ Bir süre sonra Yanya sancakbeyi olan Lutfi Paşa bu vazifedeyken Viyana muhasarasına katıldı. 12 Ekim 1529 tarihinde Avlonya sancakbeyi Süleyman Bey ile birlikte kaleye hücum ettiği Feridun Bey'in *Münşeat*'inde kayıtlıdır.²¹⁷ Lutfi Paşa kendisinin zikretmediği bazı sancaklarda da görev yaptıktan sonra 1533'te Karaman beylerbeyi oldu.²¹⁸ Bu sıfatla İrakeyn

²¹¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 388-392; Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 543.

²¹² İpşirli, *a.g.e.*, s. 234.

²¹³ Sehi Bey, *Heşt Bihişt (Sehi Bey Tezkiresi)*, Haz.: Günay Kut, ed.: Şinasi Tekin - Gönül Tekin, Harvard: Harvard University, 1978, s. 122.

²¹⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Lutfi Paşa", *İA*, C. VII, s. 97.

²¹⁵ Fuad Köprülü, "Lutfi Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1925, S. 1, s. 122.

²¹⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 97.

²¹⁷ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 97.

²¹⁸ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 97.

seferinde Karaman eyaleti kuvvetlerini sevk ve idare etmiş, Tebriz civarındaki hareketlerde artçı olarak vazife görmüştür. Bu sefer sırasında Van Gölü civarındaki harekatta mühim bir rol oynamış, Tatvan sahillerinde Mimar Sinan'a gemiler inşa ettirerek düşman hakkında malumat toplamıştır. Lutfi Paşa bir müddet Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş, ardından Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine (1536), ardından da üçüncü vezirliğe getirilmiştir.²¹⁹

Lutfi Paşa 1537 Korfu seferinde donanma komutanı olarak Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte Akdeniz harekâtında görev aldı. Donanma Avlonya önünde padişahla buluştuktan sonra, Barbaros'un 60 kadirga ile gemilerin güvenliğini sağlamak için İskenderiye tarafına gittiği zaman, Lutfi Paşa İtalya sahillerini vurmaya gönderildi. Lutfi Paşa, bu akından Otranto ve Castro kalelerini tahrip ederek on binden fazla esir ve çok sayıda ganimet elde ederek döndü.²²⁰

İkinci vezir Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine ikinci vezirliğe tayin edilen Lutfi Paşa (30 Mayıs 1538), Boğdan seferine ikinci vezir olarak katılmış, bu sefer sırasında Mimar Sinan'ı padişaha tanıtmış ve Prut Nehri üzerinde kendisine bir köprü kurdurarak ordunun kısa zamanda buradan geçmesini sağlamıştır. Lutfi Paşa ertesi sene Ayas Paşa'nın vefatının ardından Vezîriâzam olmuş ve ilk işi hassa mimarlığına hünerlerini çokça takdir ettiği Mimar Sinan'ı getirmek olmuştur. Lutfi Paşa Mimar Sinan ile Prut nehri üstündeki köprü yapımı konusunda birtakım ihtilaflar yaşamış olsa da göreve onu mimarbaşılığa getirme konusunda bir tereddüt duymamıştır. Bu onun hakşinaslığını gösterir. Kendi görüşüne aykırı da olsa devlet meselelerinde doğru bildiğini söyleme tutumunu problem yapmadığını, gerçek bir yetenek ve kabiliyet gördüğü insanın elinden tutup onu yükselttiğini görüyoruz.²²¹

Lutfi Paşa 948/1541 yılında Budin seferine çıkılacağı telaşlı bir zamanda görevinden azledildi. Lutfi Paşa azledildikten sonra Dimetoka'daki çiftliğine

²¹⁹ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 97-98; Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, Çev.: Mehmet Ata, İstanbul, 1330, V, 196-197; Köprülü, *a.g.e.*, s. 121.

²²⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 123; Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 98.

²²¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 132.

çekilerek kendini ilmi çalışmalara verdi. Hayatını araştırma ve eser telifiyle geçirdi. Bir süre sonra hacca gitmek için İstanbul'a gelerek padişah'tan izin aldı.

Hayatının yaklaşık yirmi yıl süren emeklilik devresinde Dimetoka'daki çiftliğinde uzlete çekilerek kendini okumaya yazmaya verdiği ve çok sayıda eser kaleme aldığı bildirilir.²²² 13 Ramazan 971/25 Nisan 1564 günü vefat etmiştir.²²³

Kaynaklarda Lutfi Paşa'nın iyi bir Arapça eğitimi aldığı ve İslami ilimlere özellikle de fıkıh ilmine ilgili olduğu belirtilir. Sehi Bey (ö.1548) yazmış olduğu *Heşt Bihişt* isimli tezkiresinde Lutfi Paşa'nın ahlâkını, dindarlığını, zekasını ve ilmini uzun uzun över.²²⁴

Lutfi Paşa bizzat kendi *Âsafnâmesi*'nde "Bu günahı çok, aciz kişi yani ben taşraya gönderildikten sonra birçok âlim, şair ve seçkin kimselerle konuşup görüşüp yapabildiğim kadar bilgiler öğrenerek ahlâkımı güzelleştirdim." diyerek öğrendiklerini hayatına uygulamaya çalıştığını söyler.²²⁵

Gelibolulu Mustafa Ali (ö.1600) ise Lutfi Paşa hakkında olumsuz değerlendirme yapan yazarların ilkidir. Mustafa Ali Lutfi Paşa'nın kendini ilim sahasında devrinin ulemasından üstün gördüğünü iddia eder. Beyzavî ve Zemahşeri gibi İslam tarihinin büyük ulemasıyla kendisini aynı mertebede gördüğünü, Aşçızade Hasan Çelebi ve Ebussuud Efendi gibi devrinin büyük âlimlerine bazı kelimeler sorduğunu, onların manidar sükutlarını cehaletlerine yorup "şaşılacak şey bu iki mollanın şöhreti ilimlerinden fazla; bilmedikleri çok, bildikleri nadir imiş" dediğini nakleder.²²⁶ Paşa'nın eserleri incelendiği zaman bu iddiayı destekleyecek şekilde kendisini devrinin ulemasından üstün gördüğüne dair herhangi bir kayıt yoktur. Fakat

²²² Lutfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, 3, 143.

²²³ Lutfi Paşa'nın vefatı hakkında kaynaklarda farklı tarihler verilse de Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2142 numaralı mecmuadaki tarih kaydı kendisinin vefat tarihini kesinleştirmektedir. (Bkz: M. Kemal Özergin, *Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, s. 28).

²²⁴ Sehi Bey, *a.g.e.*, s. 122-123; Gökbilgin, "Lutfi Paşa", *DİA*, C. VII, s. 100.

²²⁵ Lutfi Paşa, *Asafname*, s. 2

²²⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü'l- Ahbar*, (TTK Kütüphanesi yazma nüshası tıpkı basımı), TTK Yay., Ankara, 2009, 358a.; Asım Cüneyd Köksal, *Kanunlar Işığında Yönetim İlkeleri (Asafname)*, İlke Yay., İstanbul, 2018, s. 24.

yine de Gelibolulu Mustafa Ali'nin Paşa hakkındaki bu olumsuz yaklaşımı sonraki tarihçileri de etkilemiştir.

Lutfi Paşa'nın aynı zamanda şair olduğunu Sehi Bey'in *Heşt Bihişt*'inden anlıyoruz. Sehi Bey, Lutfi Paşa için övgü dolu sözler zikreder ve Paşa'ya nispet edilen şu şiiri yazar:

Firkatinden çıktı ey can ey verd-i handanım meded

Garka viridi alemi bu çeşm-i giryanım meded

Ger sorarsan gönlümü sensiz saçın gibi kara

Zulmet içre kalmışam ey ab-ı hayvanım meded

Müddeiler taşladılar ta'ne taşıyle beni

Vaktidir kim rahm idesin Şah Sultanım meded

Derdin ile öldüğümde sineme uğrayacak

İşidesin toprağımdan dürlü efganım meded

Lutfi dahi dilberinin yoluna oldu şehid

Uş helal olsun harami gözüne kanım meded²²⁷

Lutfi Paşa'nın bu gazelin özellikle üçüncü beyitinde taşlandığını ileri sürerek Sultan'dan yardım istemesi de çok manidardır. Bu şiirin, Paşa'nın Şah Sultan'dan ayrılmadan ve sıkıntılar yaşadığı duruma düşmeden önce söylenmiş olması ihtimali ise onun manasını daha da artırmaktadır.²²⁸

Lutfi Paşa'nın İslami ilimlere dair günümüze ulaşan eserleri, onun bu sahadaki uğraşlarının yalnızca biraz ve sarf ve nahiv ilmi görmesinin çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Paşa'nın eserleri gözden geçirildiğinde onun İslami ilimlerle

²²⁷ Sehi Bey, *a.g.e.*, s. 75.

²²⁸ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1971, C. I, s. 607-608.

irtibatının yüzeysel olmadığı görülür. Onun İslami ilimlere dair yoğun mesaisi eserlerinin niteliğinde kendini aşikâr etmektedir. Eserlerinde fıkıh, kelim, tefsir, tasavvuf gibi disiplinlere ait sayıları 105 kadar olan esere atıf yapmaktadır.²²⁹ Ayrıca Paşa, Arapçayı kusursuz sayılabilecek şekilde yazmaktadır. Paşa'nın eserleri genellikle fıkıh ve kelim ilimlerinin alanına ve ibadet esaslarına dair olup ehli sünnetin özellikleri, elfaz-ı küfür gibi konular vurgu yaptıkları arasındadır. Paşa eserlerinde didaktik bir gaye gütmektedir. Özellikle Türkçe eserlerinde Paşa'nın geniş halk kitlelerine faydalı olmayı amaçladığı için sade bir dil kullanmayı tercih ettiği görülür.²³⁰

Lutfi Paşa azledildiği yıllarda çoğu İslâmî ilimlere dair olmak üzere çok sayıda eser kaleme aldı. Eserlerinden en meşhuru olan *Tevarih*'in girişinde, yazdığı eserlerin bir listesini verir. Listede eserleri Arapça ve Türkçe olarak ikiye ayrılmıştır. 13 Arapça ve 7 Türkçe eserin yer aldığı bu listeye göre Paşa'nın Arapça eserleri:

1. *Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İ'tikâdât ve'l-ibâdât*

Eser, Arapça olup kapsamlı ve karşılaştırmalı bir ilmihal niteliğindedir. Ayrıca eserde devrin güncel tartışmalarına ışık tutabilecek nitelikte meselelere de değinilir. İbadetlerle ilgili ayrıntılı hükümler dışında kitap emr-i maruf ve nehy-i münker, zındık ve ilgili kavramlar, bazı toplumsal sorunlar, sûfîlerin bazı uygulamalarının eleştirisi, çalışıp kazanmanın gerekliliği, irade hürriyeti gibi çok sayıda meseleye değinir.

2. *Risaletü'l-Künûz fi Letâifi'r-Rumûz fi'l-ehâdisi'l-erba'in*

Eser, Arapça olup kırk hadis şerhidir. Hadisler genellikle fikhî yönden şerh edilmiştir.

3. *Risâle fi Tashihi'n-Niyye ve'l-Amel biha*

4. *Risâle fi Takriri'l-Ervah Eyne Tasiru İza Uhrice Min Hazihi'l-Ecsad*

²²⁹ Köksal, *a.g.e.*, 2018, s. 25.

²³⁰ Köksal, *a.g.e.*, 2018, s. 26.

5. *Risâle fi Takriri Men Ehabbe Likae ve Men Kerihehu*

6. *Risâle fi Takriri 'ş-Şüheda ve ma Yete'allak bi Umuri'l-Ahireti*

7. *Risâle fi Hasaisi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaati ve fi Beyani Ehli'l-Ehvai ve'd-Dalle*

8. *Risâle fi Tashihi Salati'l-Cum'a ve ma Yete'allak biha mine'l-Fedail ve'l-Adab*

9. *Risâle fi Beyani Duhuli'l-Hammam ve ma Yete'allak biha ve'l-İhtida'b ve Taklimi'l-Ezafir*

10. *Risâle fi Beyani Meta Yenkatı'u Ma'rifetü'l Abdi mine'n-Nas İnde Haleti'l-Mevti ve fi't-Tevbeti ve Beyaniha ve fi't-Tibi men Hüve*

11. *Risâle fi Takriri's-Sayd ve'z-Zebaih ve fi ma ya hillu ve ma la Yahillu*

12. *Risâle fi Beyani't-Tedavi ve'l-Mesayib ve Telkini'l-Meyyit ve ma Yüstehabbu min Ahvali'l-Muhtadirin İnde'l-Mevt*

13. *Risâle fi Beyani Ef'ali'l-İbad ve Ya'ni bihi el-İhtiyari'l-Cüz'i.*

Tevarih'de zikredilen Paşa'nın yazdığı Türkçe kitaplar ise şunlardır:

14. *Tenbîhü'l-Âkılîn ve Te'kîdü'l-Gâfîlîn*

15. *Tuhfetü't-Tâlibîn*

Eser, yirmi beş bölümden oluşur ve Türkçe olarak kaleme alınmıştır. İçeriği büyük oranda *Zübdetü'l-Mesâil* ile örtüşmektedir. Fakat bu eser *Zübde*'nin tercümesi değildir, çünkü yazar önce bu eseri yazmıştır. Daha sonra eserini geliştirerek Arapça olarak *Zübde*'yi kaleme almıştır.

16. *Hayât-ı Ebedî*

Listenin devamındaki beş eser basılmamış olup yazma halindedir.

17. *Tevârih-i Âl-i Osman*

Kuruluşundan itibaren Osmanlı tarihinin anlatıldığı eserdir. Hâfızıkütüb Âlî Bey tarafından notlu ve açıklamalı neşri yapılmıştır (1341). Lutfî Paşa'nın bu eserin girişinde ortaya koyduğu tecdîd anlayışı oldukça dikkate değer bir önem taşımaktadır. Çünkü müellifin müceddidler listesi tamamen hükümdarlardan oluşmaktadır.

18. *Halâsü'l-Ümme fî Ma'rifeti'l-E'imme*

Lutfî Paşa bu eserini Arapça olarak kaleme almıştır. Bu risale tamamen hilâfet ve imamet bahsiyle alakalıdır. İmamet (devlet başkanlığının) şartları ve imamın vazifeleri gibi İslâm kamu hukukuna ait bazı meseleleri aktarır. Risâlenin amacı Osmanlı hanedanına mensup padişahların hem sultan hem halife olduklarını ve artık imamet Kureyşîliği şartının geçersiz olduğunu savunmaktır. Müellife göre halifenin/devlet başkanının Kureyşî olması şartı bir yana, onun Müslüman olması dahi şart değildir.

19. *Risâle-i Sual ve Cevab*

20. *Risâle-i Niyyet*

21. *Umurü'l-Mühimmat*

22. *Risâle fî Beyani Asli'l-İman*

23. *Risâle-i Firak-ı Dalle*

24. *Âsafnâme*

Tevarih'den daha sonra kaleme alındığı için onun girişinde zikredilen eserlerden değildir. Lutfî Paşa'nın en çok bilinen, en meşhur ve en çok istinsah edilen

ve Lutfi Paşa ile özdeşleşen eseridir. 1910 yılından itibaren birçok kez basılmıştır. Eserin son ilmî neşri Mübahat Kütükoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.²³¹

2.2. Devlet Adamı Olarak Lutfi Paşa

Lutfi Paşa uzun bir süre devletin çeşitli sahalarında birçok farklı idari görevlerde bulunarak tecrübeler kazanmıştır. Kubbe vezirliği sırasında merkezi idare işleri ile dış siyasetle fazlaca meşgul olmuştur. Bu görevler onun vezaret makamına tam olarak hazırlanmış bulunuyordu. Kimi zaman başkumandan olarak katıldığı kara ve deniz seferleri de ordu ve donanma idaresi hususunda kendisine yeterli bir fikir vermişti.²³² 1539 yılında Vezîriâzam olan Lutfi Paşa, azledildiği 948/1541 yılına kadar iki seneye yakın bir süre bu makamda kaldı. Bu vazifeyi yürütürken iç ve dış siyasette bazı önemli icraatları oldu.

941/1534 yılında Kubbealtı veziri olduğu zaman Divan-ı Alişanı hayli muhtell ü perişan bulduğunu, Vezîriâzamlıktan azledildiği tarihe kadar yedi yıl boyunca mümkün merteye bu düzensizliği gidererek divana nizam verdiğini şu ifadelerle anlatır:

“Bu hakir mansıb-ı vizarete vusul buldukda ahval-i Divan-ı Alişanı hayli muhtell ü periş’an bulmuş idüm. Mümkün olan merteye yedi yıl miktarı tedbir ile nizam buldurdum.”²³³

Lutfi Paşa vezaretinin bu yedi yıllık süresi boyunca devlet işleyişinde gördüğü düzensizliklerle ilgilenmeye çalıştı, rüşvet ile mücadele etti. *Âsafnâme*'sinde vezaret makamındayken gelirinin bir kısmını biriktirerek tasarruf ettiğini anlatırken, kendisinden sonra bu makama gelecekler için üstü kapalı şekilde bir tavsiyede de bulunuyor. Vezirliğe geldiğinde devlet hazinesinde dengesizlik olduğunu fark etti ve Sultan Süleyman'ın cülusu sıralarındaki gelir-gider dengesinin sonradan bozulup

²³¹ Köksal, *a.g.e.*, 2018, s. 47-74.

²³² Sai Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı (Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye)*, Haz.: Hayati Develi, Koçbank, İstanbul, 2002, s. 44-46.

²³³ Lutfi Paşa, *Asafname*, s. 4.

merkez hazinenin “taşrada mevcut eski hazineden” desteklendiğini görmüştü. Kendisi bu durumu düzelttiğini ve hazineyi tekrar eski haline getirdiğinden bahseder.²³⁴

Kul hakkı ve özellikle yetim hakkı konusunda fazlaca duyarlılık gösteren Lutfi Paşa, devletin haksız kazançlardan sakınması gerektiğini, padişahın halkın mallarına haksız yere el koymasının devlet bekasına zeval getireceğini, terekelerin varisi çıkıncaya kadar bekletilmesi gerektiğini, Yavuz Sultan Selim zamanında böyle terekelerin yedi yıl saklandıktan sonra varisi çıkmadığı takdirde hazineye intikal ettirildiğini söyler.²³⁵

Tutumlu bir devlet adamı olan Lutfi Paşa'nın iç siyasetteki diğer bir icraatı ise şehzadelerin sünnet eğlencelerindeki masrafları kısmasıdır. Şehzade Bayezid ile Cihangir'in sünneti münasebetiyle At Meydanı'ndaki şenlikleri on beş günde sonlandırmıştır. Eski sünnet düğünlerinin kırk gün sürmesi gelenektir.²³⁶

Lutfi Paşa'nın icraatları arasında bahriye alanında yaptığı hizmetlerin ayrı bir yeri vardır. Kendisi de bahriye işlerini çok mühim bulduğunu anlatır. Üç kıtada toprağı olan devletin bu durumunu koruyabilmesi için Akdeniz hakimiyetini ele geçirmesi gerektiğini gören Lutfi Paşa, Venediklilerin ve Şariken'in Osmanlı donanmasına üstünlüklerini gidermek için elinden gelen her şeyi yapmıştır.²³⁷

Lutfi Paşa'nın iç siyasetle ilgili icraatlarının en önemlisi olarak “ulak” adetini kaldırması gösterilir. Lutfi Paşa bu adeti kendisi “ulak zulmü” diye adlandırmıştır.²³⁸ Türklerin haberleşmek amacıyla kullandıkları ulak sistemine göre ihtiyaç halinde rızaya bakılmaksızın başkalarına ait atlara el koyuluyor, bunlar yorulduğu zaman diğer menzillerde aynı şekilde başkalarına ait atlarla değiştiriliyordu.²³⁹ Paşa, “eski berid usulünün Cengizilerde ulak zulmüne tahavvül ettiğini”, Osmanlıların da bu usulü Moğollardan “güya saltanattan bir cüz” telakki etmek suretiyle aldıklarını ileri sürer.²⁴⁰

²³⁴ Lutfi Paşa, *Âsafnâme* s.35; Köprülü, Lutfi Paşa, s.133-134.

²³⁵ Lutfi Paşa, *a.g.e.*, s.10-11.

²³⁶ Köprülü, “Lutfi Paşa”, s.126-127

²³⁷ Köprülü, “Lutfi Paşa”, s.134.

²³⁸ İpşirli, *a.g.e.*, s.225.

²³⁹ Lutfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, s.379

²⁴⁰ Köprülü, *Lutfi Paşa*, s.136; Lutfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, s.371-373.

Osmanlılarda önceleri padişahın ve mensuplarının ulak hizmetini yapanlar ellerindeki ulak hükmüyle halktan istediklerini beygiri alabilirlerdi, ayrıca her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini istemek gibi bir imtiyaza sahiptiler. Daha sonra vezirler, defterdarlar, ağalar da ulak hükmü vermeye başlamış, onları taşrada beylerbeyiler, sancak beyleri, kadılar ve subaşılar takip etmiştir. Elinde ulak hükmü bulunan kimse kendisi, hizmetkarları ve kılavuzları için beygir almakta, eşyalarını taşımak için de beygir istemekteydi. Ulaklar bu hayvanları gittikleri yerlerde bırakır, dönüşte yorgun olmayan dayanıklı beygirlere el koyarlardı. Yolda hayvanlarının zayıf düşmesi durumunda rastladıkları bir kimsenin beygirini alabilirlerdi. Onların bu hareketi belgelerde “ulak zulmü” diye geçer.²⁴¹

Lutfi Paşa, Yavuz Sultan Selim’in de bu kötü adetten rahatsızlık duyduğunu ve bu adeti kaldırmak için kendisine yardımcı olacak birini bulamadığı için bunu gideremediğini ve bu istekle vefat ettiğini anlatır. Çok büyük işler başaran, Safevileri ve Memlükleri alt eden bu büyük hükümdar Yavuz Sultan Selim’in bu kötü adeti kaldıramadığını, bunun kendi vezirliği devrinde Sultan Süleyman’a nasip olduğunu ifade eder.²⁴² Lutfi Paşa *Tevarih-i Al-i Osman* adlı eserinde bu ulak adetinin zararlarını ve bu kötü adetten devletin ve milletin nasıl kurtulduğunu anlatır.

Paşa, *Âsafnâme*’sinde bu meseleyi nasıl çözdüğünü şöyle anlatır: “Fukarayı halas için sadaretim zamanında bargirleri ba’zı kuşelerde vaz’ itdim”.²⁴³ Bu ifadelerle göre menzillerde beygirler beslenecek ve ihtiyaç olması durumunda ihtiyaç burada beslenen ve bakımı yapılan beygirlerden karşılanacaktır. Lutfi Paşa menzillerde bulunan bu beygirlerden istifade etmenin usulü olarak da “ulak adeti” yerine “in’am adeti” adıyla bir berat verilmesi uygulamasını getirmiştir. Ulak adetinden farklı olarak İn’am adetinde ulağın ismi veya bağlı bulunduğu daire, hangi sebeple yola çıktığı, kimin emriyle seyahat ettiği, yolculuğun gidiş mi dönüş mü olduğu, ilk hareket ettiği

²⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, *DİA*, C.XLII, s.77

²⁴² Lutfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, s.374-375.

²⁴³ Lutfi Paşa, *Âsafnâme (Kütükoğlu neşri)* s.9-10.

menzil ile varacağı menzilin adı ve sürücülerin isimleri yer alacaktı.²⁴⁴ Bu şekilde bir kontrol sistemiyle ulak adetindeki gibi bir karmaşanın olmaması amaçlanmıştı.

Lutfi Paşa'nın vezareti sırasında halledilmesini sağladığı dış siyasetle ilgili en önemli meseleler, Venedikliler ile barış anlaşmasını sağlamak ve Avusturya müzakerelerini başarıyla idare etmesidir. Lutfi Paşa'nın kısa süren vezareti sürecinde gösterdiği diplomatik başarıların kaynaklar tarafından övgüye değer bulunduğunu da belirtmemiz gerekir.

2.3. Siyaset Filozofu Olarak Lutfi Paşa

Bir devlet adamı olarak yaptığı icraatlardan başka, Lutfi Paşa'nın bir müellif olarak bilinmesini sağlayan yegâne şey siyâsetnâme türündeki eseri *Âsafnâme*'dir. Birçok nüshası günümüze ulaşan eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış, Osmanlı devri siyâsetnâmeleri içerisinde kendine özel bir yer edinmiştir.

Âsafnâme bir mukaddime ve dört bölümden meydana gelmektedir. Mukaddimede müellif önce kısa bir şekilde ve ana hatlarıyla kendi hayatıyla ilgili bilgiler verir. Daha sonra bu kitabın yazılış sebeplerinden bahseder. Mukaddimenin sonunda da kitabın bölüm başlıklarını söyler.

Âsafnâme siyâsetnâme geleneğinde ıslahatname adı verilen yeni bir türün başlangıcı sayılmaktadır.²⁴⁵ Lutfi Paşa verdiği eserin aynı zamanda siyasi bir reform metni olduğunun farkındadır. Bu farkındalığı Lutfi Paşa'nın eserin yazılış sebebini ifade ettiği şu cümlelerinden çıkarıyoruz.

“Sultan Süleyman Han – Allah onun kudretini daim kılsın- bu fakire Vezîriâzamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Humayun'un kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, vezirazamlık hizmetine gelen

²⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu “Ulak” *DİA*, C.XLII, S.77.

²⁴⁵ Coşkun Yılmaz, “*XII ve XVII. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi*”, (Sakarya Üniv. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2002, s.52.

kardeşlerime hediye olsun diye, Vezîriâzamlık adabını ve Vezîriâzamlığa gerekli olan önemli şeyleri toplayıp bu kitapçığa yazıp ona Âsafnâme adını verdim.”²⁴⁶

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Paşa'nın ideal gördüğü düzen devletin kuruluş safhasında konulan yasalardır. Bu düzenin tekrar tesisi de daha önce gördüklerinin inşasıdır.

Kısa bir siyaset Risâlesi olan *Âsafnâme* özellikle vezirlere hitaben yazılmış bir kılavuz kitaptır. Yapılan nasihat ve yol göstermeler bütünüyle Paşa'nın bizzat kendi tecrübelerine dayanır. Devlet işlerinde “neler” ve “nasıl” yapılırlı anlatan bir el kitabı kimliği taşır. Eser, adeta o dönemin sarayının, Osmanlı toplumunun ve ordunun bir fotoğrafını çeker.

Âsafnâme kısa oluşu, içeriği ve verdiği örneklerle özgün bir eserdir. Kitapta hükümdarın gerekliliği, vezirlerin sayısı gibi teorik tartışmalara hiç yer verilmez, öğütlere referans olarak ayet veya hadisler gösterilmez, geçmiş hükümdarlar veya dört halifenin uygulamalarına müracaat edilmez ve veciz ifadeler kullanılmaz. Sade, açık ve net tavsiyeler yapar. Her cümlesi bir yasa maddesi gibi özlü ve farklı anlayışlara kapalı olacak derecede nettir. Verdiği örnekler ise diğer bütün siyâsetnâmelerden farklı olarak Osmanlı padişahları ve vezirlerden ibarettir. Bir diğer yönüyle onların başarı ve başarısızlıklarını anlatarak kendisinden sonra gelecek vezirlere yol gösterir.

Bu ileri görüşlü devlet adamı eserinde teorik öğütler ve tartışmalara yer vermez, uygulaması mümkün olan ve yapılabilecek olan şeyleri önerir. Paşa, o zamanki Osmanlı toplumunun, hazinesini, ordusunu ve halkını bize tam ve içtenlikle anlatır. Cemiyetin sorunlarına vakıf bir devlet adamı olarak olayları tam ve eksiksiz bir biçimde değerlendirir.

Âsafnâme üslubunun sadeliğiyle ve bir devlet adamının uzun tecrübelerini içermesi bakımından kıymetli bir tarihi vesikadır. Sadrazamlık gibi yüksek bir mevkide bulunan birinin fikir tecrübelerini yansıtmaya dolayısıyla, yıllarca eser

²⁴⁶ Lutfi Paşa, *Âsafnâme*, s. 3.

üzerinde önemle durulmuş ve birtakım çalışmalar yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda *Âsafnâme* üzerine çalışan Mübahat S. Kütükoğlu'nun neşrini esas aldık.

Âsafnâme'nin bölümleri:

Birinci Bölüm: Vezîriâzam'ın adab ve ahlâkının nasıl olması gerektiğini ve padişah ile münasebetleri nasıl yürütmelidir ve halk ile olan ilişkileri nasıl olmalıdır, bunları bildirir.

İkinci Bölüm: Sefer (Savaş Tedbirleri) konusundaki tavsiye ve önlemleri bildirir.

Üçüncü Bölüm: Hazine yönetimi hakkındadır.

Dördüncü bölüm reaya yönetimi hakkındadır.

2.3.1.Devlet

Lutfi Paşa eserinde tam bir devlet tanımını açıkça yapmamıştır. Devletin görevlerine ise devlet yönetimi ve unsurları bahislerinde değinmiştir. Devletin başlıca görevinin evlatları olarak gördüğü insanları bir babanın vazifesini yapması gibi koruyup gözetmesi olduğunu söyler.

2.3.2.Devlet Yönetiminin Unsurları

Bu bölümde devlet yönetiminin unsurlarından devlet başkanlığı (padişah), devlet başkanı yardımcısı (vezir), ordu ve hazine konularında Lutfi Paşa'nın görüşlerine değineceğiz. Lutfi Paşa devlet başkanı ifadesi yerine "Padişah" ifadesini kullanmıştır. Biz de onun kullanımını tercih edeceğiz.

Padişah nedimleri²⁴⁷ ile fazla yakın, içli dışlı olmamalıdır. Padişahlar nedimsiz ve musahibsiz olmaz ancak onlar bahşişten nasiplerini aldıktan sonra halkın işlerine karışmamalıdır.²⁴⁸

Vezîriâzam olan kişi, padişahı mala meyletmekten, servet biriktirmekten ve dünya malına düşkünlük sebebiyle vebale uğramaktan korunmalıdır. Devlet hazinesi adına gelen paraları da hazinenin varisi gelinceye kadar saklasınlar.²⁴⁹ Sultan Selim'in bu konudaki uygulaması örnek teşkil eder.

Lutfi Paşa'da vezirlik makamı ile devlet başkanı yardımcılığı görevi aynı şeyi işaret eder. Biz de onun kullandığı şekliyle devlet başkanı yardımcısına vezir diyeceğiz.

Öncelikle vezîriâzam olan şahısta şahsi çıkar düşüncesi olmamalıdır. Her şeyi Allah için, Allah'ın rızasını gözeterek yapmalıdır. Doğru sözü padişaha çekinmeden söylemelidir. Devlet görevlilerini de bu doğru sözü söylerken konuya iştirak ettirmelidir. Padişah ile olan sınırlarını ise diğer vezirlerin dahi bilmemesi gerekir. Piri Paşa ile Mesih Paşa'nın Yavuz devrinde olan hadisesi buna örnektir.²⁵⁰

Vezirin padişaha bildirdiği görüş kabul edilmeli, ona arz ettiği işler geri dönmemelidir. Veziri azam halktan makama layık olan, şahsi çıkar gözetmeyen, fakir ve güçsüzleri araştırıp onlara bir görev vererek kalkındırmalıdır. Böyle insanlar devlete herhangi bir hıyanette bulunmazlar. Çünkü vezir tedbir sahibi bir doktor gibidir. Bütün insanlar devletin evlatlarıdır ve devlet bu insanları koruyup gözetmelidir.²⁵¹

²⁴⁷ Padişahın sohbet ve eğlence arkadaşlarıdır. Padişahın hoş vakit geçirmesini sağlamak amacıyla şiir ve şarkılar okurlar. Nedim anlamında bazen musahib de kullanılır ancak musahiplik daha resmi bir vazifedir. (Bkz: Mehmet İpşirli, "Musahib" *DİA*, C. XXXI, s.230-231.)

²⁴⁸ Lutfi Paşa, *Âsafnâme*, s.7.

²⁴⁹ *a.g.e.*, s.10.

²⁵⁰ *a.g.e.*, s.5

²⁵¹ *a.g.e.*, s.7

Vezirler kendi adamlarına zeamet²⁵² vermemeli, verecek olursa dahi az vermelidir. Onlar tımar ile iktifa etmelidirler. Boş kalan zeametler ise savaştaki cesur ve kudretli kişilere tahsis edilmelidir.²⁵³ Paşa zeametinin artmasının asker sayısında düşüşe neden olacağını ve bu durumun da devletin bekasını tehlikeye atacağını söyler.

Vezirler saltanatın önemli işleri hariç, olur olmaz yerde ulak emri vermemelidir. Ulak hükmü yersiz ve halka zulümdür.²⁵⁴

Din ve devlet işlerinde gerekli olan hususları padişaha hiçbir çekince olmadan söylemek lazımdır. Dedikodulara mahal vermeden, uygun ve güzel bir yolla problem çözülmelidir. Azledilmekten korkmamalıdır. Uygunsuz bir iş yaptığı görülmektense, azledilip insanlar arasında beğenilmek, halkın takdirini almak daha yeğdir.²⁵⁵

Vezîriâzam beş vakit namazını cemaatle kendi evinde kılmalıdır. Kapısı daima açık olmalı ve kendisiyle görüşmek halk için kolay olmalıdır. İnsanların kalplerini kırmamalı, gönüllerini hoş tutmaya çalışmalıdır. Haramzadeyi serbest bırakmayıp onun hakkından gelmelidir. Rüşvet tedavisi olmayan bir hastalıktır ve devleti zayıflatır. Rüşvetten sakınmalıdır fakat hediye almak caizdir. Hediye de yalnızca kudretli olan ve hediye etmeyi adet edinmiş bir dostundan geldiyse kabulü caizdir. Bunların dışındakiler rüşvet hükmündedir.²⁵⁶

Vezîriâzam zamanını devletin önemli meselelerine harcamalıdır. Şahsi zevk peşinde koşmak ve uygunsuz toplantılar tertip etmesi caiz değildir. İdareci bunları yaptığı zaman halkı zapt etmek de güçleşir. O makama geldikten sonra nefsinin ıslah etmelidir.²⁵⁷

Vezîriâzam, Divan'dan olan makam sahiplerini ve ulemadan ilim sahiplerini koruyup, makam sahiplerini ve ulemayı kendisinden başka kimseye mahkûm etmemelidir. Müderrisler, kadılar ve bilcümle ulema birbirlerine haset üzeredirler.

²⁵² Osmanlı askeri teşkilatı terminolojisine göre genel olarak askerlik vazifesinde bulunanlara verilen dirlikleri ifade eden terimdir. (Bkz: Erhan Afyoncu, "Zeamet", DİA, C.XLIV, s. 162.)

²⁵³ Lutfi Paşa *a.g.e.*, s. 8.

²⁵⁴ *a.g.e.*, s. 9.

²⁵⁵ *a.g.e.*, s. 11-12.

²⁵⁶ *a.g.e.*, s. 16.

²⁵⁷ *a.g.e.*, s. 18.

Onların birbirleri hakkında söylediklerine inanmayıp ulemanın reisleriyle istişare etmesi ve çok dikkatli araştırma yapması gerekir.²⁵⁸

Vezîriâzam olan şahıs meclisinde mebusların mertebelerini bilmelidir. Her birine nasıl ikramda bulunulur, bunu bilmek ve buna riayet etmek gerekir. Ulufe müteferrikalığı dışarıdan birine verilememelidir. Vezîriâzamlar Dîvân-ı Hümâyün’da vakar sahibi olmalıdır. Divan ehlerinden ve diğer insanlar ile (toplantı harici) konuşması caiz değildir.²⁵⁹

Vezîriâzam padişahla konuşurken sık sık “padişahım ben boynumdan yükü ayırdım (üzerime düşeni yaptım)”, doğrusunu söyledim. Şimdiden sonra hesap gününde cevabı size lazımdır” diye söylemesi gerekir.²⁶⁰ Vezîriâzamların makul bir geliri vardır ve bununla yetinmelidirler. Aç gözlülüğün sonu yoktur, kanaat ise tükenmeyen bir hazinedir. Vezîriâzamlar vakitlerini önemli meselelere ve devlet işlerine harcaması gerekir. Şahsi zevk peşinde koşmak uygun değildir. O makama geldikten sonra uygun olan sükût ve takvadır. Mümkün mertebe nefsinin ıslah edip alemi ıslaha gayret etmektir.²⁶¹

Eserin ikinci bölümü yalnızca Sefer (Savaş Tedbirleri) konusundadır. Paşa’nın bu konudaki tavsiye ve önlemleri:

Bir yere doğru sefere çıkmak gerektiğinde büyük vezirlerden birini serasker veya beylerbeylerinden birini serdar tayin etmek gerekir. Sefere ne kadar para ve zahire gerekirse tedarik edildikten sonra sefere çıkılmalıdır. Eğer sefere padişah da gidecekse defterdar ve diğer divan üyeleri toplanıp ihtiyaçları ve padişaha lazım olacak mühimmatı görüşmelidirler.²⁶²

Ordu karargahında sadrazam padişahın bir miktar uzak olmalıdır. Padişah ortada konmalıdır ve etrafını asker kuşatmalıdır. Halk padişahın çadırından bir miktar uzağa konmalıdır. Padişahın çadırının önüne hazine konup defterdar orada divan

²⁵⁸Lutfi Paşa, *a.g.e.*, s. 17.

²⁵⁹*a.g.e.* s. 18.

²⁶⁰*a.g.e.*, s.22.

²⁶¹*a.g.e.* s.14.

²⁶²*a.g.e.* s.25.

etmelidir. Padişah tarafından vezirlere, kazaskerlere, defterdarlara, nişancıya deve verilmesi kanundur.²⁶³

Vezîriâzam yollarda at üzerinde istediği zaman padişaha yaklaşmalıdır. Her gece bir sancak beyinin karakol görevini üstlenmesi lazımdır. Çadırı önünde ise bir bölük ağası nöbet beklemelidir.²⁶⁴

Padişah cenk meydanında epey geride askerler ile birlikte durmalıdır. Padişahın önünde toplar zincirlenmelidir. Padişah sıkı durmalıdır. Yanındaki vezirler zaman zaman zaman “korkma padişahım, fırsat bizimdir” diye padişahın gönlünü ferahlatmalıdır.²⁶⁵

Askere iyi bir nüzul emîni²⁶⁶ gerektir. Padişah, yeniçeri ve sipahiye üç gün serhadde girildiğinde ve üç gün çıkarken altı güz zahire bağışlamalıdır. Zafer elde edilirse padişahın eli öpülür, makam sahiplerinin kaftan giymesi de kanundur.²⁶⁷

Padişah sefere çıkarsa hazine iki katına çıkmalıdır, belki bahşiş vermek gerekebilir. Sınırları tedbirli yöneticilere emanet edip gerekli önlemleri alıp sağlam bir şekilde bırakarak gitmek gerekir. Ayrıca sınırlara yeni fetihleri bildirmek gerekir. Vezîriâzamin haftada bir kere tersaneye uğraması, ihtiyar reislere iltifat etmesi lazımdır.²⁶⁸

Eserin üçüncü bölümü yalnızca hazine yönetimi hakkındadır:

Hazine yönetimi çok önemli işlerdendir, zira saltanat hazine ile olur. Hazine toplamak usulüne uygun yönetim ile, gerekli önlemleri almak ile olur. Yoksa zulüm

²⁶³ Lutfi Paşa, *a.g.e.* s. 26.

²⁶⁴ *a.g.e.* s. 26.

²⁶⁵ *a.g.e.* s. 28.

²⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde ordu sefere çıktığında önden giderek konak yerlerinin hazırlanması, ordunun iâşesi, hayvanlara yem sağlanması gibi işleri yürüten sorumlu, konakçıbaşı. (Bkz. İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, C. II, s. 1181.

²⁶⁷ *a.g.e.* s. 27.

²⁶⁸ *a.g.e.* s. 30.

ile olmaz. Mutlaka gelir giderden fazla olmalıdır. Aksi bozulma sebebidir. Yeniçerileri çoğaltmamak gerekir.²⁶⁹

Vezîriâzam olanlar Divan'a kabiliyetli, tedbir ve idare bilen, kalem ehlerinden, vakar sahibi defterdarlar getirmeleri lazımdır. Onları vazifelerinde bağımsız kılmalı, hazine işlerini tamamen onlara havale etmelidir. Fakat onların da kendi kafalarına göre hareket etmeyip devletin malına sahip çıkmaları gerekir. Aksine müsaade edilmemelidir.²⁷⁰

Başdefterdar olan kimse gayet vukuf ve basiret ehli olmalıdır. Asla bir akçe irad ve masraf olmamak gerektir. Bu uygulama hazinenin büyük ölçüde zarar görmesine sebep olur. Hazine idaresinde gereken gider ve maaş artırımına gitmemeye çalışmalıdır. Bilhassa emekliye ayırmada titizlik göstermeli mümkünse emeklilik vermemelidir. Kanundan fazla olarak hiç kimseye ne ulufe verilmeli ne de kimsenin zeametinde artış yapılmalı. Vezîriâzam kimsenin ücretinde artış yapmamalıdır. Mukataaları iltizam yoluyla vermektense, emaneten iyi kimselere vermek daha iyidir. Sadrazam ile başdefterdar devletin yararına olan ne ise onunla amel etmelidirler.²⁷¹

2.3.3.Devlet Yönetimi

Vezîriâzam yeniçerilerin başına tedbirli, idareyi bilen, akıllı ağalar tayin etmelidir. Fikir ve akıl erbabı, tamahı olmayan, idrak ehli kimseleri de kâtip tayin etmelidirler. Kul sağlam olmayınca sadrazam rahat edemez.²⁷²

Vezîriâzam her kime makam verirse, istikamet sahibi, namuslu ve vukuf ehli kimselere vermeli. Vakıf idaresi de böyle özelliklere sahip kimselere verilmelidir.²⁷³

Dışarıdan elçi geldiğinde durumlara fazla vakıf olmaması için yanına bekçi koymaları ve bekçiye, elçiyi fazla gezdirmemeleri gerektiği bildirilir.²⁷⁴

²⁶⁹ Lutfi Paşa, *a.g.e* s. 34.

²⁷⁰ *a.g.e.*, s. 37.

²⁷¹ *a.g.e.*, s. 37.

²⁷² *a.g.e.*, s. 11.

²⁷³ *a.g.e.*, s.12.

²⁷⁴ *a.g.e.*, s. 15.

Narh önemli meselelerdendir ve ciddiyetle şekilde takibi gerekir. Narh fakir fukaranın faydasına olan iştir, memurlar bu işlere girişmemelidir. Sadrazam olan kimse narhtan gafil olmamalıdır.²⁷⁵

Makam sahiplerini bir iki kişinin şikâyeti üzerine azletmemek gerekir. Sadrazam bu şikâyet edilen kişiye öğüt verici bir mektup göndermelidir. Eğer bu öğütleri uygulamayacak olursa azletmelidir.²⁷⁶

Vezîriâzam kadirşinas olmalıdır. Herkesi türlü meziyetlerinden ötürü takdir etmelidir. Herkes hangi makama layıktır bilmeli ve kişilere ona göre makam vermelidir. Ehil olmayanlara makam verilmemelidir.²⁷⁷

Reayadan olup ata ve dededen sipahi olmayanı sipahi yapmamalıdır. Bu konuda direnmelidir. Bu kapı açılırsa herkes sipahi olmaya yönelir ve raiyyetlikten çıkmak ister. Reaya az olunca da devletin geliri azalır.²⁷⁸

Lutfi Paşa, eserin son bölümünde reaya yönetimi hakkında görüşlerini dile getirir. Reayanın kayıtlı olduğu defterlerin Divan'da muhafaza edilmesi ve her otuz yılda bir yeniden tahrir edilmesi, ölü ve hastaların kayıttan çıkarılıp yenilerin eklenecek tekrar yazılması kanundur.²⁷⁹

Halk bir yerin zulmünden başka bir yere giderse onları eski yerlerine göndermek lazımdır. Böylece memleket reayasız harap olmaktan kurtulur. Reayadan biri devlete büyük bir hizmette bulunup bundan dolayı tımara layık görülüp sipahi yapılsa, onun akrabasını, babasını ve anasını himaye etmemelidir. Yahut da ilmiye mesleğine yönelip medrese talebesi olduğunda kendisi raiyyetlikten kurtulur ama onun etrafındakiler yine raiyyettir.²⁸⁰

Reayanın sipahiler gibi pahalı elbise giyip kıymetli atlara binmemesi gerekir. Ata binen reayanın sipahisi ciddi bir para cezası almalıdır. Reaya bir bölgeden diğerine

²⁷⁵ Lutfi Paşa, *a.g.e.*, s. 15.

²⁷⁶ *a.g.e.*, s. 23.

²⁷⁷ *s a.g.e.*, 30.

²⁷⁸ *a.g.e.*, s. 24.

²⁷⁹ *a.g.e.*, s. 34.

²⁸⁰ *a.g.e.*, s.40.

merkep ile giderler. Reayaya bundan fazla kolaylık sağlamak caiz değildir. Reayanın elinde veya evinde kılıç, ok, yay, tüfek gibi savaş aletleri bulunursa hemen katledilmelidir. Reayada silah olmamalıdır. Reayaya çok yüz verilmemeli, malı çok olursa kimse ona taarruz etmemelidir.²⁸¹

²⁸¹ Lutfi Paşa, *a.g.e.*, s. 42.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumsal bir varlık olan insanın birlikte yaşama süreci belli bir sistemi gerektirdiğinden “yönetim” konusu kadim zamanlardan bu yana hep gündemde olmuştur. Kim yönetmeli, nasıl yönetmeli? sorununun ardından yöneticilere yönelik çok sayıda eser kaleme alınmış ve ideal yönetici, ideal devlet kuramları geliştirilmeye çalışılmıştır. İslam siyaset literatürü de bu geleneğe “siyâsetnâme” türünde verdikleri eserlerle katkıda bulunmuşlardır. Antik dönemden bu yana devlet adamının sahip olması gereken nitelikler üzerine tartışmalarda, devlet adamının aynı zamanda filozof olması gerektiği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Devlet adamı kimliğinin yalnızca aktüel siyasetin uygulayıcısı olarak görülmesi, türlü vasıfları olan devlet adamlarını zaman zaman siyasetin gölgesinde bırakmıştır. Devletin en üst kademelerinde görev yapan devlet adamlarının bu çok yönlü şahsiyetleri, onların hem kendi devirlerinde hem de sonraki devirlerde alim, ya da filozof olarak görülmelerini zorlaştırmıştır. Bu problemden hareket eden çalışmamız neticesinde bazı sonuçlar karşımıza çıktı.

Nesnel tarih biliminin çalışmamız özelindeki Selçuklu döneminden Nizâmülmülk ve Osmanlı döneminden Lutfi Paşa'nın daha ziyade devlet adamı kimliklerinin üzerinde durduğunu fark ettik. Zikrettiğimiz isimlerin kendi dönemleri ve kendilerinden sonrakiler için rehber niteliğindeki *siyâsetnâme* türündeki eserleriyle yalnızca pratik siyasetin uygulayıcısı olan devlet adamları olmadığı görülmektedir. Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si ve Lutfi Paşa'nın *Âsafnâme*'si incelediğinde ele aldıkları konular bakımından bu eserlerin tam bir siyaset felsefesi metinleri oldukları sonucu ortaya çıkıyor. Bu yazarların da politik kimliklerinin yanına “siyaset filozofu” kimliklerini de ekledikleri görülüyor.

Nizâmülmülk ve Lutfi Paşa eserlerinde kadim dönemlerden bu yana idealize edilen devlet, devlet yönetimi, devlet yönetiminin unsurları gibi meseleleri detaylıca ele almışlardır. Bu konuları ele almaları siyaset felsefesinin en genel amacı olan ortak iyiyi gerçekleştirme yolunda bir çaba içinde olduklarını gösteriyor.

Nizâmülmülk ve Lutfi Paşa zikrettiğimiz eserlerinde, yaşadıkları dönemlerin devlet hayatı, Türk-İslam toplumunda hâkim olan inançları, fikirleri ve sosyo-kültürel hayatı yansıtmışlardır. Her ikisi de eserlerinde tıpkı Platon gibi ideal devletin ve ideal devlet adamının/yöneticinin özelliklerine dair bir hayat ve devlet felsefesi geliştirmeye çalışmışlardır.

Siyâsetnâme ve *Âsafnâme*'ye göre iki devlet adamı da iyi bir devlet yönetimi için, hükümdarın belli davranış ve tutumları ile toplum yapısının ve kurumlarının belli yönde işleyişi arasında aynı bağı kurmuşlardır.

İki düşünür için de devlet adamlarının adil olmaları ve devletin adaletle yönetilmesi en önemli ilkedir. Üzerinde durdukları bir başka özellik devlet adamlarının/yöneticilerin akıllı, bilgili kişiler olmaları, ilme önem vermeleri ve uygulamalarında bu değerleri ortaya çıkarmalarıdır. İki düşünür de devlet adamlarının/yöneticilerin; ülkenin muhafazası ve iktidarının devamı için doğru kanunlar koyup adil bir şekilde uygulamalarını, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmayıp zulmü ve rüşveti ortadan kaldırmayı önermişlerdir.

Günümüz kamu yönetiminin de başlıca ilkelerinden biri olan “iş ehline verme” ya da “liyakat” ilkesi bu iki düşünürün üzerinde önemle durduğu bir diğer husustur.

İki düşünürün de önemle vurguladıkları bir diğer ilke, devlet adamlarının uygulamalarında bilgili ve yetkili kişilere danışmasıdır. Bu danışma, danışmalarına danışma ya da yönettiği kişilerin sesine kulak verme şeklinde ya da halkla temasını koparmaması şeklinde olabilir.

İsmi zikrettiğimiz dönemler, dönemlerin sorunları ve bahse konu olan şahıslar üzerinde birtakım çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bizim çalışmamız döneme ve şahıslara farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Tarih envanterine kimi yalnızca devlet başkanı veya devlet adamı, kimi yalnızca düşünür olarak kayıtlı isimlerin aynı anda her iki sıfatı haiz olabileceklerini Selçuklu ve Osmanlı devri, Nizâmülmülk ve Lutfi Paşa örnekleri üzerinden göstermeye çalıştık.

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde Nizâmülmülk ve Lutfi Paşa'nın devlet adamı profillerinin yanında siyaset filozofu portreleriyle çift kimlikli şahsiyetlerinin varlığını ispatlamaya gayret ettik. Çalışmamızın birtakım eksiklikleri olduğu aşikardır.

Yaptığımız çalışmanın, zikrettiğimiz dönemlere ve isimlere farklı bir açıdan yaklaşmasıyla İslam siyaset felsefesi literatürüne ufak da olsa bir katkı sunması umudunu taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

ABADAN, Yavuz, *Devlet Felsefesi*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1959.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, s.1-22.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfi Yay, İstanbul, 1991.

ALTAŞ, Eşref, *Kâtip Çelebi’de Islahat Düşüncesi*, (Marmara Üniv, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002.

ARİSTOTELES, *Atinalıların Devleti*, Çev.: Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.

ARMAĞAN, Abdüllatif, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler” *Akademik Bakış*, 2001, C. I, S.9. s.139-156.

ATSIZ, Nihal, *Âli Bibliyografyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

AYDIN, Timur, *Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kabusname*, (MSGSÜ, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

AYNÎ, Mehmet Ali, *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2. Baskı, 2019.

AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2016.

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, (I-II)* MEB Yay., İstanbul, 1971.

BAYRAKTAR, Mehmet, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

BERKTAY, Fatmagül, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2010.

BURSALI, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1975.

CANATAN, Kadir, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyâsetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

CASSİRER, Ernst, *Devlet Efsanesi*, Çev.: Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

CİN, Halil- S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Adana, 2000.

ÇELEBİ, Katip, *Mizânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak: En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, Haz: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1980.

ÇOLAK, Orhan M., “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyâsetnâmeler Bibliyografyası”, *TALİD*, 2003, S.2, s.339-378.

DAVER, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

DİNÇER, Ömer, *Siyâsetnâmeleri Yeniden Okumak (Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce)*, Klasik Yay., İstanbul, 2018.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, İmge Kitabevi Yay., 4. Baskı, Ankara, 2005.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay., Ankara, 2011.

EL-CÜVEYNİ, İmamü'l-Haremeyn, *el-Gıyasi: İslam'da Başkanlık Sistemi*, Çev: Abdullah Ünalın, Mevsimler Kitap, İstanbul, 2016.

EI-MAVERDİ, Ebü'l-Hasan, *Bilge Yöneticinin El Kitabı: Edebü'l-Vezir*, Çev.: İbrahim Barca, Klasik Yay., İstanbul, 2014.

_____, *İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku: el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Çev.: Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul, 1976.

_____, *Nasihâtü'l-Mülük*, Çev.: Mustafa Sarıbiyık, “Mâverdi'nin Nasihatü'l-Mülük'u ve Siyasi Görüşleri, (Selçuk Üniv, SBE Doktora Tezi), 1996.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ERSAN, Mehmet- Mustafa Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek, Büyük Selçuklular*, Timaş Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2002.

ERTAŞ, Kasım, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti Islahat Düşüncesi Bağlamında Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatı's-Selatin İsimli Eseri”, *Şırnak Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.4. s.127-142.

ERTUĞRUL, Ali, *Bir Kaynak Olarak Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi*, Türkler, Ankara, 2002.

ES-SEALİBÎ, Ebu Mansur, *Hükümdarlık Sanatı: Adabü'l-Mülük*, Çev.: Sait Aykut, İnsan Yay., İstanbul, 1997.

EYÛBÎ, Nezîh, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev.: Yavuz Alagan, Varlık Yay., İstanbul, 1993, s.12

FÂRÂBÎ, *Kitâbü'l-Hurûf*, Neşr. Muhsin Mehdi, 2. Baskı, Beyrut 1990.

FÎRÛZÂBÂDÎ, *Ķâmûsü'l-muĶt*, Kâmus Tercümesi, Der: Eyüp Tanrıverdi-Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Vakfı, 2013, (1-6)

GAZZÂLÎ, *Devlet Başkanına Nasihatler*, Çev.: Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1995.

GELİBOLULU, Mustafa Ali, *Kühü'l-Ahbar*, (TTK Kütüphanesi yazma nüshası tıpkı basımı), TTK Yay., Ankara, 2009

_____, *Siyaset Sanatı: Nushetü's-Selatin*, Haz: Faris Çerçi, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2015.

GEWİRTH, Alan, “Siyaset Felsefesi”, Çev.: Ahmet Kesgin, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.LII, 2011, s.349-379.

GORDLEVSKİ, Vlademir, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev.: Azer Yaran, Onur Yay.,1. Baskı, Ankara, 1988.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.

HAMMER, Joseph Freiherr von Hammer Porgstall, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, Çev.: Mehmet Ata, İstanbul, 1330.

HARMANCI, Mehmet, İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi (Fârâbî, Mâverdî, Nizamü'l-Mülk, İbn Teymiyye'nin Siyâsetnâmelerine göre), (SÜ, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1999.

İBN KESİR, Ebü'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)* (I-XV), Çev: Mehmet Keskin, İstanbul, 2000.

İBN ZAFER, *Adil Hükümdar: Uyruklarının Düşmanlığı Hakkında Yöneticiye Öğütler*, Çev.: Barış Doğru, İstanbul, Kırmızı Kedi Yay.2009.

İBN. MANZÛR, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Dâru Sadır.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi” Çev: Mehmet Özden, *Türkiye Günlüğü*, 1990, S. 1, s.30-41.

_____, “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet” *İslâmiyât: Üç Aylık Araştırma Dergisi*, C. I, sayı: 4.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev.: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İSEN, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa Ali*, Şule Yay.,2002.

İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.1, 1970.

KAHVECİ, Niyazi, *İslam Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*, Ankara, 1996.

KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*. Bilgi Yay. Ankara 1997

KARADAŞ, Cağfer, “Selçuklular’ın Din Politikası”, *İstem*, Konya, 2003, C.I, S.2, s.95-108.

KARAMAN, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., İstanbul, 2009.

KAVAK, Özgür, “‘Siyasî-Fıkhî Ahkâmın’ Fıkıh Usûlü Zemininde Temellendirilmesi: Cüveynî’nin el-Gıyâsî’sinde Kat‘iyyât - Zanniyyât Ayrımı ve Modern Yorumları” *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, İstanbul, 2009, C.XIV, S.27, s. 21-55.

_____, “Cüveynî’ye Göre Halifenin Vasıfları Yahut Nizâmülmülk’ü Hilafete Teşvik Etmek, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, 20-22 Ekim 2011, Konya, s.327-349.

KEYKÂVUS b. İskender, *Kâbüsnâme*, Çev.: Mercimek Ahmed, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.

KINALİZÂDE, Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alai*, Haz: Mustafa Koç, Klasik Yay, İstanbul, 2007.

_____, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, Çev.: Ahmet Kahraman, Tercüman:1001 Temel Eser, İstanbul, 1974.

KINALİZÂDE, Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şuara (Tezkire)*, Haz: İbrahim Kutluk, Ankara, 1988.

KORKUT, Şenol, “Siyaset: Felsefe ve Din” *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed.: M. Cüneyt Kaya, 2. Baskı, İsam Yay., İstanbul, 2013.

_____, *Fârâbî’nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, (Ankara Üniv, SBE, Doktora Tezi), Ankara, 2005.

KÖKSAL, Asım Cüneyd, *Kanunlar Işığında Yönetim İlkeleri (Âsafnâme)*, İlke Yay., İstanbul, 2018.

_____, *Lutfi Paşa*, İlke Yay. İstanbul, 2017.

KÖMBE, İlker, “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, İstanbul, 2018, C. XXIII, S.44, s. 35-60.

KÖMÜRCÜOĞLU, Mustafa -Şeyma Kömürcüoğlu, “Güç ve Adâlet Arasında Bir Devlet Adamı: Nizâmülmülk ve Siyâsetnâmesi”, *İlem Yıllık*, S.4, İstanbul, 2009, s.1-43.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Lutfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925.

KÖSE, Hızır Murat, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, C. XIV, s.1-19.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Siyaset-Name*, 4. Baskı, TTK, Ankara, 2018,
 _____, *Büyük Selçuklular Veziri Nizâmülmülk ve Tarihi Rolü*,
 Türkler, Ankara, 2002.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Lutfi Paşa Âsafnâmesi: Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991.

LAMBTON, Ann K, “Gazzâlî’nin Nasihatü’l-Müluk’unda Adâlet Teorisi”
 Çev: Seyfi Say, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2014, C.I, S.2,
 s.209-220.

LEWİS, Bernard, “Siyaset”, Çev.: Cengiz Kallek, *BİSAV Bülten*, I/11, 1990.

LUTFİ PAŞA, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Matbaa-i Amire 1341 neşrinin tıpkı basımı), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1990.

MENEKŞE, Ömer, İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdî ve Nizâmülmülk Örneği, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, 2005, Sayı: 3. S. 201.

MİLLER, David, “political philosophy” *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. ed.: Edward Craig, Routledge, New York, 1998.

OKTAY, Ayşe Sıdika, “Kınalızâde Ali Efendi’nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, İstanbul, 2002, C.VII. S. 12. s. 185-233.

Oxford Wordpower Dictionary, ed.: Sally Wehmeier, *Oxford University Press*, Oxford, 1993.

ÖNGÜL, Ali, *Selçuklular Tarihi (Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, (I-II)*, Çamlıca Yay., Manisa, 2007.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-i Kadimin Peşinde: Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yay, İstanbul, 2015.

ÖZKAN, İslam, *Gazzâlî’de Siyaset Felsefesi*, (Marmara Üniv., SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, Ankara, 1983.

PLATON, *Devlet*, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2013.

PLOTİNUS, *Enneadlar, II.2*, Çev.: H. Vehbi Eralp, *Felsefe Arkivi Dergisi*(S. 19'dan ayrı basım), İstanbul, 1974.

POPPER, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul. 1994.

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman *Râhatü's-Südûr*, Çev.: Ahmet Ateş, Ankara, 1957.

ROSENTHAL, Erwin I. J., *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, Çev.: Ali Çaksu, İstanbul, İz Yay., 1996.

SABİNE H, George, *A History of Political Theory*, Holt, Rinehart and Winston Inc., New York, 1960.

SAİ, Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı, (Tezkiretül Bünyan ve Tezkiretül Ebniye)* Haz: Hayati Develi, Koçbank, İstanbul, 2002.

SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317.

SEHİ BEY, *Heşt Behişt (Sehi Bey Tezkiresi)*, Haz: Günay Kut, ed.: Şinasi Tekin- Gönül Tekin, Harvard: Harvard University, 1978.

SERDAR, Mehmet Törehan, İdris-i Bitlisî ve Heşt Behişt Eseri, Atatürk Üniv., SBE Dergisi, 2016, S.2.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, TTK, Ankara, 1988.

ŞEKER, Mehmet, *Gelibolulu Mustafa Ali Ve Mevaidün Nefais Fi Kavaidil Mecalis Adlı Eserin Tahlili*, TTK, Ankara, 1997.

ŞENEL, Alaaddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998.

ŞİRVANİ, Harun Han, *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare*, Çev.: K. Kuşçu, İstanbul, 1965.

TEKİN, Arslan, *Selçuklu Tarihi*, Kariyer Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2012.

TUNÇEL, Ahu, Kurtul Gülenç, *Siyaset Felsefesi Tarihi* Doğubatu Yay., Ankara, 2017.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi (I-II)*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1979.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, TTK, 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1997.

ÜNAL, Ayhan Afşin, "İbnü'l-Esir'in el-Kamil fi't-Tarih İsimli Kaynak Eserinin Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bakımından Bir Değerlendirmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Kayseri, 1999.

YAYLA, Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.

YAZICI Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.

YEŞİL, Abdullah, *Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri: Machiavelli ve Nizâmülmülk Örneği*, (Marmara Üniv. SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

YILDIZ, H. Dursun vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay, İstanbul, 1992.

YILMAZ, Coşkun, "XII ve XVII. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi", (Sakarya Üniv. SBE, Doktora Tezi), 2002.

ZEYDAN, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi I-V*, Çev.: Zeki Megamiz, İletişim Yay., İstanbul, 1974.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Ayşe Gözel		İmza:	
Doğum Yeri:	Meram/KONYA			
Doğum Tarihi:	05.01.1992			
Medeni Durumu:	Bekar			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Selçuk İlköğretim Okulu		KONYA	1997-2005
Lise	Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL		KONYA	2005-2009
Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi	İlahiyat	KONYA	2010-2015
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/İslam Felsefe Bilim Dalı	KONYA	2015-
İş Deneyimi:	-			